ÖZET

es-SUYÛTÎ'NİN ŞERHU'S-SUDÛR Bİ ŞERHİ HÂLİ'L-MEVTÂ VE'L-KUBÛR ADLI ESERİ BAĞLAMINDA KABİR HAYATI İLE İLGİLİ HADİSLERİN İNCELENMESİ

Ali BÖCÜ

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Ali Osman ATEŞ
Ocak 2005, 92 Sayfa.

Ölüm sonrası hayat, tarih boyunca insanlığın önemli merak ve tartışma konularından biri olmuştur. Bu çalışmada İslam'a göre ölüm sonrasının ilk devresi olan kabir hayatı, es-Suyûtî'nin Şerhu's-Sudûr adlı eseri bağlamında incelenmiştir. es-Suyûtî ve eseri hakkında kısa bilgi verildikten sonra bu eser kapsamında kabir hayatı ile ilgili konular ve rivayetler incelenmiştir. Böylece bir taraftan İslam'da kabir hayatı inancı ortaya konulurken diğer taraftan da birçok yanlış inanç ve hurafelere sebep olan zayıf ve uydurma rivayetlere işaret edilmiştir.

Çalışmamızda öncelikle kabir ve berzah kavramları açıklanmış, İslam öncesi din ve kültürlerdeki kabir hayatına dair bilgilere yer verilmiştir. Bu şekilde konunun tarihî ve kavramsal temeli ortaya konulmuştur.

Ayrıca kabirle ilgili genel özelliklerin zikredildiği rivayetler incelenmiş, bu konudaki yaygın inanışların oluşmasında etkili olan görüşlere de yer verilmiştir. Bununla birlikte kabir süâli ve kabir azabı ilgili ayet ve hadisler araştırılmış, kabir hayatının keyfiyeti konusunda alimlerin farklı görüşlerine de yer verilerek, kabirde insanın karşılaştığı iyi/ kötü durumların insanın dünyada yaptıklarının bir yansıması olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmada sağlam bilgi ve delillere dayanması gereken bir inanç konusunda, zayıf ve uydurma rivayetlere yer veren Hadis Ekolü anlayışının birçok olumsuzluklara sebep olduğuna da işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Berzah, Suyûti, Ölüm, Hadis, Kabir Azabı, Ahiret, Ruh.

ABSTRACT

THE EXAMINATION OF HADITHS WHICH ARE RELEVANT TO THE GRAVE LIFE IN ACCORDANCE WITH ES-SUYÛTÎ'S WORK WHICH IS NAMED ŞERHU'S-SUDÛR Bİ ŞERHİ HÂLİ'L-MEVTÂ VE'L-KUBÛR.

Ali BÖCÜ

Master Thesis, Basic İslamic Sciences

Supervisor: Prof. Dr. Ali Osman ATEŞ

January 2005, 92 pages

The life after death has been one of the important curiosity and discussing subjects of humanity throughout the history. In this work, the grave life which is the first period after death according to Islam, was examined in accordance with es-Suyûtî's work which was named "Şerhu's-Sudûr". After giving information about es-Suyûtî and his work briefly, the subjects and the narrations which are related to the grave life were examined in the context of this work. So, on the one hand while the belief of the grave life in Islam is being explained, and on the other hand the weak and false narrations which caused a lot of wrong beliefs and superstitions were pointed out.

In our work, firstly, the grave and the isthmus concepts were expressed and the information about the grave life in the previous religions and cultures before Islam is stated. By this way, the historical and the conceptual base of the subject was described.

Also, the narrations which the general characteristics about the grave are expressed in were examined and the ideas which were effective on the formation of the widespread beliefs were stated. Besides this, the Quranic verses and the hadiths which are related to the grave interrogation and the grave torment were studied. Also by expressing the different opinions of the scholars on the nature of the grave life, it is concluded that the good and bad situations which human meet in the grave are the reflections of his actions in the world.

In this study, it was also indicated that the comprehension of Hadith School which includes weak and fabricated narrations on the subject of a belief that must depend on trustworthy knowledge and evidence, caused a lot of negativities.

Key Words: Isthmus, Suyûtî, Death, Hadith, Grave Torment, Hereafter, Spirit.

ÖNSÖZ

Kabir ve kabir hayatı ile ilgili hususlar, çok farklı özellikler arz eden bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Normal bilimsel araştırmaların aksine ne somut olay ve durumları içermekte, ne de sadece zihinsel çaba ve akıl yoluyla içinden çıkılabilecek bir konu özelliği göstermektedir.

Bugüne kadar ölüm sonrası ile ilgili bir çok görüş ve inanış olmuşsa da kabir hayatına ait özel bir durum ve hayattan bahseden ciddi bir görüş ve inanışa rastlamamaktayız. Zira bir şekilde ölümden sonra bir hayatın olacağını kabul eden diğer görüşlerde ölüm sonrası alem hemen başlamakta, "kabir alemi" şeklinde herhangi bir ayırım ya da açıklamaya pek yer verilmemektedir. Bundan haber verip geniş ve ciddi açıklamalara ancak İslâm dininde ve özellikle de Hz. Peygamberin hadislerinde rastlamaktayız.

İslâm dini, kabir hayatını, farklı ve kendine mahsus şart ve özelliklerin olduğu; süresinin ise insanın ölümünden başlayarak yeniden diriltilecekleri güne kadar geçici bir bekleme yeri olarak bize tanıtmaktadır. Tabii bu durum insanları, "orası nasıl bir yer," "orada nelerle karşılaşacağız" vb. gibi birtakım sorularla karşı karşıya getirmektedir. Bu konuyu hadisleri temel alarak çalışmak istememizin sebebi, yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi bu konu hakkında ayrıntılı bilgileri Hz. Peygamberin açıklamalarında bulabilmemizdendir. Öncelikle belirtmemiz gerekir ki, konu İslâmî literatür içerisinde "semiyyât" olarak isimlendirilen, sadece Kurân-ı Kerim'e ve Hz. Peygamberden işitmeye dayalı, vahiy yoluyla bilgi edinebileceğimiz bir konu özelliği göstermektedir. Kısacası konu, insanın kendi bilgi edinebilme imkanlarının dışında bir özellik arz etmektedir. İlahi dinlerin ve onların insanlığa sundukları vahiy bilgisinin en önemli özelliklerinden bir tanesi de, insanların ihtiyaçlarına –gerek maddi gerekse manevi alanda- cevap vermek; onlara bilmediklerini, bilemeyeceklerini öğreterek, hem kendi hak ve üstünlüğünü ifade etmek, bunun yanında da insanın kendini tanımasına yardımcı olmak, bu şekilde onları "saadet-i dareyn /iki dünya mutluluğu" olarak ifade edilen büyük hedefe ulaştırmaktır.

Biz bu çalışmamızda kabir hayatı ile ilgili bilgileri, Kurân-ı Kerim ve sahîh hadisleri temel alarak, es-Suyûtî'nin "Şerhu's-Sudûr" adlı eseri bağlamında ortaya koymaya çalıştık.

Bu çalışma esnasında bize yardımcı ve destek olarak ilmi sevdiren çok değerli hocam Sayın Prof. Dr. Ali Osman Ateş'e teşekkürü bir borç bilirim. Yine yardım ve desteklerini tarafımdan esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Halife Keskin ve Yrd. Doç. Dr. Muhammed Yılmaz'a teşekkürlerimi arz ediyorum.

Bu çalışma ayrıca Ç.Ü. Araştırma Fonu'nun SOSBE. 2003. Y.L. 1 no'lu proje ile desteklenmiştir. Katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Ali BÖCÜ

2005 ADANA

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....**i**
ABSTRACT.....**ii**
ÖNSÖZ.....**iii**
KISALTMALAR.....**vii**

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Konunun Belirlenmesi Ve Sınırlandırılması.....2

1.2. Çalışmanın Amacı.....3

1.3. Kullanılan Yöntem ve Teknikler 4

1.4. Eser ve Yazar Hakkında Bilgi.....4

1.4.1. Suyûtî'nin Hayatı ve İlmi Kişiliği.....4

1.4.2. Suyûtî'nin Şerhu's Sudûr Adlı Eseri.....6

İKİNCİ BÖLÜM

KABİR VE BERZAH KAVRAMLARI

2.1. Kabir ve Berzah Kavramlarının İncelenmesi.....9

2.2. İslâm Öncesi Dinlerde Kabir Hayatı İle İlgili İnanç.....11

2.2.1. Yahudilik'te Kabir Hayatı İle İlgili İnanç.....11

2.2.2. Hristiyanlık'ta Kabir Hayatı İle İlgili İnanç.....12

2.2.3. Cahiliyye'de Kabir Hayatı İle İlgili İnanç.....13

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KABİR VE KABİR AHVALİ İLE İLGİLİ RİVAYETLER

3.1. Kabrin Ölüye Genişlemesi ve Sıkması İle İlgili Rivayetler.....15

3.1.1. Mü'minleri Sıkması İle İlgili Rivayetler.....17

3.1.2. Kâfirleri Sıkması İle İlgili Rivayetler.....21

3.1.3. Peygamberleri Sıkması İle İlgili Rivayetler.....22

3.1.4. Çocukları Sıkması İle İlgili Rivayetler.....23

3.2. Kabrin Genişlemesi İle İlgili Rivayetler.....25

3.3. Cennet Bahçesi Veya Cehennem Çukuru Olması İle İlgili Rivayetler.....26

3.4. Kabrin Ölüye Seslenmesi İle İlgili Rivayetler.....28

3.5. Kabir Suali İle İlgili Rivayetler.....30

3.5.1. Münker Nekîr İle İlgili Rivayetler.....35

3.5.2. Diğer Melekler İle İlgili Rivayetler.....39

3.5.3. Kabirde Sorulacak Sorular İle İlgili Rivayetler.....39

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KABİR AZÂBI İLE İLGİLİ RİVAYETLER

4.1. Kur'an'da Kabir Azâbı.....41

4.2. Hadislerde Kabir Azâbı.....46

4.2.1. Kabir Azâbına Sebep Olan Filler İle İlgili Rivayetler.....47

4.2.2. Hayvanların Kabir Azâbını İşitmeleri ile İlgili Rivayetler.....51

4.2.3. Kabirde Azap Şekilleri İle İlgili Rivayetler.....51

4.2.4. Kabir Azâbından Kurtulanlar.....62

4.2.4.1. Şehitler.....64

4.2.4.2. Karın Ağrısından Ölenler.....65

4.2.4.3. Mülk Süresini Okuyanlar.....65

4.2.4.4. Cuma Günü Ölenler.....66

4.3. İslâm Alimlerinin Kabir Hayatının Mahiyeti Hakkındaki Görüşleri.....67

SONUÇ.....77

KAYNAKÇA.....79

ÖZGEÇMİŞ.....85

KISALTMALAR

a.g.m.	: Adı geçen makale.
Ayr.	: Ayrıca.
a.g.e.	: Adı geçen eser.
A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
Bkz.	: Bakınız.
D.E.Ü.	: Dokuz Eylül Üniversitesi.
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı.
h.	: Hicrî.
Hz.	: Hazreti.
İ.A.	: İslâm Ansiklopedisi.
Krş.	: Karşılaştırınız
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı.
M.Ü.İ.F.Y.	:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
r. a.	: Radıyallâhu anh.
s.a.s	: Sallallâhu aleyhi ve sellem.
s.	: Sayfa.
S:	: Sayı.
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı.
Tah.	: Tahkik.
Ter.	: Tercüme
Trs.	: Tarihsiz.
Vd.	: Ve devamı.
Yay.	: Yayınları.

GİRİŞ

İslâm'ın üç ana inanç esasından birisi, Âhiret inancıdır. Durum böyle olunca Âhirete inanmayanlar mü'min olarak kabul edilmezler. Gerek Kurân-ı Kerim, gerekse hadislerde Âhirete özel bir vurgu yapıldığı ilk bakışta göze çarpmaktadır. Hiçbir din ve inançta, Âhiret hayatına dair bilgiler İslâm'daki kadar net ve açık değildir. İslâm Dini'ne göre Dünya ile Âhiret hayatı birbirleriyle doğrudan ilişkili ve bağlantılı olup, aynı zamanda birbirinin devamı niteliğindedir.

Yüce Allâh, değerli kullarının inanmanın ötesinde, Âhireti gözleri ile görüyormuşçasına şek ve şüpheden uzak bir şekilde, tereddütsüz inandıklarından bahsederken[1], bir çok yerde ise, insanın kötülüklerinin ve yanlış yolda olmasının sebebini Din Günü'nü yalanlamaları[2], Âhireti ikinci plana atmaları olarak bildirir.[3] Sevgili Peygamberimiz (s.a.s) de bir çok hadis-i şeriflerinde "*Allâh'a ve Âhiret Gününe inanan...*" tarzında bir giriş yaparak müslümanlara tavsiyelerde bulunmuş ve ölümü sık sık hatırlamalarını ve Âhiret Gününe hazırlık yapmalarını istemiştir. Bütün bunlar bize, İslâm'da Âhiret inancının ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu açıkça gösteren ipuçlarıdır.

Gerek Kurân-ı Kerim ve gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde Âhiretin nasıllığı ve ne gibi durumların olacağı, insanların ne ile karşılaşacakları konusunda çok geniş açıklamalar yapılmıştır. Duyu organlarının ve bu dünyanın ötesinde olan bu alem hakkında tek bilgi kaynağımız, vahiy yani Kurân-ı Kerim ve Sünnet'e dayalı haberlerdir ve bunlar terminolojik olarak "Semiyyât" olarak adlandırılmaktadır.

İslâm, insan vefat ettiği zaman ruhunun ölmediğini, sadece, bu dünyaya ait olan bedeniyle alakalı hayatının son bulduğunu, ruhunun ise yaşamaya devam ettiğini bildirmektedir. İnsanın yeniden dirileceği büyük Din ve Kıyâmet Gününe kadar, Berzah Hayatı denilen bir beklemeye tabi tutulacağı ifade edilmektedir. Bu süreçte insanın ruhu ile alakalı olan unsurlarıyla varlığını devam ettirdiği bildirilmekte ve bu aleme ait bir takım özel durumlardan bahsedilmektedir. İslâm'da bu aleme Âhiret hayatının ilk devresi "Berzah / kabir" alemi olarak denilmektedir. Bu husus Kurân-ı Kerim'de şöyle haber verilmektedir:

---

[1] Bakara 2/ 4; Neml 27/3; Lokman 31/ 4.
[2] İnfitar 82/ 9.
[3] Kıyâmet 75/ 20-21.

"*Onlardan birine ölüm geldiği vakit: "Rabbim! Beni geri gönder. Umulur ki terk ettiğim o yerde ve hayatta salih ameller işlerim" der. Hayır! Bu onun söylediği (boş) bir sözdür. Onların arkalarında ise, yeniden dirilecekleri güne kadar bir (Berzah) hayatı vardır."*[4]

Peygamber Efendimiz (s.a.s.) ise, "*Kabir, Âhiret menzillerinin ilkidir*"[5] buyurarak, büyük Din Günü'nden önce kabir hayatının varlığını bildirmiştir. Dualarında sık sık kabir fitnesinden ve azâbından Allâh'u Teâlâ'ya sığındığı gibi, bunu ashabına ve ümmetine de tavsiye etmiştir.[6]

Bundan dolayıdır ki, İslâm literatüründe kabir alemi ile ilgili bir çok eser bulunmaktadır. Ayrıca bu alemle ilgili bir çok tartışma yapılmıştır. Günümüzde bu alemle ilgili tartışma ve merak devam etmektedir. Bu nedenle biz de kabir hayatı ve bununla ilgili meseleleri incelemeye çalışacağız.

1.1. Konunun Belirlenmesi ve Sınırlandırılması

İslâm Dini'nin Âhiret hayatı ile ilgili verilerinin, diğer dinlerden oldukça açık ve ayrıntılı olduğu bir gerçektir. Bu farklılığın en başta göze çarpan yönlerinden birisi, kabir hayatı ile ilgili açıklamalarıdır. Bu gerçekten hareketle biz de, tezimizin konusunu "es-Suyûtî'nin Şerhu's-Sudûr bi Şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr Adlı Eserinde Kabir Hayatı ile İlgili Hadislerin İncelenmesi" olarak belirledik. Adı geçen eser, yazarının hadis alanındaki derin bilgi ve tecrübesini ortaya koyduğu gibi, ayrıca konu ile ilgili olarak o zaman bilinen bütün rivayetleri de içermekte ve İslâm aleminde genel kabul

---

[4] Mü'minun 23/100.

[5] et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, tah. Ahmet Muhammet Şakir, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, Trs., IV, 553; İbn Mâce, Muhammed b. Yezid Ebu Abdullah el-Kazvini, *es-Sünen*, tah. M. Fuad Abdu'l-Bâki, Dâru'l-Fikir, Beyrut Trs., II, 1426; İbn Hanbel, Ebû Abdillah, Ahmed b. Muhammed eş-Şeybâni, *el-Müsned*, Müessesetu Kurtuba, Mısır Trs., I, 63; Beyhâkî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b.Mûsâ Ebu Bekir, *es-Sünenü'l-Kübra*, tah. Muhammed Abdulkâdir Ata, Mektebetu Dâru'l-Bâz, Mekke 1994, IV, 56; Hâkim, Muhammed b. Abdillah Ebu Abdullah en-Nisâbûri, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, tah. Mustafa Abdulkadir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1990, I; 526; el-Makdîsî, Muhammed b. Abdulvâhid b. Ahmed, *el-Ehâdîsu'l-Muhtâra,*tah. Abdulmelik b. Abdullah b. Duheyş, Mektebetu'n-Nahda el-Hadîse, Mekke 1410, I, 523-524; es-Suyûtî, Celâleddin b. Abdirrahmân, *Şerhu's-Sudûr bi Şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr*, tah. Yusuf Ali el-Bedyûvî, Mektebetu Dâru't-Turas-Dâru İbn Kesir, 2. Baskı, Beyrut 1992, s. 212.

[6] Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebu Abdillah, *el-Câmiu's-Sahîh*, 3. Baskı, Dâru İbni Kesîr, Beyrut 1987, I, 463, V, 2341; Müslim, b. Haccac Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, tah. M. Fuad Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut Trs., I, 410-412, II, 621, 2050; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistâni, *es-Sünen*, Dâru'l-Fikir, Beyrut Trs., II, 90; et-Tirmizî, V, 566; en-Nesâî, *es-Sünenu'l-Müctebâ*, tah. Abdulfettah Ebû Ğudde, 2. Baskı Mektebetu'l-Matbûâtu'l-İslâmiyye, Haleb Trs., III, 133-134.; İbn Hanbel, *el-Müsned,* I, 22.

gören eserlerden biri olarak tanınmaktadır. Bu yüzden konuyu es-Suyûtî'nin eseri bağlamında incelemeyi uygun bulduk.

Ancak şu var ki, çalışmayı yaparken adı geçen eserde kabir hayatı dışındaki konuları da içeren birçok rivayetlerin yer aldığını gördük. Eserin derleme şeklinde hazırlanmış olması da bunda önemli bir etken olmuştur. Dolayısıyla defnedilecek yer ve zamanı, ölünün kefeni, ölülere nasıl selam verileceği, kabrin nasıl olması gerektiği gibi konulara yer vermedik. Bunların hepsinin incelenmesi tezimizin konusunu aşacağından, biz sadece kabir hayatı ve kabir ahvalini ilgilendiren rivayetleri ele almayı uygun bulduk. Bunların tespit edilmesi ve farklı yönlerden ele alınması, bu şekilde konu ile ilgili soru ve tartışmaların değerlendirilmesi çalışmamızın amacı olacaktır. Böylelikle hem es-Suyûtî'nin eseri hakkında, hem de konuyla ilgili olarak fikir edinme imkanımız olabileceği gibi İslâm'da kabir hayatıyla ilgili verileri ortaya koyma imkanımız olacaktır.

1.2. Çalışmanın Amacı

Biz bu çalışmamızı yaparken başlıca iki amacı gözettiğimizi söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi, kabir hayatı konusunda en meşhur ve yaygın eser olarak bilinen, kabir hayatı ile ilgili kıymetli bilgilerin derlendiği es-Suyûtî'nin Şerhu's-Sudûr bi Şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr"adlı eserini incelemek, ikincisi ise, bu eser bağlamında kabir ve ahvali ile ilgili verileri ortaya koyup değerlendirmesini yapmak. Bu şekilde hem günümüzde merak edilen ve tartışılan bir konuyu incelemiş, hem de İslâm'ın bu konudaki söylemini ortaya koymaya çalışacağız. Çünkü ölüm ve sonrası ile ilgili birçok sapık görüşlerin ortalıkta dolaştığı ve insanların böylesi konularda istismara ve dezenformasyona tabi tutuldukları sıkça karşılaştığımız bir olgudur. Bununla birlikte bu konuyla alakalı bir çok hurafe ve aşırılıkların Müslümanlar arasında bulunduğu da bir gerçektir.

Kısacası bu çalışmamızda, bunlara elimizden geldiğince cevap vermeyi, bu konuda ihtiyaç duyulan sağlıklı ve güvenilir bilgilere ulaşmayı amaçlamaktayız.

1.3. Kullanılan Yöntem ve Teknikler

Bu araştırmamızda es-Suyûtî'nin Şerhu's-Sudûr bi Şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr" adlı eserini temel aldığımız için, öncelikle eseri ve yazarını tanıtmayı uygun bulduk. Ayrıca konunun daha sağlam bir temele dayanması açısından, eserin aslında bulunmamasına rağmen İslâm öncesi dinlerde ölüm sonrası ve kabir hayatı ilgili verilere de kısaca yer vermeye gayret ettik.

Tezimizi hazırlarken Kurân-ı Kerim ve Kütüb-i Sitte başta olmak üzere muteber hadis kaynaklarına başvurduk. Konuyla ilgili hadislerin tespitinden sonra onların metin ve sened tenkidi için tabakât ve rical kitaplarından, cerh - ta'dile dair eserlerden faydalandık. Böylelikle rivayetlerin sıhhati noktasında fikir elde etme imkanı bulmuş olduk. Bu konudaki uydurma hadisleri tespit etmek için çalışmamızda mevzûât kitaplarına da önemli ölçüde yer verdik.

Bunların dışında, Kurtubi'nin et-Tezkire fi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire'si ile İbn Kayyım el-Cevzî'nin "er-Rûh" adlı kitaplarına da başvurmuş bulunmaktayız. Bunların dışında, konunun Kelam alanında da tartışılmış olması dolayısıyla yeri geldikçe Kelam kaynaklarına da başvurduk.

Hadisleri değerlendirirken klasik Hadis Metodolojisiyle birlikte sosyal bilimlerin metot ve tekniklerinden de faydalanarak, bilgilerin daha geniş bir kitle için anlamlı olmasına gayret gösterdik.

1.4. Eser ve Yazar Hakkında Bilgi

1.4.1. es-Suyûtî'nin Hayatı Ve İlmi Kişiliği

Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, Mısır ve Suriye'de hüküm süren Memlûklüler devletinin son zamanlarında Kâhire'de yetişen ve Arap dilinde en fazla eser vücuda getiren müelliflerden birisi, belki de birincisidir.[7]

Hicri 849, miladi 1445 yılında Kahire'de, Şafii fakihlerinden bir babanın oğlu olarak dünyaya gelen es-Suyûtî, kendi yazdığı 9 batınlık şeceresinden anlaşıldığına göre ilmi ve dini seviyesi yüksek bir aileye mensuptur. Bu özellik onun küçük yaşlardan itibaren ilimle meşgul olmasında ve yetişmesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. es-Suyûtî, sarf, nahiv, maâni, beyan, bedîî gibi ilimlerde çok iyi yetişmiş ve daha sonra

[7] Karahan, Abdulkadir," es-Suyûtî", *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1966, XI, 258.

tefsir, hadis ve fıkıh gibi ilimlerde de derin bir vukûfiyet kazanmıştır. Kendisinin de ifade ettiği gibi, çok iyi hocaların elinde yetişmesinin ve uzun süren tedrisinin bunda büyük etkisi vardır.

es-Suyûtî, çeşitli medreselerle camilerde, fıkıh ve hadis dersleri vermeye başlamış, zamanla şöhreti de gittikçe artmıştır. Kahire'nin en büyük ve hankâhı en geniş müessesesi olan Baybarsiye şeyhliğine geçmiş, buranın rahat imkanlarında birçok eserini te'lif etme imkanı elde etmiştir. Şöhretinin artması ile birlikte dönemin idarecileri ile birtakım ilişkileri olmuş ve çeşitli görevlere atanmıştır. Bu siyasi şartlar içinde es-Suyûtî, kendisini çekemeyenlerin de etkisiyle muhakeme olunmuş ve bulunduğu görevden azledilmiştir.[8] Daha sonra kendisini inzivaya çekmiş, Tomanbay'ın sultanlığı zamanında ise zulme uğrama korkusuyla gizlenmek mecburiyetinde kalmıştır. Kendisinden naklolunan keşif ve kerametler, velilik halleri, Osmanlıların Mısır'ı fethedeceklerine dair keşifleri bu dönemde halk arasında yayılmıştır.[9]

Daha sonra tahta geçen Sultan Gavri, kendisine iltifat etmiş ve yeni görevler teklif etmişse de o bunları kabul etmemiş, gönderilen köleyi de azad etmiştir. Ömrünün sonuna kadar ilimle meşguliyetini devam ettiren es-Suyûtî, ızdıraplı bir hastalık devresinden sonra hicri 911, m.1505 yılında bir Cuma sabahı vefat etmiştir. Türbesi Kahire'dedir.[10]

es-Suyûtî, ömrünü ilme adayarak, ilimle meşguliyetini ömrünün sonuna kadar devam ettiren, İslâm aleminde kendini kabul ettirmiş büyük ve meşhur alimlerden bir tanesidir. İlimle geçen hayatında çeşitli dallarda çok kıymetli eserler te'lif etmiştir. Te'lif ettiği eserlerin sayısının tam olarak tespit edilememekle birlikte, altı yüzü bulduğu ifade edilmektedir.[11] Özellikle Tefsir ve Hadis Usûlü alanında yazmış olduğu eserler günümüze kadar önemini koruyan başucu eserleri olarak kabul edilmektedir**.**

Hadis sahasındaki şöhreti ile tanınan es-Suyûtî'nin, Kelam da dahil olmak üzere birçok alanda çalışıp eser verdiğini öğrenmekteyiz.[12]

es-Suyûtî'nin yaptığı çalışmalarında ve yazdığı eserlerinde rivayetçi yönünün ağır bastığı ve çoğu yerde yorumlardan kaçındığı ilk başta dikkat çeken hususlardandır. Yazdığı eserlerin önemli bir kısmı da konuyla alakalı rivayetlerin derlenmesi ve

[8] Bkz. Karahan, *es-Suyûtî*, XI, 259.
[9] Bkz. Karahan, a.g.m., XI, 260.
[10] Bkz. Karahan, a.g.m., a.g.y.
[11] Bkz. Karahan, a.g.m., XI, 259.
[12] Krş. Karahan, a.g.m., XI; 259.

nakledilmesi şeklindedir. es-Suyûtî'nin, hadis ilmine ve rivayetlere, rivayetlerin senedine ve ricaline dair geniş ve ayrıntılı bir ilme sahip olduğu hem kendi eserlerinden hem de diğer hadis alimlerinin rivayetleri değerlendirirken onun görüşlerine yer vermelerinden anlamaktayız.[13] Ancak o rivayetleri değerlendirirken çoğunlukla mütesahil davranmış ve hadisin herhangi bir yönüyle sahîh olma ihtimali varsa, sahîh hükmü vermede veya kitabına alıp rivayet etmede bir sakınca görmemiştir. Onun bu hareket tarzının sonucu olarak kitaplarında, birçok zayıf, asılsız ve bazen de uydurma rivayetler yer alabilmiştir.[14] Şunu da belirtmemiz gerekir ki, kitabına aldığı bazı hadislerin asılsız veya zayıf olduğunu da belirtmekten geri durmamıştır.

Tabii onun bu özelliğinde biraz da o dönemin şartlarının etkili olduğu düşünülebilir. Ehl-i Hadis ekolünde bütün meseleleri rivayet ve hadislerle çözmek ve rivayetlere dayanmak her zaman için daha cazip olduğu için bu gibi durumlara sıkça rastlanabilmektedir. Ancak alimlerin ahkam ile ilgili olmayan konularda kendi görüşlerini destekleyen rivayetleri nakletme de kolaycı davrandıkları bir gerçektir.[15] Haliyle bu, es-Suyûtî gibi çok sayıda ve daha çok nakile dayanan bir metotla eser meydana getiren alimlerde fazlaca rastlanılan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

es-Suyûtî'nin eserlerine baktığımızda toplumda ihtiyaç olarak beliren konular üzerinde durduğu ve o konularla alakalı rivayetleri derleyerek, o hususta Kurân-ı Kerim'de ve hadis literatüründeki haberleri Ehl-i Sünnetin görüşleri bağlamında ortaya koymaya çalıştığını görüyoruz

1.4.2. es-Suyûtî'nin Şerhu's-Sudûr Adlı Eseri

es-Suyûtî, Hadis, Tefsir, Kelam vb. İslâmî ilimler alanında pek çok eser vermiş bir İslâm âlimidir. Yazdığı hacimli eserlerin yanında küçük çapta çeşitli risâleler de kaleme almıştır. Ortaya koyduğu risâlelerin çoğunun Âhiret'e yönelik çalışmalar olduğu gözlenmektedir. Onun, tezimize dayanak yaptığımız Şerhu's-Sudûr bi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr adlı eseri ise, el-Kurtubî'nin (v. 672/1273) et-Tezkira bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhira adlı eserinin şerhidir. Şerhu's-Sudûr, kısaca Kitâbü'l-Berzah adıyla

---

[13] es-Suyûtî, Celâlüddîn b. Abdirrahman, *el-Leâli'l-Masnûa Fi'l-Ahadisi'l-Mevzû'a*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1983, II, 436-437; el-Fettenî, Muhammed b. Tahir b. Ali, *Tezkiratu'l-Mevzûât*, Baskı yeri yok, Trs., s. 215-217; Aliyyü'l-Kâri, *Mevzûâtu Aliyyü'l-Kâri*, Dersaadet, İstanbul Trs., s. 71-73.

[14] Konuyla ilgili olarak bkz. Erul, Bünyamin, "Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru", *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*, T.D.V. yay. Ankara 2003, s. 435.

[15] Krş. el-Bağdâdi, Hatib, *Şerefu Ashâbi'l-Hadis*, Haz. Mehmed Saîd Hatiboğlu, D.İ.B.Yay., 2. Baskı, Ankara 2001, s. 13.

meşhur olmuş ve 1309 ve 1329 yıllarında Kahire'de basılmıştır. Eserin 1871 yılında Lahor'da basılan Farsça tercümesi de vardır. es-Suyûtî, 884/1479 yılında bu eserini tamamlamak maksadıyla el-Budûr es-Sâfira fî Umûri'l-Âhira adlı kitabını kaleme almıştır. es-Suyûtî'nin bu eseri 1311 yılında Hindistan'da taş basması olarak yayımlanmıştır. es-Suyûtî, ölülerin mezardaki imtihanı hakkında 176 beyitlik et-Tesbît fî Leyleti'l-Mebît adlı bir de urcûze kaleme almıştır. Bu eser de, 1314 yılında Muhammed Asriyâ'nın şerhi ile, 1321'de Muhammed et-Tihâmî Cannûn'un şerhi ile Fas'ta basılmıştır. Bunlardan başka, es-Suyûtî'nin, Kitâbü'd-Düreri'l-Hısân fi'l-Ba'si ve'n-Naîmi'l-Cinân adlı eseri de bir çok defalar basılmıştır.[16]

es-Sûyûtî'nin bu eserinin el yazma nüshaları Suriye'de, Hindistan'da ve Türkiye'de çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır.

Eserin Suriye'deki Zâhiriyye Kütüphanesinde 8857 numarada kayıtlı bulunan nüshası, yaklaşık 120 varak olup her sayfada 24 satır bulunmaktadır. Her satırdaki kelime sayısı da yaklaşık 12 kadardır. Bu nüshayı Nâsır b. Yahya b. Ubeyd es-Sahnî, Hicrî 971 senesinde tensıh etmiştir. Üzerinde bazı temellük yazıları da bulunmaktadır. Kitabın aynı kütüphanenin 11239 numarada kayıtlı olan nüshası ise, 109 varaktan müteşekkildir ve her varakta 27 satır vardır. Satırlardaki kelime sayısı da yaklaşık 9 kelimedir. Her iki nüshada da siyah bir mürekkep kullanılmıştır ve bazı kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Hindistan'da olan diğer nüsha ise, 106 varaktan müteşekkil olup, her sayfasında 31 satır bulunmakta, her satırda ise yaklaşık 13 kelime bulunmaktadır. Bu nüsha Muhammed b. Abdullatîf tarafından Hicri 1126 yılında nesh edilmiştir. Bu nüshanın da üzerinde Hicrî 1280 yılına ait bir temellük yazısı bulunmaktadır.

es-Suyûtî'nin bu eseri üzerine, Yusuf el-Bedyûvî tarafından yukarıda zikrettiğimiz nüshalar temel alınarak 1988 yılında tahkik çalışması yapılmış ve Beyrut'ta birkaç defa basılmıştır. Yusuf el-Bedyûvî adı geçen çalışmasında, eserin el yazma nüshaları ile ilgili geniş bilgilere yer vermiştir.

es-Suyûtî yukarıda belirttiğimiz gibi ölüm ve sonrası ile ilgili hadis kaynaklarında yer alan rivayetleri bu eserinde bir araya getirmiştir. O eserini meydana getirirken kendinden önce konuyla ilgili olarak yazılmış eser ve görüşlere de yer vermiştir. Eserin meydana getirilişinde ve üslubunda diğer kitapların ortaya konuluşundaki üsulden farklı

[16] Karahan, a.g.m., XI, 262.

bir tarz izlenmemiştir. Zira onun eserlerinin çoğu, uzun araştırmalar sonucu oluşan terkibi te'liflerden ziyade çeşitli kaynaklardan toplanmak sûretiyle derlenmiş eserlerdir ki bu yüzden de bazı sevmeyenleri tarafından ciddi şekilde eleştiriye tabii tutulmuştur.[17]

Eserin muhtevasını ölüm gerçeği ve ölüm anından başlayarak dirilişe kadar olan süre içerisinde ölülerin ve ruhların karşılaştıkları hal ve durumlar, bunlara ait gerçekleşmiş olay, rüya ve haberler oluşturmaktadır. Öncelikle Hz. Peygamber'den ölüm ve sonrasına ilişkin kabir hayatıyla ilgili rivayetler zikredilmiş, daha sonra sahabe ve tabiine ait rivayet, görüş ve olaylar zikredilmiştir. Zaman zaman bazı önemli meseleler özel bab başlıkları altında değerlendirmelere tabii tutulmuşsa da, buralarda da rivayetçi bir yöntemin ağır bastığı ve es-Suyûtî'nin mümkün mertebe görüş belirtmekten kaçındığı göze çarpmaktadır. Bu da onun, Ehli Hadis ekolüne mensup bir müellif olduğunun açık bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca sadece Ehl-i Sünnet çizgisi içerisinde konular ele alınarak, eser içerisinde diğer mezheplerin görüşlerine yer verilmemiştir. Şerhu's-Sudûr'da zikredilen muhteviyata ve rivayetlere baktığımızda, Kütüb-i Sitte ve bunların dışındaki diğer eserlerde yer alan sahîh hadislerden oluştuğu görülmektedir. Bu kaynaklarda bulunan sahîh kapsamı dışındaki bir takım rivayetlere de yer verilmiştir. es-Suyûtî bunları yaparken rivayetlerin kaynaklarına da işaret etmiştir. es-Suyûtî'nin bu özelliğinin, günümüze ulaşmamış eserlerin muhteviyatına ulaşmada önemli bir yarar sağladığı açıktır.[18]

Ancak bunların içerisinde zayıf olan mevzûât kitaplarında yer alan rivayetlerin de olduğunu söylememiz gerekir. Bunun dışında bazı aşırı ifade ve mübalağalarla, rüyaların da yer aldığını görüyoruz ki, bu da o aleme ait bazı durumların daha somutlaştırılması ve anlaşılması için ipucu olması gibi düşüncelerden kaynaklansa gerektir. Bunlar da, genellikle terğib- terhib kapsamında değerlendirilebilecek niteliktedir diyebiliriz. Nitekim benzer bir tavrı, hadis alanındaki müteşeddidliği ile tanınan İbnu'l Cevzî'nin Kitabu'r-Ruh adlı eserinde de görebilmekteyiz. es-Suyûtî, bu eserinde konuyla ilgili olarak naklettiği rivayetler arasındaki zayıf, asılsız veya uydurma hadisleri belirtmiş ve senedlerin bütününü zikretmemiştir. Bu husus, onun içinde yaşamış olduğu Şerh ve Derlemecilik Dönemi'nin de tipik özelliklerindendir.[19]

---

[17]Bkz. Karahan, a.g.m., XI, 260.
[18] Karahan, a.g.m., XI, 260.
[19] Bkz. Yardım, Ali, *Hadis II*, D.E.Ü. Yay. İzmir 1992, s. 113-114.

İKİNCİ BÖLÜM

KABİR VE BERZAH KAVRAMLARI

2.1. Kabir ve Berzah Kavramlarının İncelenmesi

Türkçe de sıklıkla kullanılan "kabir" kelimesi aslen Arapça bir kelime olup, insanın ölümden sonra defnedildiği yer anlamına gelmektedir.[20] Aslı itibariyle "ka-be-ra" kökünden mastar olarak, "kabir" kelimesinin çoğulu "Kubûr"dur. Aynı anlamda "makbera" ve "mekâbir" kelimeleri de kullanılmakta[21] ve Kurân-ı Kerim'de her iki şekilde de geçmektedir.[22] Ayrıca "cedes" ve çoğulu "ecdâs" kelimesi de kabirle aynı anlamda kullanılan kelimelerdir.[23]

Berzah kelimesi ise, lügatte iki şey arasına giren engel, mania, ayrıcı hudut gibi manalara gelmektedir.[24] Bu anlamıyla ölümle-hayat, Âhiret ile dünya arasına giren perde, engel manasına gelir ve kişi ölünce Berzaha girmiş olur.[25] Dolayısıyla onunla dünyaya geri dönme arasında veya Kıyâmet Günü tekrar diriliş arasında engel (Berzah) vardır.[26]

Kurân-ı Kerim'de Rahmân sûresinin "*O iki denizin arasına (Berzah) engel /perde koymuştur; birbirlerine karışmazlar*"[27] âyetinde, ve Furkân sûresinin "*Birinin suyu tatlı ve kolay içimli, diğerininki tuzlu ve acı olan iki denizi salıveren ve aralarına bir engel (Berzah), aşılmaz bir sınır koyan O'dur.*"[28] âyetinde Berzah, engel ve ayırıcı anlamında kullanılmıştır.

Bu âyetlerden şunu anlayabiliriz: Bu âyetlerde belirtildiği gibi, iki denizin suyu nasıl iki tarafa da karışmıyor ve geçemiyorsa, insanlar da öldüğü ve Berzah alemine

---

[20] Bkz. İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim, *Lisanu'l -Arab*, Dâru'n-Neşr, Beyrut Trs., V, 68.
[21] Bkz. İbn Manzûr, a.g.e., a.g.y.
[22] Bkz. Abese 80/ 21; Tekâsür 102/ 2; Hacc 22/ 7; İnfitâr 82/ 9.
[23] Bkz. İbn Manzûr, , a.g.e., II, 118.
[24] Bkz. İbn Manzûr, a.g.e., III, 8; De Vaux, Carra, "*Berzah*", İslâm Ansiklopedisi, II, 566.
[25] Bkz. İbn Manzûr, a.g.e. III, 8.
[26] Konuyla ilgili diğer alimlerin görüşleri için Bkz. el-Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed b. Ebîbekr b. Ferah, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kurân*, tah. Ahmed Abdulalim el-Berdunî, 2. Baskı, Dâru'ş-Şa'b, Kahire 1372 h., XII, 150.
[27] Rahman 55/ 20.
[28] Furkan 25/ 53.

geçtiği zaman öyle bir engel oluşur ki, bundan sonra ne Âhirete geçebilirler, ne de tekrar dünyaya dönebilirler. İkisinden de engellenmiş ve mahrum bırakılmış olurlar.

Mü'minun sûresinde ise: "*Onlardan birine ölüm geldiği vakit 'Rabbim! Beni geri gönder. Umulur ki, terk ettiğim o yerde ve hayatta salih ameller işlerim' der. Hayır bu onun söylediği (boş) bir sözdür. Onların arkalarında ise, yeniden dirilecekleri güne kadar bir Berzah (hayatı) vardır."*[29]

Yukarda kaydettiğimiz âyetteki ifadede ise, Berzah kelimesi ıstılahi anlamda kullanılmıştır. Dolayısıyla ölümle tekrar dirilme / ba's arasındaki bu aleme "Berzah" ismini veren bizzat Allâh-u Teâlâ'dır. Onun içindir ki, Berzah kelimesi Kurânî bir kelimedir. Bu kelime yukarıdaki âyetlerde de, hem lügat manasında hem de ölümden ba's'a kadar devam eden dünya ile Âhiret arasındaki alemi ifade eden ıstılahî manasında kullanılmıştır.

İslâm alimlerinden el-Kurtubî, tefsirinde, Berzah kelimesinin anlamını ve Berzah alemi ile ilgili önemli bir ayrıntıyı İmâm eş-Şa'bî'den yaptığı şu nakille anlatır:

İmâm eş-Şa'bi'nin yanında bir adam, "Allâh filana rahmet etsin. O artık Âhiret ehlinden oldu" deyince eş-Şa'bi: "O Âhiret ehlinden olmadı. Fakat Berzah ehlinden oldu, dünyadan da değil, Âhiretten de" diye cevap verdi."[30]

Seyyid Şerif Cürcânî ise, Berzah kavramını şu şekilde açıklamaktadır:

"Berzah, iki şeyin arasına giren engel, maniadır ve bununla misal alemi tabir edilir. Yani kesif cisimlerle, soyut ruhlar alemini ve dünya ile Âhireti ayıran şey Berzahtır. Berzah soyut manalar alemi ile maddi cisimler arasındaki meşhur alemdir.[31]

Çoğu zaman Berzah hayatı veya Berzah alemi için kabir hayatı veya kabir alemi denilmesi, ölenlerin çoğunun kabre gömülmesinden kaynaklanan bir genellemeden ibarettir. Ölenlerin hepsi kabre gömülemese de, ölen herkes Berzah hayatı ve alemine girer ve oranın durumlarına ve şartlarına maruz kalır.[32]

---

[29] Mü'minun 23/ 100.
[30] Kurtubî, a.g.e., XII, 150.
[31] Bkz. Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Ta'rifat*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, tah. İbrâhîm el- Ebyârî, Beyrut 1405, I, 63.
[32] Toprak, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat Kabir Hayatı* , Esra Yay., 7. Baskı, Ankara 1997, s. 37.

2.2. İslâm Öncesi Dinlerde Kabir Hayatı İle İlgili İnanç

Ölüm, insanlıkla ilgili önemli bir konu olduğu için insanlık tarihinde ölüm ve sonrası ile ilgili çok çeşitli görüşler ve inanışlar ortaya çıkmıştır. İnsanlar bu dünyada yaşarken ölümle karşılaşınca, bu dünyanın ötesinde bir başka yaşam ve hayatın olduğunu hissetmişler ve ölümden sonra bir hayatın varolduğuna inanmışlardır. Yapılan araştırmalar en ilkel kabilelerde bile insanların bu tür bir hayatın varolduğuna inandıklarını göstermektedir.[33]

Tarih boyunca ölüm düşüncesi ve olayı, hiçbir zaman, insanın kolaylıkla kabullenebildiği sıradan ve normal bir hadise olmamış, aksine insan düşüncesini en çok meşgul eden problemlerden birisi olmuştur. Bu özelliğinin doğal bir sonucu olarak da birçok inanç, din, mezhep ve felsefe sisteminde çeşitli görüşlere konu olmuştur. Ancak bunların hepsine yer vermek tezimizin konu ve sınırını çok aşacaktır.

İslâm öncesi dinler arasında, hem mensuplarının çokluğu, hem etkisinin devamlılığı, hem de aynı kaynağa dayanmaları sebebiyle ilahi dinlerin görüşleri daha bir önem arz etmektedir. Dolayısıyla biz Yahudilik ve Hıristiyanlığın bu konudaki görüşlerine kısaca değinmeye çalışacağız.

Cahiliye Dönemi başlığı altında da İslâm'ın ortaya çıktığı coğrafya ve bölgenin durumuna göz atmanın konunun anlaşılması açısından faydalı olacağını düşünmekteyiz. Bu nedenle Cahiliye döneminde Arapların nasıl bir Âhiret düşüncesine sahip olduklarını incelemeye çalışacağız.

2.2.1. Yahudilik'te Kabir Hayatı İle İlgili İnanç

Günümüzde ilahi kaynaklı en eski din olan Yahudilikte, ölüm sonrasının ve Âhiret inancının tam bir netlik ifade etmediği, temel kaynaklarında konuyla ilgili farklı ve çelişkili ifadelerin yer aldığı görülmektedir.[34] Nitekim, Tevrat'ta yer alan "On Emir" içerisinde sadece Allâh'a iman üzerinde durulmaktadır. Diğer iman esasları üzerinde ise sistematik bir bilgi bulunmamaktadır.[35]

---

[33] Atay, Hüseyin, *İslâm'ın İnanç Esasları*, A.Ü.İ.F.Y., Ankara 1992, s. 195.
[34] Krş. Atay, Hüseyin, *İslâm'ın İnanç Esasları*, s. 195.; Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat*, s. 53.
[35] Tümer, Günay- Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., 3. Baskı, Ankara 1997, s. 248-249.

Yahudi mezhepleri arasında da, bu konuda ciddi ayrılıklar söz konusudur. Bunlardan bazıları ölüm sonrasını kesin olarak reddederken, bazı mezhepler ise, kabul etmektedir. Ferisîler'de, İslâm inancına benzer şekilde bir Âhiret ve Cennet-Cehennem inancı vardır.[36] Fakat Sadukîler ile günümüzdeki reformist Yahudi mezheplerinde ölüm sonrası inancı kesinkes reddedilmektedir.[37] Bu yüzden günümüz Yahudiliği, maddeci ve yalnız dünya hayatının önemsendiği bir yapıya bürünmüştür.

İnanç esasları ilgili böyle bir ihtilafa düşülmesi, Âhiret inancıyla ilgili verilerin belirsizliği ve çelişkisinden kaynaklanmış olsa gerektir. Nitekim Tevrat'ta bir yerde Rabbın öldürücü ve diriltici olduğu; öldükten sonra tekrar dirilteceği ifade edilirken,[38] bir diğer yandan da, "*ölüler diyarına inen bir daha çıkmaz*" ifadesi yer almaktadır.[39]

Yahudilik'te ölümle ruhun bedenden uzaklaştığına ve bu dünya ile ilişkisinin kesildiğine inanılır. Kabirde yatan cesedin herhangi bir ıstırap çekeceği düşünülmez. Kabirde sual gibi bir durumdan da bahsedilmez. Fakat ölünün geride bıraktıklarının yapmış olduğu dua ve hayır işlerinden, ölenin ruhunun o alemdeki hayatının olumlu yönde etkileneceğine dair inanç Yahudilik'te yaygındır.[40]

Tevrat'ta yer alan "*ve yerin toprağında yatanlardan bir çoğu, bunlar ebedi hayata ve şunlar utanca ve ebedi nefrete uyanacaklar*"[41] ifadesi, kabir hayatına işaretle birlikte, orasının bir nevi uyku hali gibi algılandığını bize düşündürtmektedir. Fakat yine de ne Âhirete ilişkin, ne de kabir hayatına ilişkin net ve kesin bilgilerden söz edememekteyiz.[42]

2.2.2. Hıristiyanlık'ta Kabir Hayatı İle İlgili İnanç

Hıristiyanlık'ta, ölüm sonrasına ilişkin bilgi ve ifadelerin daha belirgin olduğu ve bu inanca daha çok yer verildiği görülmektedir. Hıristiyanlık'ta ölümden sonra bir dirilişin olacağı, kulların hesaba çekileceği genelde kabul görmektedir. IV. yüzyıla ait üç bölümlü ve 12 maddelik Havariler İnanç Sistemi'nde "ölülerin dirileceğine ve sonsuz

---

[36] Tümer- Küçük, a.g.e., s. 234.
[37] Tümer- Küçük, a.g.e., s. 235, 243.
[38] Kitab-ı Mukaddes, Eyyub, 6/ 26; I. Samuel, 2/ 6.
[39] Kitab-ı Mukaddes, Eyyub, 7/ 9.
[40] Bkz. Demirci, Kürşat, "*Kabir*", T.D.V.İ.A., XXIV, 34.
[41] Kitab-ı Mukaddes, Daniel, 12/ 2.
[42] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Paçacı, Mehmet, *Kutsal Kitaplarda Ölüm Ötesi*, Ankara Okulu Yay. Ankara 2001, s. 101 vd.

hayata inanırım"şeklindeki madde bunu ifade etmektedir. Ancak konuya ilişkin ifadeler çeşitli yerlerde çelişkiler arz edebilmektedir ve ayrıntılara fazla yer verilmemiştir.[43]

Âhiret alemi, Hıristiyanlık'ta "göklerin hükümranlığı" veya "Tanrının hükümdarlığı" olarak anlatılır ve insanın sahip olabileceği en değerli şey olarak belirtilir.[44]

Bunun dışında Hıristiyanlık'ta, İslâm'dakine benzer kabir hayatı A'raf şeklinde ifade edilmektedir. Buna göre A'raf, insanların ilk muhakeme olacakları, küçük günahlarının kefaretlerini çekecekleri, ikinci ve büyük muhakemeye kadar kalacakları yerdir. Fakat bu bazı Hristiyan mezheplerinde kabul edilmemektedir.[45]

A'raf'taki azâbın bedenî olduğu, Cehennem'dekinden farklı olarak muvakkat olduğu konusunda da kuvvetli bir kanaat hakimdir.[46] Bununla beraber Hıristiyanlık'ta ölümle ruhun bedenden ayrıldığına, beden bozulurken ruhun yüceltilmiş, vücuduyla bir araya gelmenin arzusu içinde Tanrı'ya gittiğine ve Son Gün'de insanların yeniden diriltileceğine inanılır. Fakat Hıristiyanlık'ta İslâm'daki hâkim telakkiye benzer bir kabir azâbı kavramına rastlanmamaktadır.[47]

2.2.3. Cahiliye Döneminde Kabir Hayatı İle İlgili İnanç

İslâm öncesi Araplarının genel olarak ölüm sonrasına dair bir inanca sahip olmadıkları, ölümle her şeyin bittiğine inandıklarını görmekteyiz. Ölüm onlarda bir yok oluş olarak kabul edilmiştir. Onlara göre ölüm bir sondur ve sonrası onları neredeyse hiç ilgilendirmemiştir. Dünya hayatından başka bir hayat yoktur ve vücut toprağa gömülürse çürür ve toz toprak olur. Ruh ise bir rüzgar gibi uçar gider.[48]

Cahiliye Araplarının, alışageldikleri kötü işleri ve şahsi menfaatleri ile çatıştığından dolayı ölüm sonrası ceza ve mükafatı inkar ettikleri düşünülebilir. Yoksa ölümden sonrasını tamamen bir hiçlik olarak görmediklerini gösteren bazı davranışları vardır. Zira ölümden sonraki cenâze merasimlerinde, "beliyye" adını verdikleri bir

[43] Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 272.
[44] Tümer-Küçük, a.g.e., s. 272.
[45] Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi,* s. 470-471.
[46] Tümer-Küçük, a.g.e., s. 471; Ayr. Bkz.Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat*, s. 57.
[47] Demir, Kürşat, "*Kabir*", T.D.V.İ.A., XXIV, 34.
[48] Paçacı, Mehmet, *Kutsal Kitaplarda Ölüm Ötesi*, s. 46-47.

deveyi mezarları başında kurban etmeleri[49] veya bineklerinin de beraberlerinde gömülmesini istemeleri, ölümü bir yokluk olarak kabul etmediklerini göstermektedir.

Bunlara ilaveten İslâm öncesi Araplarda, öldürülen kişinin "hame" adlı bir ruha dönüştüğü ve intikamını alıncaya kadar " bana su verin" diye bağırıp durduğuna dair bilgiler vardır ki, bu da onların ve işlerine gelen yerlerde Âhiret ve ölüm sonrası düşüncelerinin vicdanlarında ve zihinlerinde ortaya çıktığı görüşümüzü te'yid etmektedir.[50] Hatta Araplardan bir kısmının ölüye İslâm'daki cenâze merasimine benzer bir merasim yaptıkları yine kaynaklarımızda geçmektedir ki, bunların da Hanifler olduğu düşünülmektedir.[51] Cahiliye Araplarının ölüm sonrası hakkındaki düşünce ve inanışları tam belirgin olmadığı için, kabir hayatı ve Âhiret düşüncesi gibi bir süreç ayrımından bahsedilemez. Onların görüşlerinin daha çok ölüm sonrası noktasında genel bir kanaat olduğu söylenebilir.

[49] Ateş, Ali Osman, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, Beyan Yay., İstanbul 1996, s. 85; Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat*, s. 48.
[50] Paçacı, *Kutsal Kitaplarda Ölüm Ötesi*, s. 47.
[51] Ateş, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri,* s. 84.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KABİR VE KABİR AHVALİ İLE İLGİLİ RİVAYETLER

3.1. Kabrin Ölüye Genişlemesi ve Sıkması ile İlgili Rivayetler

Kişinin kabre konulmasından sonra karşılaştığı ilk durum, kabrin insanı sıkması olarak belirtilmektedir. Bu konuda hadislerde belirtildiği şekliyle kişi, kendi yakınlarının kendisini defnetmesini ve ayrılırlarken ayak seslerini işitir.[52] Daha sonra diğerlerinin kendisi terk etmesiyle birlikte, kabirde amelleriyle birlikte yalnız başına kalır ve rivayetlerden anladığımıza göre, ilk sıkma hadisesi bu anda olmaktadır. Bundan dolayı Hz. Peygamber ölünün defnedildikten sonra bir deve kesimi müddeti başında durulmasını, ölüye dua edilmesini, yalnızlığına alışıncaya kadar kabri başında beklenmesini tavsiye etmiştir.[53] Zira bu sırada kişiyi zor durumlar beklemektedir. Bu Âhiret menzillerinin ilki, sonrası için de önemli olacaktır. Nitekim Hz. Ebûbekir (r.a.) de buranın yalnızlığından dolayı en çok buradan korktuğunu ifade etmiş, Hz. Osman (r.a.) da bir kabrin başında durduğu zaman, sakalları ıslanıncaya kadar ağlamış, sebebini soranlara da Resûlullâh'ın buranın Âhiret menzillerinin ilki olduğunu bundan kurtulan için sonrasının daha kolay olacağını, kurtulamayanın ise sonraki durumunun daha kötü olacağını işittiğini haber vermiştir.[54]

Aynı şekilde el-Berâ b. Azîb de, Hz. Peygamber ile birlikte bir cenâzede bulunduklarını, Peygamberimizin kabrin başına durup toprağı ıslatacak kadar ağladığını ve sonra "Kardeşlerim! Böylesi bir gün için hazırlıklı olun." buyurduğunu ifade etmiştir.[55]

es-Suyûtî'nin kitabında, konumuzla ilgili olarak bir takım nakiller yer almakta, ayrıca kabirle ilgili genel bilgiler veren bir takım rivayetlere de rastlanmaktadır. Kanaatimizce, es-Suyûtî'nin kaydetmiş olduğu bu bilgiler ilerde kabir ahvali ile ilgili

---

[52] Bkz. Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, I, 448, 462.; Müslim, *el- Câmiu's-Sahîh*, IV, 2201.
[53] İlgili rivayetler için Bkz. Müslim, a.g.e., I, 112; Beyhakî, *es-Sünenu'l-Kübrâ,* IV, 56; es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 178.
[54] et-Tirmizî, *es-Sünen*, IV, 553; İbn Mâce, *es-Sünen*, II, 1426; İbn Hanbel, *el-Müsned,* I, 63; es-Suyûtî, a.g.e., s. 212.
[55] İbn Mâce, *es-Sünen,* II, 1403; Ayr. Bkz.el-Kenânî, Ahmed b. Bekr b. İsmail, *Misbâhu'z-Zucâce*, tah. Muhammed el-Munteka el-Keşnâvî, Dâru'l-Arabiyye, 2. Baskı, Beyrut 1403h., IV, 234.

rivayetleri anlamak için gerekli olduğu gibi İslâm'da kabre bakışın anlaşılması için de gerekli ve önemlidir.

Kabirler, her zaman için ibret alınacak, dersler çıkarılacak, dünyayı anlamamıza yardımcı olacak, yaşayışımıza yön verecek bir mekan olma özelliğine sahiptir. Peygamber Efendimiz de kabir ziyaretini önce yasaklamış, fakat daha sonra insanlarda tevhid akidesi kuvvetlenince kabirleri ziyaret etmeyi serbest bıraktığı gibi, bu hususu teşvik de etmiştir.[56]

İmâm es-Suyûtî'nin Şerhu's-Sudûr'da, bu başlık altında şu rivayetlere yer verdiği görülmektedir:

"el-Hâkim, İbn-i Mâce, el-Beyhakî ve Hennâd, Kitabü'z-Zühd'de, Hz. Osman'ın (r.a.) Mevla'sından rivayet ettiler. O dedi ki: "Hz. Osman (r.a.) bir kabrin başında durduğu zaman sakalları ıslanıncaya kadar ağlardı. Ona: 'Cenneti, Cehennemi hatırlıyorsun ağlamıyorsun da bu kabirden dolayı mı ağlıyorsun?' denilir, o da şöyle derdi: 'Resûlullâh (s.a.s.) buyurdu ki: 'Muhakkak kabir, Âhiret menzillerinin ilkidir. Ondan kurtulan için sonrası daha kolaydır. Eğer ondan kurtulamazsa, sonrası ondan daha şiddetlidir.' Yine Resûlullâh buyurdu ki: 'Gördüğüm hiçbir manzara kabir kadar korkunç değildi."[57]

Bu hadis hakkında İmâm ez-Zehebî, isnaddaki İbn Buceyr'in temel alınabilecek bir kimse olmadığını, fakat bazılarının onu kuvvetlendirdiğini, Hz. Osman'ın mevlâsı Hanî için ise, kendisinden rivayetler yapıldığını onun hakkında bir beis olmadığını söylemiştir. et-Tirmizî de bu hadisi kitabında zikretmiş ve sadece Hişâm b. Yûsuf kanalıyla geldiği için, hasen-garib bir rivayet olduğunu beyan etmiştir.[58]

İbn Mâce, Berâ b. Azîb'den (r.a.) rivayet etmiştir:

"Biz Resûlullâh (s.a.v.) ile bir cenâzede beraber idik. Resûlullâh (s.a.s.) kabrin yanı başında oturdu. Ağladı ve ağlattı. Öyle ki toprak ıslandı. Sonra şöyle buyurdu: "Kardeşlerim! Böyle bir gün için hazırlanınız!"[59]

Bu rivayetin, isnadında Muhammed b. Mâlik olduğu için zayıf olduğu söylenmiştir. Ebû Hâtim onda bir sakınca olmadığını söylemiş, İbn Hıbbân da es-Sikât'ı

---

[56] Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh,* I, 430; Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh,* II, 672, 1563; Ebû Dâvud, *es-Sünen*, III, 218; İbn Mâce, *es-Sünen*, I, 501, Nesâî, *es-Sünenu'l-Müctebâ,* VIII, 311.
[57] Bkz. İbn Mâce, a.g.e., II, 1426; en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*, IV, 366; el-Beyhakî, *es-Sünenu'l-Kübrâ,* IV, 56.
[58] Bkz. Tirmizî, *es-Sünen*, IV, 553.
[59] İbn Mâce, a.g.e., II, 1403.

ve ed-Duafâ'sında zikretmiş, fakat el-Berâ b. Âzib'ten bir şey işitmediğini ileri sürmüştür. Ayrıca onun tek başına kaldığı rivayetlerde kendisiyle ihticac edilemeyeceğini ifade etmiştir. Ancak Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya'lâ'nın da onun Berâ b. Âzib'den yaptığı farklı rivayetleri zikretmiş olmaları İbn Hıbban'ın görüşünü geçersiz kılmaktadır. Bundan dolayı hadisin sahîh olması daha doğrudur. Zira İbn Hıbbân aynı raviyi es-Sikât'ında zikretmiştir.[60]

Hz. Ali'den gelen bir başka rivayette ise şu ifadeler yer almaktadır:

"Hz. Ali bir gün şöyle hitab etti: "Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe ya cehennem çukurlarından bir çukurdur. Kabir günde üç kez konuşur ve şöyle der: "Ben kurtlar eviyim. Ben karanlıklar eviyim. Ben vahşet ve yalnızlık eviyim."[61]

Bu rivayetlerde, kabrin Hz. Peygamber ve ashabında nasıl duygular uyandırdığı, ve onların kabre nasıl baktıkları anlatılmaktadır. Kabir, onlar için ahiretin dünyadaki kapısı olmuş, oraya bakınca hep büyük günü hatırlamışlar; bu onlara içinde yaşadıkları hayatı ve ömürlerini kontrol etme, değerini bilme, oraya iyi hazırlanma konusunda önemli bir etken olmuştur. Nitekim Peygamber Efendimiz de yukarıda da zikrettiğimiz gibi aynı düşünceyle kabir ziyaretini tavsiye etmiş ve ahireti hatırlatacağını söylemişlerdir.

Sonuç olarak bu rivayetlerde kabir, insanın ölümlü bir varlık olduğunu hatırlatan bir Cennet bahçesi ve istirahat yeri veya bir Cehennem çukuru olabilen, insanın yaptıkları ile karşı karşıya kalacağı bir yer ve ahiret hayatının ilk mertebesi olarak tanıtılmaktadır.

3.1.1. Kabrin Mü'minleri Sıkması İle İlgili Rivayetler

Kabrin özelliklerinden birincisi, kabrin insanı sıkmasıdır. Kabrin bu özelliği de sadece belli bir grub için değil, kabre giren herkesi ilgilendirmektedir. Nitekim kabrin, mü'minleri de sıkacağı çeşitli rivayetlerde belirtilmektedir. Bu konudaki rivayetlerin en meşhuru, ashâbdan Sa'd b. Muâz hakkında nakledilen rivayetlerdir.[62]

---

[60] el-Kenânî, *Misbâhu'z-Zucâce*, IV, 234.
[61] es-Suyûti, *Şerhu's-Sudûr*, s. 213.
[62] Ebû Şeybe, Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Musannaf,* tah. Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetu'r-Rüşd, 1. Baskı, Riyad 1409, VI, 375, 393; Nesâi, *es-Sünenu'l Müctebâ,* IV, 100; Ibn Hıbbân, *es-Sahîh,* VII, 379, XV, 506; el-Hâkîm, *el-Müstedrek*, III, 228; Taberânî, Ebû Kasım Süleyman b. Ahmed, *Mu'cemu'l-Evsat,* tah. Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1405, VI, 349, II, 139; el-Heysemî, Ali b. Ebibekir, *Mecmau'z-Zevâid*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Kahire 1407, III, 46; el-

İmâm es-Suyûtî, Şerhu's-Sudûr adlı eserinde bu konuyla alakalı aşağıda kaydedeceğimiz rivayetleri zikretmiştir ki, bunların Ahmed b. Hanbel, Hakîm-i Tirmizî ve el-Beyhakî'nin kitaplarında da yer aldıklarını görmekteyiz.

Ahmed b. Hanbel'in Huzeyfe'den (r.a.) naklettiği bu konudaki bir rivayet şöyledir:

"Bir cenâzede Resûlullâh ile beraberdik, kabre vardığımızda Resûlullâh (s.a.s.) kabrin kenarında oturdu, sık sık kabrin içine bakmaya başladı ve sonra şöyle buyurdu: "*Burada mü'min öyle sıkıştırılır ki, damarları ve kasları şiddetten kopar. Kâfir ise üstü ateşle dolar*."[63]

el-Heysemî, bu rivayetin senedinde Muhammed b. Câbir olduğunu ve bundan dolayı hadisin zayıf olduğunu belirtir. es-Suyûtî ise aynı hadisi, el-Leâli'l Masnû'a'da nakleder ve orada hadisle ilgili şu görüşlere yer verir:

"İbnu'l Cevzî, hadisin senedinde Muhammed b. Câbir olduğunu bundan dolayı da hadisin sahîh olamayacağını, ona itimad edilemeyeceğini belirtmiştir.[64] 'Ben de derim ki, İbn Hacer onun bu görüşünü devam ettirmiş, Saîd b. Fîrûz'un, Huzeyfe'ye (r.a.) erişmediğini belirtmiştir. Bununla beraber, Suyûtî, sadece bunun hadisin uydurma olduğunu göstermeyeceğini, çünkü bu hadisin bir çok şahidinin başka yollarla geldiğini belirtmiştir."[65]

Bu görüşü Fettenî de desteklemiş ve hadisin zayıf olduğunu, ancak uydurma ve asılsız olmadığını ifade etmiştir.[66]

Bu konuda Sa'd b. Muâz hakkındaki rivayetlerin temel teşkil ettiğini ve önemli bir yer tuttuğunu belirtmemiz gerekir. es-Suyûtî bu konuda Sa'd b. Mu'âz'la alakalı olan yirmiye yakın rivayete kitabında yer vermiştir.[67]

Hz. Âişe'den gelen bir rivayet, aynı zamanda İmâm Ahmed ve el-Beyhakî tarafından da zikredilmiştir. es-Suyûtî ise, bunu konuyla alakalı ikinci hadis olarak kitabına almıştır:

Hâkim Muhammed b. Ali b. Hasen Ebû Abdullah et-Tirmîzî, *Nevâdiru'l-Üsûl fi Ehâdîsi'r-Rasûl*, tah. Abdurrahman Umeyrâ, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1992, II, 103.

[63] Ahmed b. Hanbel, e*l-Müsned*, V, 407; el-Beyhakî, Ahmeb b. Hüseyn, *İspatu Azâbi'l-Kabr*, Dâru'l-Furkan, 2. Baskı, tah. Şeref Mahmud el-Gudât, Umman 1405, Hadis No: 127; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 46.

[64] İbn Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzûât*, II, 406.

[65] es-Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, II, 433.

[66] Bkz. el-Fettenî, *Tezkiratu'l-Mevzûât*, s. 219.

[67] Bkz. es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 158-162.

"*Kabrin öyle bir sıkıştırması vardır ki, eğer birisi bundan kurtulsaydı muhakkak o, Sa'd b. Muâz olurdu.*"[68]

el-Heysemî, bu rivayetin iki tarikinin ravilerinin sika kimseler olduğunu belirtmektedir.[69]

İmâm Ahmed, Hakîm-i Tirmizî, et-Taberânî, el-Beyhakî'nin, Câbir bin Abdillâh'dan rivayet ettiklerine göre:

"Sa'd bin Mu'âz defnedildiği zaman Peygamber (s.a..v) tesbih getirdi. Millet de uzun uzun tesbih getirdiler. Sonra tekbir getirdi. Millet de tekbir getirdi, 'Ya Resulallâh neden tesbih getirdin?' dediler. Buyurdu ki: 'Bu salih adama kabir çokça sıkıştı. Sonra Allâh sıkıntısını giderdi."[70]

el-Heysemî tarafından, Saîd b. Mansûr, el-Beyhakî, Hakîm et-Tirmizî ve et-Taberânî'den nakledilen bir diğer rivayet ise şöyledir:

İbn Abbas (r.a.) den: "Sa'd b. Mu'âz defnedildiğinde Peygamber Efendimiz (s.a.s) kabrinin başında oturmaktaydı. Buyurdu ki, 'Eğer bir kimse kabrin sıkmasından kurtulmuş olsaydı Sa'd b. Mu'âz kurtulurdu, kabri onu kuvvetli bir şekilde sardı, sonra ona rahatlatıldı."[71]

el-Heysemî, bu rivayetin ravilerinin de sika olduğunu belirtmiştir.[72]

en-Nesâî ve el-Beyhakî'nin, Abdullâh bin Ömer (r.a.) tarikiyle Resûlullâh (s.a.s.)'dan naklettiklerine göre: "Sa'd bin Mu'âz (r.a.)'ın ölümünden dolayı Arş sevincinden titredi, semanın kapıları ona açıldı. Ve yetmiş bin melek cenâzesinde hazır bulundu. Bununla beraber o da kabir sıkıntısını çekti. Sonra kabri genişleyerek ona ferahlık verildi."[73]

Hakîm-i Tirmizî ve el-Beyhakî'nin, İbn-i İshâk vasıtasıyla Ümeyye bin Abdillâh'dan rivayet ettiklerine göre; Sa'd'ın bazı akrabalarından, "Resûlullah'ın, 'Sa'd için kabir daraldı' sözünden ne anladınız' diye sorulmuş. Onlar cevaben: 'Resûlullâh'a

---

[68] Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 55; İbn Hıbban, *es-Sahîh*, VII, 379; İbn Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzûat*, II, 406; es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 156.
[69] el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 46.
[70] Bkz. es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 157. es-Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, II, 434.
[71] Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat,* II, 139; Hâkim et-Tirmîzî, *Nevâdiru'l-Üsûl*, II, 103.
[72] el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 46.
[73] Bkz. en-Nesâî, *es-Sünenu'l-Müctebâ*, IV, 100; es-Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, II, 435.

(s.a.s.) ne kastettiği soruldu. 'Küçük taharetten kusurlu davrandığından dolayı kabir ona sıkıştı' diye buyurdu."[74]

İbnu'l-Cevzî bu rivayeti Kitâbu'l-Mevzûât'ında zikrederek, hiçbir senedinin sahîh olmadığını belirtmiştir.[75] Rivayetin isnadının zayıf olduğunu el-Heysemî de kaydetmiştir.[76]

Bizce de bu rivayetlerin sahîh olmaması daha kuvvetli görünmektedir. Kabrinin kendisini sıktığı hususu, Sa'd b. Mu'âz hakkındaki hadislere daha sonra eklenmişe benzemektedir.

es-Suyûtî, konuyla ilgili olarak farklı birçok rivayet zikretmiştir. es-Suyûtî, Sa'd b. Mu'âz'la ilgili rivayetlere Leâli'l-Masnû'a'sında da yer vermiş ve bunlarla ihticacın sahîh olamayacağını kendisi de ifade etmiştir.[77]

Sa'd b. Mu'âz, sahabîler arasında ibadetinin ve takvasının çokluğu ile meşhur olan, Peygamber Efendimizin kendisini çok sevdiği bir sahabîdir. Durum böyle olduğu halde, onun bile kabrin sıkıştırmasından kurtulamadığına dair bu rivayetleri sahîh kabul etmek mümkün gözükmemektedir. Hadislerin değerlendirilmesinde sadece sened tenkidinin yeterli olamayacağı açık bir husustur. Hadisi nakledenler arasında bir tane zayıf ravi var diye hadisin tamamen reddedilmesinin ya da bütün ravileri sikadır diye onun kesin olarak sahîh olduğuna hükmedilmesinin hadisleri değerlendirmede eksik bir tutum olduğu, hadis alimleri arasında yaygın bir tutumdur. Nitekim es-Suyûtî'nin bu hadislere yer vermesinde de bu yaklaşımın etkili olduğunu düşünmekteyiz.

Bununla beraber bu hadislerin mecâzî olarak anlaşılması mümkündür. Zira insan kabirde yalnız başına kalıp o dar ve karanlık yere girince - ki bu halde kendisi de en azından ruhu ile uyanık vaziyettedir- o kabrin kendisini sıktığını, daraldığını hissedebilir. Nitekim insan normal hayatta da öyle dar, üstü kapalı ve karanlık bir yere girdiği zaman orada boğulacak gibi olduğunu, orasının kendisini çok sıkıştırdığını bizzat yaşayabilir. Bunun- tamamen aynı olmasa da- oradaki durumun benzeri olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu kabrin sıkıştırması geçiçi bir durumdur. Zira daha sonra kabrin

[74] İbn Cevzî, *Kitabu'l-Mevzûât*, II, 408; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 47.
[75] İbn Cevzî, *Kitabu'l-Mevzûât*, II, 407.
[76] el-Heysemî, a.g.e., a.g.y.; Ayr. Bkz. *el-Leâli'l-Masnûa*, II, 435; es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 158.
[77] Bkz. es-Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, II, 435-436.

genişlediği, insanın salih amellerinin ona yoldaş oldukları[78] ve kabrin bir cennet bahçesine dönüştüğü haber verilmektedir.[79]

Hakîm-i Tirmizî ise kabir sıkmasıyla ilgili şu görüşlere yer verir:

"Kabrin sıkmasının aslı, kabrin ölüyü kucaklamasıdır. Çünkü insanlar topraktan yaratıldılar, uzun müddet ondan ayrı kaldılar. Tekrar toprağa döndükleri zaman, ananın evladını kucakladığı gibi toprak da onları sıkar. Ancak mü'min ve itaatkar olanları şefkatle, asi olanları da azapla."[80]

Bazı alimler ise, kabrin mümini sıkmasının hata ve günahlarının keffareti için olduğunu, çektiği sıkıntı ile günahlarının affedileceğini ifade etmişlerdir.[81]

3.1.2. Kabrin Kâfirleri Sıkması İle İlgili Rivayetler

Konuyla ilgili hadislerde anlatıldığına göre, kabrin insanları sıkması ve sarması, kâfirler için daha şiddetli ve devamlı olan bir husustur. Hadislerden kâfirler için kabrin sıkması ile mü'minleri sıkmasının farklı nitelikte olduğu anlaşılmaktadır. Kâfirler için kabir hayatı ile birlikte devamlı olacak olan bir kabir azâbı başlamaktadır. Kabrin ateşle dolması, kaburga kemiklerinin birbirine geçmesi bunlardan başlıca ikisidir. İmâm es-Suyûtî de burada mahiyet farkını ifade eden bu konudaki şu rivayete yer vermiştir:

"el-Beyhakî, İbn Mende, Deylemî, İbn Neccâr, Saîd bin el-Müseyyib vasıtasıyla Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, O bir gün Resûlullâh'a (s.a.s.) şöyle dedi:

"Ya Resulallâh! Sen bana Münker–Nekîrin sesinden ve kabrin sıkıştırmasından söz ettiğinden bu yana hiçbir şeyden yararlanamıyorum." Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Ey Âişe! Münker–Nekîr'in sesi, mü'minlerin kulağında, gözdeki sürme gibidir. Kabrin sıkıştırması ise şefkatle ananın kucaklaması gibidir. Çocuğu başının ağrıdığını ona anlatır. O da yumuşaklıkla başını okşar. Fakat ey Âişe, ne yazık o kimselere ki, Allâh'tan şüphe ederler. Taşın yumurtanın üstüne düşüp onu ezmesi gibi kabirlerinde ezilirler."[82]

---

[78] Bkz. es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 162.
[79] Krş. Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, II, 306.
[80] Hakim et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, II, 306, II, 306; es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 149.
[81] Bkz. es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 161.
[82] Bkz. ed-Deylemî, Ebû Şuca' Şiruveyh b. Şehrdâr, *el-Firdevs bi Me'sûri'l-Hitâb,* tah. Saîd b. Besyûnî Zağlul, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, IV, 398; es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 161.

3.1.3. Kabrin Peygamberleri Sıkması İle İlgili Rivayetler

Kaynaklarda kabrin insanı sıkmasının Peygamberler için de vakii olduğunu belirten bazı rivayetler yer almaktadır. Bu rivayetler de, Sa'd b. Mu'âz ile bağlantılandırılmıştır. Ancak bunların muteber birer rivayet olarak değerlendirilmediğini belirtmemiz gerekmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, Sa'd b. Mu'âz hadisleri bazı raviler tarafından bir kısım vehim ve hatalara ya da tahminlere konu olmuş gözükmektedir.

Bununla alakalı es-Suyûtî'nin, Zübeyr b. Bekkâr'ın "Mevfikıyyât" adlı eserine dayanarak yaptığı rivayet şu şekildedir:

Ebû Ğazıyye el-Ensârî, İbrâhîm b. Sa'd > Muhammed b. İshâk > Abdullâh b. Amr vasıtasıyla nakledildiğine göre şöyle anlatmıştır:

"Sa'd b. Mu'âz vefat ettiğinde Resûlullâh onun cenâzesi için yola çıktı. Yolda yürüyorlarken Peygamberimiz geride kaldı. Ashab yetişmesi için Peygamberimizi beklediler ve dediler ki: 'Ya Rasûlallâh seni bizden geride bıraktıran nedir?' Bunun üzerine Resûlullâh (s.a.s.): 'Sa'd b. Mu'âz'ın kabrinde sıkıştırıldığını duydum' buyurdu. Bunun üzerine Ashab: 'O, kabrinde sıkıştırıldı mı? Rahmân'ın arşı onun için sarsıldığı halde mi?' diye sorunca Peygamberimiz buyurdu ki: 'Yahyâ b. Zekeriyyâ mı daha üstündür yoksa Sa'd b. Mu'âz mı? Nefsimi yed-i kudretinde tutan Allâh'a yemin ederim ki, Yahya (a.s.) da arpa ekmeğinden bir kere doyduğu için kabir onu da sıkmıştır."[83]

Bu rivayet isnad bakımından sorunlu olması bir tarafa, metin bakımından da kabul edilemez boyutta problemlidir. Buna göre hiçbir kimsenin doyuncaya kadar yemek yememesi ve bunun yasaklanmış olması gerekmektedir.

İmâm Celâlüddîn es-Suyûtî'nin burada bir tavrı göze çarpmaktadır. O tavır da bu rivayetin senedinin muğdal ve münker olduğunu belirtmesi, fakat metin tenkidine yer vermemesidir.[84] Bu yaklaşım ve tavır, hadis ekolünün rivayetlere yaklaşımının bariz bir örneğini gözler önüne sermektedir. Bu yaklaşıma göre hadisin reddi ve kabulünde en başta dikkat edilecek olan husus hadisin senedidir.[85]

---

[83] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr,*s. 160.
[84] Bkz. es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 160.
[85] Konuyla ilgili görüşler için bkz. Kırbaşoğlu, Hayri, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Kitabiyat Yay. Ankara 2002, s. 31, 234, 165 vd.

es-Suyûtî'nin kendisinin de ifade ettiği, alimlerin de ittifak ettikleri gibi Peygamberler kabirde sorgu veya sıkıntıya maruz kalmazlar.[86]

3.1.4. Kabrin Çocukları Sıkması İle İlgili Rivayetler

es-Suyûtî'nin Şerhu's-Sudûr'unda ve bazı diğer bazı kaynaklarımızda yer alan birtakım rivayetlerde, çocukların da kabrin sıkıştırmasına maruz kaldıkları nakledilmektedir. Nitekim bu rivayetlerden bazıları da, Hz. Peygamberin çocukları ile ilgilidir. Çocukların kabrin sıkıştırmasına maruz kalacaklarını belirten rivayetler şunlardır:

"et-Taberânî, Enes (r.a.)'den şöyle rivayet etmiştir: "Resûlullâh'ın kızı Zeyneb vefat edince Resûlullâh'ın yanına gittik. Onun çok mahzun olduğunu gördük. Sakin bir şekilde kabrin yanında oturdu ve göğe bakmaya başladı. Sonra kabrin içine indi. Onun hüznünün iyice arttığını gördük. Kabirden çıkınca sevindiğini ve gülümsediğini gördük. Hemen sebebini sorunca buyurdu ki: 'Kabrin darlığını, sıkıntısını ve Zeyneb'in zayıflığını düşünüyordum. Bu bana zor geliyordu. Hafifletilmesi için Allâh'a dua ettim. Kabul oldu. Ama yine de kabir onu öyle bir daralttı ki, ins ve cinnin dışında her şey onu işitti."[87]

İbnü'l-Cevzî, bu hadis hakkında hiçbir tarikinin sahîh olmadığını belirtir ve uydurmadır, derken, el-Heysemî de bunu et-Taberânî'nin de naklettiğini fakat isnadının zayıf olduğunu belirtir.[88]

es-Suyûtî ise, bu rivayet hakkında ed-Dârekutnî ve İbnü'l-Cevzî'nin görüşlerini belirttikten sonra, bu hadisi sadece el-Hâkim'in el-Müstedrek adlı eserinde naklettiğini kaydetmiştir.[89]

Bu konuda el-Heysemî tarafından isnadının sahîh olduğu kaydedilen ve Ebû Eyyûb'dan nakledilen bir rivayet daha vardır. Buna göre o şöyle demiştir:

---

[86] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr,*s. 160-161.
[87]Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyub, *el-Mu'cemu'l-Kebîr,* tah. Hamdi Abdulmecîd es-Selefî, Mektebetu Dâru'l-Hikem, 2. Baskı, Musul 1983, XXII, 433, II, 257; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 47.
[88]İbn Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzûât*, II, 232; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 47; el-Fettenî, *Tezkiratu'l-Mevzûât*, s. 219.
[89] Bkz. es-Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, II, 434.

"Küçük bir çocuk defnedildi. Bunun üzerine Resûlullâh (s.a.s.): "Eğer kabir daralmasından bir kimse kurtulsaydı, bu çocuk kurtulacaktı, buyurdu."[90]

el-Heysemî her ne kadar bu rivayetin senedinin sahîh olduğunu söylese de, henüz mükellef olmamış, hiçbir günah işlememiş bir çocuğun kabir azâbına uğrayacağını, bu yüzden kabrinin daraltılacağını kabul etmek, bunu Yüce Allâh'ın adâleti ve rahmeti ile bağdaştırmak mümkün gözükmemektedir. Ancak bu bir azab değil de kabre girmenin doğal bir sonucu olarak düşünülebilir ki doğan her çocuk anne karnından dünya ortamına geçtiğinde de ilk başta bazı sıkıntılara maruz kalmaktadır. Ancak biz bunu bir azap olarak değerlendirmemekteyiz.[91]

Saîd bin Mansûr ve İbn Ebî'd-Dünyâ'nın Za'zân'dan rivayet ettiklerine göre, İbn Ömer (r.a.) dedi ki:

"Rasûl-ü Ekrem (s.a.v.), kızı Rukiye defnedilince kabrin yanında oturdu. Yüzünden sevinçli olmadığı anlaşılıyordu. Sonra sevinmeye başladı. Bunun üzerine Ashab-ı Kiram'dan bazıları sebebini sordular. Cevaben şöyle buyurdu: Kabrin sıkıntısı ve Rukiye'nin zayıflığını hatırladım. Kolaylaşması için dua ettim, kabri genişledi. Allâh'a yemin ederim ki, kabir onu öyle sıkıştırdı ki yer ve göklerin arasındaki her şey işitti." [92]

Bu rivayet, Hz. Peygamber'in kızı Zeyneb hakkında yukarda kaydetmiş olduğumuz uydurma rivayetle metin açısından benzerlik arzetmektedir. İbnü'l-Cevzî ve es-Suyûtî, bu rivayeti, uydurma hadisler için yazdıkları eserlerine alarak onun uydurma olduğuna işaret etmişlerdir.[93]

Ali bin Ma'bed, "Taat ve İsyân" adlı kitabında İbrâhîm el-Ganevî tarikiyle bir kimseden rivayet ettiğine göre şöyle demiştir.

"Ben Âişe'nin (r.a.) yanındaydım. O anda oradan bir çocuğun cenâzesi geçiyordu. Âişe (r.a.) ağladı, neden ağladığını sorunca, 'Kabrin daralmaması için, çocuğa şefkatten ağladım' dedi."[94]

---

[90]el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 47-48; el-Heysemî hadisi et-Taberânî'nin de rivayet ettiğini ve isnadının sahîh olduğunu belirtir.
[91] Konu ile ilgili bazı değerlendirmeler için bkz. Ateş, Ali Osman, *Kur'an ve Hadislere Göre Şeytan,* Beyan Yayınları*,* İstanbul 1995, 261-265.
[92] İbn Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzûât*, II, 232; Bkz. es-Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, II, 435-436.
[93] İbn Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzûât*, II, 232; Bkz. es-Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, II, 435-436.
[94]es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr* s. 160.

es-Suyûtî'nin kaydettiği bu rivayetin isnadında yer alan raviler mechul kimseler olup, senedi de kopuktur. Rivayetin metni de, Yüce Allâh'ın adâlet ve rahmetiyle bağdaşmayan unsurlar ihtiva etmektedir. Bu yüzden isnad ve metin açısından problemli bu uydurma rivayete güvenilemeyeceği açıktır.

es-Suyûtî'nin konumuzla ilgili olarak nakletmiş olduğu başka bir rivayet daha vardır.

Ömer bin Şeybe'nin, Enes (r.a.)'den naklettiği bu rivayete göre Resûlullah (s.a.s.): "Kabrin şiddetinden Esed'in kızı Fatıma'dan başka hiç kimse kurtulamadı" buyurdu. 'Oğlun Kasım da mı kurtulmadı?' diye sordular. O da: 'Hayır Oğlum İbrâhîm de kurtulmadı. İbrâhîm onların en küçüğü idi' diye cevap verdi."[95]

es-Suyûtî'nin kaydetmiş olduğu bu rivayetin de sahîh olmadığını, rivayetin metninin, yukarda değerlendirmeye tabi tuttuğumuz uydurma rivayetler gibi Yüce Rabbimizin adâlet ve rahmetiyle bağdaşmayan ifadelere sahip olduğunu, bu nedenle konumuzla ilgili olarak delil olamayacağını kaydetmek istiyoruz.

3.2. Kabrin Genişlemesi İle İlgili Rivayetler

Kaynaklarda yer alan bazı hadislerde, kabrin mü'minler için genişlediği haber verilmektedir. Nitekim Ahmed b. Hanbel, en-Nesâî ve İbn Mâce'nin naklettikleri konumuzla ilgili bir hadis şöyledir:

"Bir adam Medine'de vefat etti. Peygamber Efendimiz (s.a.s.) onun namazını kıldı ve: 'Keşke doğduğu yerden başka bir yerde vefat etmiş olsaydı' buyurdu. Orada bulunan sahabilerden birisi: 'Niçin ya Resûlullâh?' diye sordu. Peygamberimiz: 'Bir kimse doğduğu yerden başka bir yerde vefat ederse, kendisine doğduğu yer ile vefat ettiği yer kadar Cennet'te yer verilir.' buyurdu."[96]

Hadis âlimlerinden el-Münâvî bu hadisin şerhinde kişinin bu ikrama nail olması için o yerde Allah'a isyan etmemiş olmasının gerekli olduğunu ifade ederken[97] es-Sindî de burada Peygamber Efendimiz (s.a.s.) in muradının o kişinin Medine'de ölmemesini

---

[95]es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 160.

[96]Ahmed bin Hanbel, e*l-Müsned*, II, 177; en-Nesâî, *es- Sünenü'l-Müctebâ*, IV, 7; İbn Mâce, es-*Sünen,* I, 515; İbn Hıbbân, *es-Sahîh,* VII, 196; el-Heysemî, Ali b. Ebibekr, *Mevâridu'z-Zam'ân,* tah. Muhammed Abdurrezzak el-Hamza, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut Trs., s. 186; es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr,* s. 212-213.

[97]Bkz. el-Münâvi, Abdurrauf, *Feyzu'l- Kadîr*, el-Mektebetu't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Mısır 1356h., II, 336.

istediği değil, Medine'de garib ve muhacir olarak bulunmasını ve dolayısıyla daha çok ikrama nâil olmasını istediği olduğunu beyan etmektedir.[98]

Ebû'l-Kasım İbn Mende, kabrin genişlemesi ile alakalı olarak İbn Mesud'dan benzeri bir rivayet nakletmiştir. Bu rivayet şöyledir:

"Bir kimse ailesinden ve memleketinden uzak bir yerde garip olarak öldüğünde onun kabri, ailesinden uzaklığı kadar açılır, genişletilir." [99]

Bunların dışında Hz. Âişe ve Ebû Hureyre'den nakledilen rivayetlerde de, kabrin 40 veya 70 zira' genişletileceği haber verilmektedir.[100]

el-Kurtubî, kabrin genişlemesinden bahseden bu hadislerle ilgili olarak şunları söylemektedir:

"Kabrin bu genişlemesi, sual ve daralmadan sonradır. Kâfir için ise, kabir dar olmaya devam eder. Bazı alimler bunu kişinin yaşayışının güzel olması, güvende olması ve gözünün ulaştığı yeri görecek kadar genişlemesi şeklinde mecâz olarak yorumlamışlardır. Bize göre bu mecâz değil hakiki olarak anlaşılmalıdır." [101]

Ancak biz, bu gibi rivayetlerde mecâzî bir yönün de mutlaka bulunabileceği ve dikkate alınması gerektiğini düşünmekteyiz.

3.3. Kabrin Cennet Bahçesi veya Cehennem Çukuru Olması İle İlgili Rivayetler

Kabrin en önemli özelliklerinden birisi de, Cennet bahçelerinden bir bahçe ya da Cehennem çukurlarından bir çukur olmasıdır. Bu da tabii ki kişinin amelleri ve Âhiret alemine yaptığı hazırlık ile alakalıdır. Kabir sualine doğru yanıt verenlere Cennet'teki makamları arzedilip, gösterilince o kabirin onun için bir Cennet bahçesi olacağı açık bir husustur. Aksi durumda Cehennem'deki makamı arzedilip azâba maruz kalan bir kişi için de, oranın bir Cehennem çukuru olacağı açık bir husustur. Peygamberimizin bir

---

[98]Bkz. es-Sindî, Nureddin b. Abdülhâdî, *Haşiyetu's-Sindî*, tah. Abdulfettah Ebû Gudde, Mektebetu'l-Matbûâtu'l-İslâmiyye, Halep 1986, IV, 8.
[99]ed-Deylemî, *el-Firdevs*, V, 536; es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr,* s. 213.
[100] bkz. es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr,* s. 213 vd.
[101] Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed b. Ebîbekr b. Ferah, *et-Tezkira Fî Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhira*, tah. Abdulmecîd Tâmmete el-Halebî, Dâru'l-Ma'rife, 6. Baskı, Beyrut 2003, s. 126; es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr,* s. 214.

hadisinde buyurduğu gibi, bazıları için kabir bir istirahat ve rahatlama yeri, arzulanılan bir mekandır.[102]

Nitekim konumuzla ilgili olarak, et-Tirmizî Ebû Saîd el-Hudri'den (r.a.) aşağıdaki rivayeti nakletmiştir:

"Muhakkak kabir ya Cennet bahçelerinden bir bahçe, ya da Cehennem çukurlarından bir çukurdur." [103]

es-Suyûtî'nin et-Taberânî'den yaptığı bir nakilde ise Ebû Hureyre'den şöyle rivayet edilmiştir:

"Peygamber Efendimiz'le beraber bir gün bir cenâzeye gittik. O kabrin başında oturdu ve buyurdular ki: 'Bir gün gelir ve bu kabir apaçık bir dille şöyle der: 'Ey Adem oğlu! Beni nasıl unuttun sen! Bilmiyor muydun ki ben, yalnızlık, gurbet ve vahşet diyarıyım. Kurtların yeriyim, Allâh'ın genişlettiği kimse hariç bir darlık yeriyim.' Sonra da buyurdu ki: 'Kabir ya Cennet bahçelerinden bir bahçe ya da Cehennem çukurlarından bir çukurdur."[104]

el-Beyhakî de, "İsbâtu Azâbi'l Kabr" adlı eserinde İbn Ömer'den (r.a.) den şu rivayeti nakleder:

"Kabir ya Cennet bahçelerinden bir bahçe ya da Cehennem çukurlarından bir çukurdur."[105]

el-Kurtubî, hadiste anlatılan hususların hakiki anlamda olduğunu, mecaz olmadığını ifade etmektedir. Buna göre kabir, mü'minler için yemyeşil bitkilerle doldurulur ki bunu İbn Ömer, "Reyhan" şeklinde belirtmiştir. Bazı alimler ise, bunun mecâzî olduğunu, bundan maksadın mü'mine sualin hafif ve kolay olduğunu anlatmak, onun güvende bulunacağını ve yaşayışının güzel olacağını ifade etmek olduğunu söylemişlerdir.[106]

---

[102] Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, V, 2388; Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh,* II, 656.
[103] et-Tirmizî, *es-Sünen*, IV, 639; es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 164.
[104] el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 46; Muhammed b. Eyyub b. Suveyd'den dolayı zayıf bir rivayet olduğunu belirtir.
[105] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr,* s. 213; Krş. el-Beyhakî, *İsbatu Azâbi'l Kabr*, s. 39.
[106] Kurtûbî, s. 135-136.

3.4. Kabrin Ölüye Seslenmesi İle İlgili Rivayetler

Çeşitli rivayetlerde kabirle ilgili olarak nakledilen özelliklerden bir tanesi de kabirin ölülere seslenmesidir. Konumuzla ilgili olarak et-Tirmizî şu rivayete yer vermiştir:

"Muhammed b. Meduveyh> Kâsım b. El- Hakem el Arnî> Ubeydullah b.el- Velîd el- Vassâfî> Atiyye'den o da Ebû Saîd'den haber verdi ki: "Peygamber Efendimiz (s.a.s.) namaz kılacağı yere girdi ve orada çokça gülen adamlar gördü ve buyurdu ki: 'Eğer siz lezzetleri keseni (ölümü) çok hatırlasaydınız, gördüğüm şu durumdan sizi alıkoyardı. Lezzetleri keseni, ölümü çokça hatırlayın. Zira öyle bir gün gelir ki, kabir konuşur ve şöyle der: 'Ben gurbet eviyim, ben yanlızlık eviyim, ben toprak eviyim ve ben kurtların eviyim.' Mü'min bir kul kabre defenedildiği zaman kabir ona der ki: 'Merhaba hoş geldin. Sen üzerimde yürüyenlerin en sevimlisi idin. Şimdi bana tevdi edilip bana dönünce sana ne yapacağımı göreceksin.' Sonra o kimseye gözünün ulaştığı yere kadar kabri genişletilir ve ona Cennet'ten bir kapı açılır.' Kafir veya facir bir kul defnedilince de kabir ona der ki: 'Sana merhaba yok ve hoş da gelmedin. Sen bana sırtımda yürüyenler içinde en sevimsizi idin. Şimdi bana geldin ve bana tevdi edildin. Sana ne yapacağımı göreceksin.' Sonra onun üzerine çullanır ve iki kaburga kemikleri birbirine geçinceye kadar onu sıkıştırır. Ebû Saîd dedi ki: 'Peygamberimiz (s.a.s.) parmaklarını birbirine geçirdi. Ve buyurdu ki: 'Allah ona kabirinde 70 yılan musallat eder. Eğer onlardan birisi yeryüzüne üflese dünya kaldığı müddetçe üzerinde hiçbir şey bitmez. O yılanlar o kafiri hesabın görüleceği güne kadar rahatsız etmeye ve sokmaya devam eder.' Sonra Ebû Saîd dedi ki: 'Peygamberimiz (s.a.s.) şöyle buyurdu: ' Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe ya da Cehennem çukurlarından bir çukurdur."[107]

et-Tirmizî bu hadisi naklettikten sonra bunun Hasen- Garib bir rivayet olduğunu ve sadece bu yolla geldiğini beyan etmiştir.[108]

Bu rivayetin senedindeki Kasım b. Hakem el-Arnî hakkında Ukaylî, hadislerinde münker şeylerin olduğunu ve rivayetlerine itimad edilmediğini belirtmiş, Ebu Nuaym da kendisinde gaflet olduğunu ifade etmiştir. Ebû Hâtim ise kendisiyle ihticâc

[107] et-Tirmizî, *es-Sünen,* IV, 639; es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr,* s. 164.
[108] et-Tirmizî, *es-Sünen,* IV, 639.

edilemeyeceğini bununla beraber hadisinin yazılabileceğini belirtmiştir. Bazı alimler ise onu güvenilir bulmuşlar Buhârî ve Tirmizî kendisinden rivayet etmişlerdir.[109]

Ayrıca seneddeki Kûfe Şiîlerinden Atiyye'nin de zayıf bir ravi olduğu ve huccet olmadığı belirtilmiştir.[110]

el-Fettenî de, bu rivayeti Tezkiratu'l-Mevzûât isimli eserinde zikretmiş ve hadisin zayıf olduğunu belirtmiştir.[111]

Hadis âlimlerinden Mübarekfûrî, bu hadisin şerhinde, burada geçen ifadelerin hakiki anlamda olduğunu ve bunların mecazi olarak değerlendirilemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca, bazı ehl-i noksanın kabir azabının yanlızca rûhânî olduğunu iddia ettiklerini, halbuki ahiret azabının hem bedenle hem de ruhla ilgili olduğunu söylemiştir. Hadisin senedi hakkında da, el-Beyhaki ve Tirmizî'nin bunu Ubeydullah el-Vassâfî kanalıyla naklettiklerini, onun ise gevşek bir ravi olduğunu kaydetmiştir.[112]

es-Suyûtî'nin et-Taberânî'den yaptığı bir nakilde ise, Ebû Hureyre'den şöyle rivayet edilmiştir:

"Peygamber Efendimiz'le beraber bir gün bir cenâzeye gittik. O kabrin başında oturdu ve buyurdular ki: 'Bir gün gelir ve bu kabir apaçık bir dille şöyle der: 'Ey Adem oğlu! Beni nasıl unuttun sen! Bilmiyor muydun ki ben, yalnızlık, gurbet ve vahşet diyarıyım. Kurtların yeriyim, Allâh'ın genişlettiği kimse hariç bir darlık yeriyim.' Sonra buyurdu ki: 'Kabir ya Cennet bahçelerinden bir bahçe ya da Cehennem çukurlarından bir çukurdur."[113]

Hz. Ali'den gelen bir başka rivayet ise şu şekildedir:

---

[109] Bkz. ez-Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl,* tah. Ali Muhammed el-Becavî, Dârû İhyâi'l-Arâbî, 1. Baskı, Mısır 1963, V, 1449; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzib,* Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1991, IV, 1493-1494; el-Mizzî, Cemâluddin Ebu'l-Haccac Yusuf b. ez-Zeki Abdurrahmân, *Tehzîbu'l-Kemâl,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1980., XXIII, 342-346.

[110] Bkz. İbn Hacer, a.g.e., IV, 143-144.

[111] el-Fettenî, *Tezkiratu'l-Mevzûât,* s. 216.

[112] el-Mübarekfûrî, Ebu'l-Alâ, Abdurrahman b. Abdürrahim, *Tuhfetu'l-Ahvezî,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut Trs., VII, 133-135.

[113] et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, VIII, 273; el-Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân,* tah. Muhammed Besyûnî Zağlul, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1410h., I, 360; el-Munzirî, Ebû Ahmed Abdulazîm b. Abdulkavî, *et-Terğib ve't-Terhîb,* tah. İbrahim Şemsuddin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417, IV, 119; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 46; Muhammed b. Eyyub b. Suveyd'den dolayı zayıf bir rivayet olduğunu belirtir. es-Suyûti, *Şerhu's-Sudûr*, s. 165; Ayrıca bkz el- Fettenî, a.g.e., s. 216.

"Hz. Ali bir gün şöyle hitab etti: "Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe ya cehennem çukurlarından bir çukurdur. Kabir günde üç kez konuşur ve şöyle der: 'Ben kurtlar eviyim. Ben karanlıklar eviyim. Ben vahşet ve yalnızlık eviyim.' "[114]

İnsanın öldüğü ve kabre girdiği zaman gerçekleri daha net bir şekilde gördüğü gerek sahîh hadislerden, gerekse bazı ayeti kerimelerin delaletinden anlaşılmaktadır.[115] Bu rivayetlerin isnadlarındaki zayıflıkla birlikte, alimlerin terğib ve terhib ifade eden hadisleri nakletmede gösterdikleri müsamaha gözönünde bulundurulmalıdır. Burada asıl önemli olan kabre girdikten sonra o hitabı işitmek değil, hayattayken kabrin bu seslenişini işitmek ve başkalarına da işittirmektir.

3.5. Kabir Suali ile İlgili Rivayetler

Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde haber verildiğine göre, kabir hayatının ilk önemli olayı sorgudur. Peygamber Efendimiz (s.a.s.) kabirde insanın sorgu ve suale tabii tutulacağını ve kişinin iman ve inancına göre farklı cevaplar vereceğini belirtmiştir. Kabir hayatı bir bekleme yeri olacağı ve Kıyâmete kadar devam edeceğine göre, ölen kişi bu zamana kadarki süreçte ne yapacaktır? İşte, Peygamberimizin Âhiret menzillerinin ilki olarak haber verdiği ve burası iyi olursa sonrası daha iyi ve kolay, kötü olursa sonrası daha zordur, dediği bu yerde kişiye ilk olarak iman ve inancı ile ilgili olarak soru sorulmakta ve vereceği cevaba göre, nimet ve azâbı, bu bekleme yerinde kişiye gösterilmektedir. Bu hususla alakalı bir çok rivayet çok farklı tarîklerden gelmiş ve bunlar manevi mütevatir seviyesine ulaşmıştır. Bu konu hakkındaki tartışmalar ise, daha çok sualin keyfiyeti noktasında toplanmıştır.[116]

Ölen kimsenin kabirde karşılaşacağı sorgu hadisesinin Kurân-ı Kerîm'den delili, "Allâh iman edenleri dünya hayatında ve Âhiret'te sabit sözle sabit kılar"ayetidir[117]

el-Berâ bin Âzib'den nakledilen bazı hadislerden anlaşıldığına göre, Peygamber Efendimiz, yukardaki âyetin kabir suali hakkında indiğini belirtmiş, bununla mü'minin

---

[114] es-Suyûti, *Şerhu's-Sudûr*, s. 213. Ayr. Bkz. Hakim et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usül,* II; 105; ed-Deylemî, *el-Firdevs,* III, 453.
[115] Peygamberimizin Bedir'de kabirdeki müşriklere "Rabbinizin size va'd ettiğini hak olarak buldunuz mu? diye sorması, ve Hicr 15/ 99; Müddessir 74 / 47; Tekâsür 102 / 3-4; ayetleri.
[116] Toprak, *Kabir Hayatı*, s. 276.
[117] İbrâhîm 14/ 27; ilgili rivayetler için bkz. Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, IV, 2202; Ebû Dâvud, *es-Sünen*, IV, 238; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 48.

kabirde sorguya çekilip Allâh'ın bir olduğuna şehadet ettiği ve Hz. Muhammed'i tanıdığı zamanın kastedildiğini bildirmişlerdir.[118]

Resûlullâh (s.a.v.), Ebû Hureyre'den nakledilen bir hadislerinde de, İbrâhîm sûresinin 27. âyetini okuduktan sonra şöyle buyurmuşlardır: "Bu, ona kabrinde, "Rabbin kim? Dinin ne? Peygamberin kim?' denilip de onun: 'Rabbim Allâh, dinim İslâm, Peygamberim de Muhammed'(s.a.s.) dir Bize Yüce Allâh katından açık deliller getirdi, ben de ona iman ettim ve onu tasdik ettim,' dediği zamandır."[119]

Kısacası, Kelime-i Tevhid'i dünyada kalplerine yerleştirenler, kabir sorgusunda Allâh'ın da yardımıyla şaşırmazlar ve inandıkları gibi söylerler. Fakat kalblerinde imân kökleşmemiş olanlar orada şüpheye düşer ve cevap veremezler. [120]

İmâm es-Suyûtî'nin tespitine göre, kabir suali konusunda aşağıda isimlerini kaydettiğimiz sahabeden hadisler nakledilmiştir. Bu sahabîler şunlardır:

Enes, el-Berâ, Temîm ed-Dârî, Beşîr bin Kemâl, Sevbân, Câbir bin Abdillâh, Abdullâh bin Revâha, Ubâde bin es-Sâmit, Huzeyfe, Damre bin Habîb, İbn Abbâs, İbn Ömer, İbn Mesûd, Osmân bin Affân, Ömer bin el-Hattâb, Amr bin el-Âs, Mu'âz bin Cebel, Ebû Umâme, Ebû'd-Derdâ, Ebû Esmâ, ve Âişe (r.a.).

Şimdi bu sahâbîlerden gelen konumuzla ilgili bazı rivayetleri ele alarak incelemek istiyoruz. el-Buhârî, en-Nesâî, Ebû Dâvud gibi hadis âlimlerinin, Katâde yoluyla Enes'den rivayet ettiklerine göre Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

"Ölü kabre konulup arkadaşları geri dönünce, arkadaşlarının ayak seslerini işitir. Ve ona iki melek gelir, onu oturturlar. 'İçinizde olan ve kendisine Muhammed (s.a.s.) denilen kimse hakkında ne diyorsun?' diye sorarlar. Mü'min olan kimse: 'Allâh'ın kulu ve Resulü olduğuna şahadet ederim.' der. O zaman sorgu melekleri o mü'mine şöyle derler: 'Cehennem'deki yerine bak. Allâh onu senin için Cennet'ten bir menzille değiştirdi.' Bundan sonra Peygamber (s.a.s.) buyurdu ki: 'Ölen kimse, hem Cennet'teki yerini hem de Cehennem'deki yerini beraber görür."[121]

Yukardaki hadisi nakleden ravî Katâde dedi ki; "Resûlullâh (s.a.s.) bize, kabrin yetmiş zira' genişletildiğini ve yeşilliğe dönüştüğünü söyledi.[122] Melekler, münâfık

[118] Krş. İbn Kayyım el-Cevzî, *Kitâbu'r-Rûh*, s. 67. Beyhaki, *İsbâtu Azâbi'l-Kabr,* s. 27-28.
[119]Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, IV, 2201; Ebû Dâvûd, *es-Sünen,* IV, 238.
[120] Toprak, *Kabir Hayatı*, s. 297.
[121] Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, IV, 2200; en-Nesâî, *es-Sünen*, IV, 97-98; Ebû Dâvud, *es-Sünen*, IV, 238.
[122] Müslim, a.g.e., a.g.y.

veya kâfir olan kimseye: 'İçinizdeki Muhammed (s.a.s.) denilen şahıs hakkında ne diyorsun?' diye sorunca, o kimse: 'Biz Onu bilmiyoruz, insanlar Onun için ne dedilerse biz de onu diyorduk' der. Bunun üzerine o kimseye, 'Bir şey bilmeyesin ve okumayasın' denilir ve demir sopalarıyla dövülür. O kişi öyle bir sesle bağırır ki, ins ve cinnin dışında her şey onu işitir."[123]

İmâm Ahmed, Ebû Dâvud, el-Beyhakî, İbn-i Mürdeveyh'in, Enes'den (r.a.) rivayet ettiklerine göre Peygamber bu konuda (s.a.s.) şöyle buyurmuşlardır:

"Bu ümmet kabirde suale çekilir. Mü'min kabre konulunca ona bir melek gelir. 'Neye ibadet ediyordun' diye sorar. Kendisine Yüce Allâh hidayeti nasip etmişse o kişi cevaben: 'Allâh'a ibadet ediyordum', der. Bu sefer melek: 'Peygamber için ne diyorsun?' diye sorar. Yine o mü'min kimse cevaben: 'O, Allâh'ın kulu ve elçisidir', der ve melekler artık hiçbir şeyi ondan sormazlar. Sonra melek onu Cehennem'deki menzilinin karşısına götürerek: 'İşte bu menzil senindi. Ancak Allâh seni bundan korudu, sana acıdı. Ona karşılık sana Cennet'ten bir yer verdi' der. O zaman ölen kimse der ki: 'Bırakın beni, aileme dönüp onlara kurtulduğuma dair müjde vereyim.' Melek ise ona izin vermez ve: 'Dur! Artık geri gitmek yok' der.

Kâfir ise, kabre konulunca onu azarlayan bir melek gelir. 'Neye ibadet ediyordun' diye sorar. Kâfir: 'Bilmiyorum' diye cevap verir. Daha sonra melek o kimseye: 'O adam (Hz. Peygamber) için ne diyorsun?' diye sorar. O kimse: 'Bilmem, herkesin dediklerini diyorum', der. Bunun üzerine melek, demir sopalarla o kişinin kafasına vurur. O kâfir veya münafık kimse öyle bir çığlık atar ki, ins ve cinden başka her şey o sesi işitir."[124]

Bu hususla ilgili olarak Câbir bin Abdullâh'tan (r.a.) da, bazı hadisler nakledilmiştir. Nitekim İbn Ebî'd-Dünyâ ve Ebû Nuaym, Câbir'den (r.a.) Resûlullâh'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakletmişlerdir:

"Ademoğulları asıl yaradılışlarından gâfildirler. Allâh (c.c), kişiyi yaratmayı dilediği zaman bir meleğe şöyle emreder: 'Rızkını, eserini, ecelini, iyi veya kötü olduğunu yaz.' Sonra o melek gider, Yüce Allâh başka bir meleği gönderir. Annesinden doğuncaya kadar onu korur. Sonra o melek de gider, iki melek daha gelir, o kimsenin iyilik ve kötülüklerini yazmaya müvekkel kılınırlar. O kişinin eceli geldiği zaman bu iki melek de gider, bu sefer ruhunu almak için Ölüm Meleği gelir. O kişi kabre konulunca

[123] Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, I, 462; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* III, 126.
[124] Ebû Dâvûd, *es-Sünen,* IV, 238-239; es-Suyûti, *Şerhu's-Sudûr*, s. 171.

ruhu cesedine iade edilir. Bu sefer Kabir Melekleri gelip, hesaba çekerler. Onlar da hesaptan sonra giderler. Haşirde, dünyadayken, o kimsenin iyilik ve kötülüklerini yazan iki melek kendisine gelir ve boynuna kitabını asarlar. Sonra biri iter, diğeri gözler. Ondan ayrılmazlar.' Bundan sonra Resûlullâh (s.a.s.) buyurdu ki; 'Önünüzde büyük bir mesele var, ona gücünüz yetmez. Bu konuda Yüce Allâh'tan yardım isteyin."[125]

et-Tirmizî ise bu konuyla alakalı şu meşhur rivayeti zikretmektedir:

Ebû Seleme Yahya b. Halef > Bişr b. Mufaddal > Abdurrahman b. İshak > Said b. Said el-Makberî > Ebu Hureyre yoluyla gelen rivayete göre Peygamberimiz (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

"Birisi defnedildiği zaman ona siyah ve mavi gözlü ki bunlardan birisine Münker diğerine Nekir denir iki melek gelir ve derler ki: 'Bu adam hakkında ne derdin'? O kimse: 'O Allah'ın Rasülü ve elçisidir. Ben Şehadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur ve Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve elçisidir' der. Melekler: 'Biz senin bunu söylediğini biliyorduk.' derler ve ona kabri 70 zira' genişletilerek içi nurla doldurulur ve uyu! denir. O kimse: 'Aileme döneyim ve onlara haber vereyim' der. Bunun üzerine onlar: 'Uyu! düğün gecesinde güveyin uyuduğu gibi uyu! Çünkü onu uykusundan ancak ailesinden en çok sevdiği kimse uyandırır' derler. Eğer o kimse münafık ise soruya 'İnsanların bir şey dediklerini işittim ben de öyle söyledim, bilmiyorum' diye cevap verir. Melekler: 'Biz senin bunu söylediğini biliyorduk' derler. Toprağa: 'Çullan onun üzerine' denilir. Öyle ki kaburga kemikleri birbirine geçer. Allah onu yattığı yerden yeniden dirilteceği güne kadar kabrinde azab görmeye devam eder."[126]

Kabre konulan kişinin sorguya muhatap olduğuna dair İbn Abbâs'tan (r.a.) da bir rivayet nakledilmektedir. Bu rivayet şöyledir:

"ed-Dahhâk'ın İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet ettiğine göre, Resûlullâh (s.a.s.) Ensâr'dan birinin cenâzesinde hazır bulundu. Kabre vardığında mezar henüz tamam olmamıştı. Resûlullâh oturunca ashap da sessiz olarak oturdular. Sanki başlarında kuş vardı. Resûlullâh (s.a.s.) gözünü yere dikti. Elindeki değnekle yeri deşiyordu. Sonra semaya göz gezdirdi. Ve üç kere, 'Kabrin azâbından Allâh"a sığınırım', dedi. Sonra da şöyle buyurdu: 'Mü'min kul, Âhiret'e yönelip dünyayı geride bırakınca ona ölüm gelir. Onun başucunda oturur. Cennet'ten, yanlarında hediyeler, koku ve elbiseler olan

[125] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr,* s. 173.
[126] et-Tirmizî, *es-Sünen,* III, 383.

melekler de gelir. O kimsenin göreceği bir şekilde iki saf tutarlar. Önce ölüm meleği, sonra öbür melekler ona müjde verirler ve su testisinden akarcasına ruhunu çekerler. O kişi, meleklerin müjdelediklerinden aldığı sevinçle ruhunu kolaylıkla teslim eder. Sonra melekler ruhunu alır. Ve hiçbir melek ona getirilen kokuyu sürmeden ve ziynetleri giydirmeden ayrılmaz. Koku sürmesinden sonra, feza aniden o kimsenin kokusuyla dopdolu olur. Gökdeki melekler: 'Nedir bu koku?' diye sorarlar. 'Bu, filanın ruhunun kokusudur,' derler ve ona rahmetle dua ederler. Sonra onu semaya götürürler. Sema kapıları ona öyle açılır ki, her kapı ona adeta âşıktır. Her semanın ehli ona: 'Merhaba' derler. Kendisine: 'Ey Rabbinin öğütlerini kabul eden ruh, sana merhabalar olsun', denilir. Sidretü'l-Müntehâ'ya varılınca melekler: 'Ya Râb! O kuluyun ruhunu aldık', derler. Bunu üzerine Yüce Allâh: 'Onu yere götürün. Çünkü Ben, onları topraktan yarattım. Tekrar toprağa iade ederim ve bir daha onları oradan çıkartacağım.'[127] buyurur. O vakit ölen mü'min kimse, geri dönenlerin ayak ve el seslerini işitir. Ve kabirde iki rahmet, bir de azâb meleği gelir. Bakarlar ki, amelleri onu sarmış: Namaz ayak ucunda, oruç baş ucunda, zekat sağında, sadaka solunda, hayır ve iyi ahlakı göğsü hizasında durmuşlar. Azâb meleği hangi yönden ona varmak istese, salih ameli engel olur. Azâb meleği elinde demirden ağır bir sopa ile ölüye şöyle der: 'Eğer namazın, orucun, zekatın ve sadakaların seni sarıp muhafaza etmeseydi, sana öyle bir darbe vuracaktım ki, kabrin ateşle dolacaktı.' Sonra azâb meleği gider, onu rahmet meleklerine bırakır. Rahmet meleklerinden birisi öbürüne der ki: 'Allâh'ın bu velîsine şefkat et, zira o büyük bir zorluk içinden geliyor.' Ve ona der ki: 'Rabbin kimdir?' O kimse: 'Allâh'tır', der. 'Dinin nedir?" diye sorar. O kimse: 'İslâm'dır', diye cevap verir. Melek: 'Peygamberin kimdir?' diye sorar. O kişi: 'Muhammed'dir (as),' der. Ona: 'Sana bunu bildiren ne idi?' derler. O ise: 'Ben Allâh'ın kitabını okudum. İman edip tasdik ettim' der. Bu şiddetli imtihandan sonra semadan bir ses gelir: 'Kulum doğru söyledi, ona Cennet sergilerini serin, Cennet elbiselerini giydirin, temiz kokusunu sürün ve kabrini genişletin. Baş ucunda Cennet'e bir kapı açın. Sonra rahmet melekleri ölüye: 'Kabir azâbını tatmadan, hareminde zifafa giren çiftlerin uykuları gibi uykuya dal', derler. Bundan sonra ölen o mü'min kimse: 'Ya Rabb! Kıyâmet'i kopar, ailemle görüşeyim. Cennet'teki nasibime kavuşayım', der. O mü'min kimse, Kıyâmet'te yüzü ak olarak haşre kalkar."[128]

---

[127] Taha 21/ 61.
[128] Ebû Davûd, *es-Sünen*, IV, 238-239; . es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 178-179.

Konumuzla ilgili olarak Abdullâh b. Ömer'den (r.a.) de bir hadis nakledilmektedir. el-Beyhakî'nin Kitâbü'z-Zühd'de, ed-Deylemî'nin Müsnedü'l- Firdevs'de Abdullâh bin Ömer'den (r.a.) rivayet ettiklerine göre, Resûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

"Dilinizden, 'Allâh Rabbimiz, İslâm dinimiz, Muhammed (s.a.s.) nebîmizdir', sözlerini eksik etmeyiniz. Çünkü kabirde bunlardan sorulacaksınız."[129]

Kabir sualiyle alakalı olarak Süfyân es-Sevrî'den de bazı haberler nakledilmiştir. Bunlardan birisine göre, Süfyân es-Sevrî bu konuda şöyle demiştir: "Ölüye, 'Rabbin kimdir?" diye sorulduğu zaman şeytan gözüne görünür ve kendisini işaret ederek, 'Rabbin benim' der.' Yüce Allâh mü'mine bu esnada doğru cevabı ilham eder ve o da: 'Rabbim Allâh'tır' diye cevap verir."[130]

İmâm es-Suyûtî, Şerhu's-Sudûr adlı eserinde, kabir sualiyle alakalı farklı rivayetleri naklederek, hadis alimlerinin bunlarla ilgili olarak yapmış oldukları bazı değerlendirmelere yer vermiştir.[131]

3.5.1. Münker-Nekîr İle İlgili Rivayetler

Kabirde sorgudan sorumlu meleklerin adlarının Münker-Nekîr olduğu birçok rivayette ifade edilmektedir. Kabirdeki kişinin, bu yeni mekanında korku ve yalnızlığının daha yeni başlamasından, kabir ortamında daha önce hiç görüp tanımadığı iki meleğin gelişinden (Münker), korku sebebiyle bunlardan hoşlanmamasından dolayı (Nekîr), bunlara Münker-Nekir isminin verildiği ifade edilmektedir.[132]

Kaynaklarımızda yer alan bazı hadislerde haber verilen sorgu melekleri iki tanedir ve bunlar kişiye, dininden, kitabından, neye taptığından sormaktadırlar. Görünüşleri de kişiden kişiye farklılık arz etmektedir.[133] Amelleri iyi olanlara ve mü'minlere güzel bir şekilde gelmekte, kâfirlere ve münâfıklara ise çok korkunç bir sûrette geldikleri bu hususta nakledilmiş bulunan bir kısım haberlerde geçmektedir. Nitekim konumuzla ilgili olarak ed-Deylemî'nin, Enes'den (r.a) rivayet ettiği bir hadis vardır. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

---

[129] ed-Deylemî, *el-Firdevs,* I, 104.
[130] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 195; Ayr. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* II, 319.
[131]; es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudur*, s. 195-196.
[132] Ayr. bilgi için bkz. Kurtûbî, *et-Tezkira*, s. 138-139; Harpûtî, Abdullatif, *Tenkîhu'l-Kelam fi Akâidi Ehli'l-İslam*, ter. İbrahim Özdemir-Fikret Karaman, T.D.V. Yay. Elazığ 2000, s. 265; Toprak, *Kabir Hayatı*, s. 294-295.
[133] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudur*, s. 198.

"Kabirde, ölüye Münker ve Nekîr denilen iki melek gelir. Onu oturtup hesaba çekerler. Mü'min kimseye: 'Rabbin kim' denilince: 'Rabbim Allâh'tır', der. Meleklerin, 'Peygamberin kim?' sorusuna da; 'Muhammed'dir (s.a.v)', cevabını verir. O kişi kendisine, 'İmâmın kimdir?' denilince de; 'Kurân'dır', der. Bunun üzerine melekler kabrini genişletirler. Ölen kimse eğer kâfir ise: 'Rabbin kimdi?', diye sorulunca; 'Bilmiyorum', diye cevap verir. 'Peygamberin ve İmâmın kimdir?' diye sorulunca; o kimse yine, 'bilmem' der ve büyük demir sütunlarla dövülür. Kabri ateşle dolar. Kabir ona öyle daralır ki, kaburgaları birbirine girer."[134]

Kabir sualiyle ilgili olarak hadis âlimlerinden el-Beyhakî'nin, Kitâbu Azâbi'l-Kabr'de, İbn Abbâs'dan (r.a.) naklettiği bir rivayet mevcuttur. Bu hadisin metni şöyledir:

"Resûlullâh (s.a.v) bir gün Hz. Ömer'e hitaben şöyle buyurdu: 'Toprağa vardığında durumun ne olacak ey Ömer! Üç zira, bir karış uzunluğunda, bir zira bir karış genişliğinde sana bir çukur kazılıp, saçları yerde sürünen, sesleri bulut gürültüsüne benzeyen, gözleri şimşek gibi olan, dişleriyle yeri kazan siyah Münker ve Nekîr gelerek, seni oturtup silkelerlerse bakalım halin ne olacak!' Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a): 'Ya Resulallâh! O gün dünyada üzerinde olduğum imân üzere olmayacak mıyım?' diye sordu. Resûlullâh (s.a.s.) da: 'Evet' deyince, Hz. Ömer: 'Allâh'ın izniyle o günün üstesinden gelirim' dedi."[135]

Konuyla ilgili olarak nakledilen benzer bir rivayette ise, Peygamberimizin yukardaki hadiste anlatılan sorusuna muhatap olan Hz. Ömer: 'Ya Resûlullâh, o gün bize akıllarımız iade edilecek mi?' diye sormuş, Peygamber Efendimiz de: "Evet, aynen bügünkü halimiz gibi" buyurmuşlardır.[136]

Ölen kimselerin kabirde Münker-Nekir tarafından sorguya tabi tutulacaklarıyla ilgili olarak Ubâde bin es-Sâmit'ten (r.a.) de bir nakil gelmektedir. İbn Ebî'd-Dünyâ'nın, Teheccüd'de, İbn Dirs'in Fedâilü'l-Kurân'da, Hamid bin Zenceveyh'in Fedâilü'l-A'mâl'de Ubâde bin es-Sâmit'den (r.a.) naklettikleri bu rivayete göre kendisi şöyle demiştir:

---

[134] ed-Deylemî, *el-Firdevs*, I, 105; es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 171; Ayr. bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 126.
[135] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 179; Kurtûbî, *et-Tezkira,* s. 137.
[136] Kurtubi, *Tezkira*, s. 132; benzer rivayetler için bkz. İbn Hıbbân, *es-Sahîh*, VII, 376; el-Heysemî, M*ecmau'z-Zevâid*, III, 47.

"Sizden biri, gece namazına kalkarsa sesli okusun. Zira şeytan ve fasık cinler sesli okumadan kaçarlar. Hem de melek ve evdekiler o sesli okuyuşu işitirler. O kimsenin namazıyla namaz kılarlar. İbadetle geçen o gece, arkadan gelen geceye o kişiyi tavsiye eder. O gece bu adamı saatinde uyandırır, ona hafif ol, der. O adama ölüm gelince okuduğu Kurân-ı Kerim, yıkanması esnasında onun baş ucunda bekler. Yıkanması bitince Kurân kefen ve göğsü arasına girer. Kabre konulunca Münker ve Nekîr gelir. Kurân, onunla o melekler arasına girer. Melekler, Kurân'a: 'Bırak bizi, bu adama soru soralım' derler. Kurân ise: 'Hayır, Allâh'a andolsun ki, bu kimseyi Cennet'e kadar yalnız bırakmayacağım,' der. Kurân, ölüye: 'Beni tanır mısın?' diye sorar. O kimse:' Hayır' diye cevap verir. Kurân: 'Ben, o Kurân'ım ki, seni gece uykusuz bırakır, gündüz susuz, şehvetten men ederdim. Benden başka bir şey görmez ve işitmezdin. Beni dostlar arasında en doğru dost ve kardeşler içinde en sadık kardeş bulacaksın. Sana müjdeler olsun, Münker ve Nekîr'den sonra sana endişe verecek bir şey yoktur', deyince o melekler giderler. Kurân ise, Yüce Allâh'ın huzuruna yükselip, ölen o kimse için Yüce Allâh'tan, döşek, yorgan ve nurdan bir kandil ve Cennet yaseminlerinden bir yasemin çiçeğini ister Yüce Allâh da kabul buyurur. Bunları sema meleklerinden bin melek taşırlar. Bunlardan önce yine Kurân, ölen o kimseye varır, ona: Ben gittikten sonra sıkıldın mı? Bunları senin için Allâh'tan istemenin dışında bir şey için durmadım. İsteyip sana getirdim', der. Bundan sonra melekler kabirde o kimseye yatak serer, yasemin çiçeğini ayak ucuna bırakırlar. Önce sağ taraf üzerine uzatırlar, daha sonra sırt üstü yatırırlar ve ölen kimse melekler semaya gidinceye kadar onlara bakarak, gözüyle onları takip eder. Sonra Kurân, kıble cihetinde onun kabrini Allâh'ın istediği kadar genişletir." [137].

Yukarda kaydettiğimiz rivayetle ilgili olarak Ebû Mu'âviye'nin kitabında şöyle bir nakil daha vardır:

"Ölen mü'min kimsenin kabri, dört yüz senelik bir mesafe kadar genişletilir. Önünden yasemini alıp Sûr'a üfürülünceye kadar onu koklatır. Her gün bir veya iki sefer ailesine gelir, onların hayır ve akıbeti için dua eder. Çocuklarından biri Kurân okumuşsa ona müjde verir. Eğer kötü bir çocuğu varsa, Kıyâmet'e kadar ona ağlar."[138]

Hâfız Ebû Mûsâ el-Medînî, yukarda kaydetmiş olduğumuz rivayetin hasen mertebesinde olduğunu söylemiş, İmâm Ahmed, Ebû Hayseme ve onların muasırları, bu

[137] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 175-176.
[138] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 175.

rivayeti Ubâde bin es-Sâmit'e ulaşan bir senedle Abdurrahmân el- Makarrî'den rivayet etmişlerdir. Ukayli bunu zayıf hadisler arasında zikretmiş, İbnü'l- Cevzî ise mevzu hadisler arasında saymış ve sahîh değildir, demiştir. [139]

İnsanların öldükleri zaman kabirlerinde melekler tarafından sorguya çekilecekleri hususunda Enes bin Mâlik'den (r.a.) bir hadis nakledilmektedir. Buna göre Resûlullâh (s.a.v) in şöyle buyurduğu nakledilmektedir:

"Kul kabrine konulup da arkadaşları geriye dönüp gittiği zaman, ona iki melek gelir, onu oturturlar ve kendisine: 'Şu (Muhammed denilen) adam hakkında ne diyorsun?' diye sorarlar. O mü'min kişi: 'Onun Allâh'ın kulu ve Resulü olduğuna şehadet ederim' diye cevap verir. Bunun üzerine ona şöyle denilir: 'Cehennem'deki oturacak yerine bak. Yüce Allâh, Cehennem'deki bu yerini senin için Cennet'ten bir oturak yerine tebdil etti.' Bundan sonra Resûlullâh (s.a.v): O mü'min, Cehennem ve Cennet'teki iki makamını da birden görür.' buyurdular."[140]

"Bu hadisi Enes bin Malik'ten nakleden ravi Katâde, 'Burada, o mü'minin kabrinin yetmiş zira' genişletildiğinin ve yeşilliklerle doldurulduğunun da kendilerine anlatıldığını' söyler ve hadise devamla: "Kâfir ya da münafığa gelince, ona: 'Bu adam (Hz. Muhammed) hakkında ne dersin?' diye sorulunca o: 'Bilmiyorum, insanların söylediğini ben de söylüyordum', der. Bunun üzerine ona: 'Sen bilemedin ve diyemedin', denilir. Sonra demirden bir tokmakla kulaklarının arasına şiddetle vurulur. O kişi öyle feryat eder ki, onun sesini insan ve cinden başka, yakınında olan her mahluk işitir." [141]

Müslim'in Ebû Saîd'den naklettiği başka bir hadisde de, Hz. Peygamber: "Şüphe yok ki, bu ümmet, kabirleri içinde imtihana çekiliyorlar," buyurmuştur.[142]

Münker-Nekir hakkında yukarda zikretmiş olduğumuz rivayetlerle yetinerek, Süleyman Toprak'ın bu hususstaki görüşlerini kaydedip bu konuya son vermek istiyoruz: "Şayet kabirde sual olmasaydı, Resûlullâh (s.a.v), cenâze namazını kıldığı mü'minin kabir imtihanından korunması için Allâh'a dua etmezdi ve yine kabir sualinden kurtuluşu bir nimet ve mükafat olarak saymazdı. Şüphesiz Resûlullâh (s.a.v) bu

---

[139] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 175.
[140] Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, IV, 2200; en-Nesâî, *es-Sünen,* IV, 97-98; Ebû Dâvud, *es-Sünen,* IV, 329.
[141] Müslim, a.g.e., a.g.y.
[142] Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, IV, 2201.

duasıyla, kabir sorgusu sırasında mü'mini şeytanın aldatmasından Allâh'ın korumasını istemektedir." [143]

3.5.2. Diğer Sorgu Melekleri ile ilgili Rivayetler

Bazı rivayetlerde, kabir sorgusuyla alakalı olarak başka meleklerin de zikredildiği görülmektedir. Bu rivayetlerde sorgu melekleri olarak Münker ve Nekîr'in yanında, Nakur ve Ruman isimleri de geçmektedir. Buna göre, bu dört meleğin efendileri Ruman'dır. Ancak Münker ve Nekir dışında başka meleklerin de mevcut olduğunu bildirilen bu rivayetler zayıf ve uydurma olarak nitelendirilmektedir.

Ebû Nuaym, Damra b. Habîb den rivayet etmiştir:

"Kabir sorgucuları üçtür: "Enker, Nâkûr ve onların efendisi Rûmân."[144]

es-Suyûtî'nin bu konuda İbn Lâl ve İbn Cevzî'den yaptığı diğer bir rivayet ise şudur:

"Kabir sorgucuları dörttür. Münker, Nekîr, Nakûr, ve onların efendisi Rûmân"[145]

es-Suyûtî, bu rivayet hakkında İbn Hacer'in bu hadisin senedinde zayıflık olduğuna dair belirttiği görüşü zikretmiş[146], fakat kendisi Şerhu's-Sudûr'da bu konuda bir görüş belirtmemiştir.[147] el-Leâli adlı eserinde ise, bu haberin senedlerini vererek hadisi rivayet eden Damrâ b. Habîb'in tâbî olduğunu, dolayısıyla bu rivayetin mürsel bir rivayet olduğunu, aslının olmadığını belirtmiştir.[148] İbn Cevzî ise bu rivayetler hakkında aslı olmayan uydurma rivayetler demiştir.[149] Kanatimizce bu görüş daha isabetlidir.

3.6. Kabirde Sorulacak Sorular İle İlgili Rivayetler

Kabir süali ile ilgili rivayetleri incelediğimizde temelde aynı olmakla birlikte soruların farklılaştıklarını görmekteyiz. Kabir süalinin olması kadar kabirde nelerin

---

[143] Toprak, *Kabir Hayatı*, s. 275.
[144] el İsbehânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah, *Hilyetu'l-Evliyâ,* Dâru'l-Kütübi'l-Arâbi, 4. Baskı, Beyrut 1405h., VI, 104; İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzû'ât*, II, 408-409; es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 174.
[145] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 174; İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzû'ât*, II, 408-409.
[146] es-Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa,* II, 437.
[147] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 174.
[148] es-Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa,* II, 436-437.
[149] İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzû'ât*, II, 408-409.

sorulduğu da önemlidir. İlgili rivayetlere yukarıda yer verdiğimiz için burada tekrar etmeye gerek görmüyoruz. Rivayetlerde geçen bu soruları üç grupta toplayabiliriz.

a) Hz. Muhammed ile ilgili sorular.

b) Neye ibadet ettiğine dair sorular.

c) Rabb, Din, Kitab, Nebî ile ilgili sorular.

Kurtûbî, sorulardaki farklılıkların sorguya muhatab olan kişinin durumundan kaynaklanabileceğini ya da mana ile rivayetin sonucunda ravilerin bir tasarrufu olabileceği görüşüne yer verir ve doğru olanın da bu olduğunu ifade eder. Bunu Tabiîn dönemi müfessirlerinden İkrime'nin İbn Abbas (r.a.)tan naklettiği, *"Allah iman edenleri sabit sözle dünya hayatında ve ahirette sabit kılar*" (İbrahim 14/ 27) ayetinin tefsirindeki açıklamaya dayandırır. Rivayete göre İbn Abbas bu ayetle ilgili olarak, "Öldükten sonra kabirlerinde şehâdetten sorulurlar" buyurmuştur. İkrime'ye bu şehâdet nedir? diye sorulunca da o: 'Hz. Muhammed'e iman ve tevhid'den sorulur' demiştir."[150]

Bu rivayetlerin bütününe baktığımızda ilk dikkati çeken itikadla alakalı soruların ağırlıklı olmasıdır. Bir diğer özellik ise bir müslümanın gerek ilahi kaynaklı gerekse diğer dinlerden ayrıldığı husus olan Hz. Muhammed'e iman ve tevhid konusunun ön plana çıkmasıdır. Bu anlamda soruların Peygamberimiz hakkında odaklanmasını şu şekilde değerlendirebiliriz. Gerçek tevhid dinini tebliğ eden peygamber Hz. Muhammed'dir. Dolayısıyla Hz. Muhammed'i tanımayan ve kabul etmeyenler Allahu Teâla'nın istediği ve emrettiği şekilde tevhide iman etmiş olmamaktadırlar. Bunların dışında Hz. Muhammed'i (s.a.s.) peygamber olarak kabul eden diğer peygamberlere de inanmaktadır. Bu ise diğer peygamberlere inandığını söyleyenler için geçerli değildir. Dolayısıyla kişiye kabir sorgusunda Hz. Peygamber hakkında sorulan soru onun inancı ve yaşayışı hakkında gerekli bilgiyi vermektedir.

[150] Kurtûbî, *et-Tezkira*, s. 138-139; es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 197-198.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KABİR AZÂBI İLE İLGİLİ RİVAYETLER

4.1. Kurân'da Kabir Azâbı

Kabir hayatı ile ilgili olarak üzerinde önemle durulan ve tartışılan konulardan bir tanesi de kabir azâbı konusudur. Hadis kitaplarımızda, Tefsir ve Kelam gibi ilim dallarında da tartışılan konuyla ilgili bir çok rivayet bulunmaktadır. Öyle ki, konuyla ilgili rivayetlerin mütevatir seviyesine ulaştığı ileri sürülmüştür.[151]

Kabir azâbının semiyyatla alakalı bir konu olması dolayısıyla, inanç konularında âhâd haberlerin delil olup olamayacağı tartışması da gündeme gelmiştir. Ahad haberleri delil olarak kabul etmeyen Mu'tezile'den[152] Dırâr b. Amr başta olmak üzere, Cehmiyye gibi diğer bazı gruplar da kabir azâbını kabul etmemişlerdir.[153] Bunun dışında gözle görülmeyen ve duyu organları ile hissedilmeyen her şeyi inkar edenlerle, ölümü yalnızca bir yokluk olarak görenler de haliyle kabir azâbını da inkar ederler. Dolayısıyla konuyla ilgili olarak gerek metodik, gerekse itikadî anlamda birçok tartışmalar olmuştur. Günümüzde de çeşitli şekillerde bu tartışmalar devam etmektedir.[154]

İslâm inancına göre kabir azâbı haktır, ölen kimseler imân edip etmediklerine ve dünyada iken işlemiş oldukları amellerine göre kabirde azap göreceklerdir. Ölen kimselerin kabirlerinde azap göreceği hususu, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bazı âyetlere dayanmaktadır. Şimdi Kur'ân-ı Kerîm'de kabir azabından bahseden bu âyetleri ele alarak incelemek istiyoruz:

Kurân-ı Kerim'de, Allâhu Teâlâ'nın insanı yaratan ve kabire gömdüren olduğu,[155] insanın topraktan yaratıldığı, toprağa döndürüleceği ve Kıyâmet Günü tekrar topraktan

---

[151]Bağdadi, Abdulkahir b. Tâhir b. Muhammed, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Dâru Âfâki'l-Cedîde, 2. Baskı, Beyrut 1977, I, 314; el-Îci, Adudiddin Abdurrahman b. Ahmed, *Kitabu'l-Mevâkıf*, tah. Abdurrahman Umeyra, Dâru'l-Cil, Beyrut 1997, III, 516.

[152]Mutezile arasında başta Kâdî Abdulcabbar olmak üzere büyük bir kısım ise kabul eder. Diğer mezheplerin görüşü için Bkz. Eş'ârî, Ali b. İsmail, *Makalâtu'l-İslâmiyyin ve İhtilâfu'l-Mûsâllîn*, tah. Helmut Rıtter, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 3. Baskı, Beyrut, Trs., I, 127; el-Îci, *Kitabu'l-Mevâkıf*' III, 516-517.

[153]Özdemir, Metin, "*Kabir Azâbı Tartışmasına Farklı Bir Bakış*", İslâmiyat, c.V, S: 3, Ankara 2002, s. 156.

[154]Krş. Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat*, s. 396-397.

[155] Abese 80/ 18-22.

çıkarılacağı ifade edilmektedir.[156] Ayrıca Allâh (c.c.), insanın ölümünden sonra yeniden dirilişe kadar, Berzah denilen yerde bir çeşit hayat sürdüğünü açık bir şekilde bildirmektedir.[157]

Bunların dışında kabir hayatının nasıllığı ile ilgili açık bilgiler, Peygamber Efendimize tevdi edilmiş görünmektedir. Bununla birlikte, o hayatta, kâfirlerin ve müslümanların nasıl bir durum içerisinde olacaklarını ifade eden âyetler yok değildir. Nitekim, şehitlerin ölmedikleri,[158] Rableri katında rızıklandıkları, kendilerinin durumunu diğerlerinin bilmesini istedikleri,[159] kâfirlerin ne ile karşılaşacakları, pişmanlıkları vb. durumları Kurân-ı Kerim'de haber verilmektedir. Ayrıca Peygamberimizin görevi, Yüce Allâh'ın emrettiği gibi Kurân-ı Kerim'i açıklamak, kapalı ve müşkil konuları beyan edip açıklığa kavuşturmaktır.[160] Dolayısıyla namaz, zekat, hacc vb. gibi konularda olduğu gibi, kabir ahvaline dair ayrıntılı bilgi ve açıklamalar da Hz. Peygamber tarafından yapılmıştır. Bu konunun ayrıntılarını Hz. Peygamber Efendimizin hadislerinde bulabilmekteyiz.

Kaynaklarımızda kabir azâbına delalet ettiği belirtilen bazı âyetleri aşağıda zikretmek istiyoruz:

"*Ve Firavun'un ailesini azâbın en kötüsü sarıverdi. Ateş! sabah-akşam ona arz olunurlar.(Dünya durdukça azab böyle devam eder). Kıyâmet koptuğu gün de:'Firavun ailesini azâbın en çetinine sokun! (deriz).*"[161]

Bu âyette, Firavun ailesinin boğulmasıyla birlikte azâba düçar olduklarının bildirilmesi ve azâbın "ateş" olduğu, sabah-akşam ona arz olundukları ve bütün bunlara ilaveten Kıyâmet koptuğunda başka ve daha şiddetli bir azâba maruz kalacakları bildirilmektedir. Bu âyet, kabir azâbından bahseden en önemli Kurân'î delillerden birisidir.

Mü'minûn sûresi 100. âyette de, öldükten sonra insanların önlerinde yeniden dirilecekleri güne kadar Berzah'ın olduğu beyan edilmektedir. Bu âyet, Kıyâmet'ten önce bir Berzah alemi ve hayatının mevcut olduğunu haber vermektedir. Bu âyetten anlaşıldığına göre, Berzah hayatı dünya hayatı gibi olmayıp, Âhiret hayatından da

---

[156] Araf 7/ 25.
[157] Mü'minun 23/ 100.
[158] Bakara 2/ 154.
[159] Âl-i İmran 3/ 169.
[160] Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Üsûlu*, T.D.V. yay., 10. Baskı, Ankara 1995, s. 231-232.
[161] Mü'min, 40 /45-46.

farklıdır. Bu âlem nasıl bir âlem, ne gibi özellikleri var? şeklinde kabir hayatına ilişkin olarak insanın aklına gelen sorulara, yukarıda zikrettiğimiz Mü'minûn 100. âyeti önemli cevaplar içermektedir. Bu âyet-i kerimede, insanın ölümünden hemen sonra ve Kıyâmet'ten önce bir azâbın varolduğu, Kıyâmet Günü'ndeki azâbın ise çok farklı ve çok çetin olacağı belirtilmektedir. Bu sebeple bu âyet, bu aleme ilişkin olarak Kurân-ı Kerim'deki en önemli delillerden bir tanesidir. Kısacası bu âyette, azâbın ne olduğu, ne zaman başlayacağı, bunun süresi gibi konular hakkında bazı bilgilerin verildiğini görmekteyiz.[162]

İslâm âlimlerinden İbn Kesîr, bu âyetle ilgili olarak, "Bu âyet, Ehl-i Sünnet'in kabir azâbı olduğuna dair görüşü için, en büyük bir asıldır" diyerek ve kabirde azâbın yalnız ruhlara yapılacağını, Kıyâmet Günü'nde ise beden ve ruh birleştirileceğinden azabın daha şiddetli olacağını söylemektedir. Yine İbn Kesîr, Hz. Âişe'den gelen rivayetlerden hareketle, Hz. Peygamberin daha önceleri bu konuda bilgi sahibi olmadığını, fakat daha sonra gelen vahiyle bu ümmetin de kabirlerinde fitne ve azâba maruz kalacaklarını öğrenip haber verdiğini, artık bundan sonra her namazında kabir azâbından Allâh'a sığındığını kaydetmektedir.[163]

Son dönem âlimlerimizden Süleyman Ateş ise, bu âyetlerle ilgili olarak şunları söylemektedir:

"Bu âyet, ruhların ölmediğini, sadece bedenden ayrılıp bedensiz yaşadığını, dünya hayatı ile Kıyâmet arasında Berzah aleminde nimet veya azâb göreceğini belirtir. Ayrıca Allâhu Teâlâ bu âyetin sonunda, Kıyâmet Günü'nde Firavun ailesinin en çetin ateşe sokulmalarını emredeceğini bildirmektedir. Demek ki ateşe sunulmaları, Kıyâmet Günü'nde ateşe girmelerinden farklıdır. Ateşe sunulan onların ruhlarıdır. Ruhlar ateş azâbını hissederler, fakat henüz beden ile ateşe girmemişlerdir."[164]

Konumuzla ilgili bir diğer âyet de şudur:

"Kim benim zikrimden yüz çevirirse onun için dar, sıkıntılı bir geçim vardır."[165]

---

[162] Krş. Taberî, *Câmiul-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, 2. Baskı, Beyrut 1972, XXIV, 71-72; Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed b. Ebîbekr b. Ferah, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, tah. Ahmed Abdulalim el-Berdunî, 2. Baskı, Dâru'ş-Şa'b, Kahire 1372h., XV, 318; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ, İsmail b. Amr b. Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm,* Dâru'l-Fikr, Beyrut 1401h., IV, 82; Râzi, Fahreddin, *Tefsir-i Kebîr*, ter. Komisyon, Akçağ Yay., Ankara 1995, XIX, 309.
[163] Bkz. İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm,* IV, 81-82.
[164] Ateş, Süleyman, *Yüce Kurân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1995, VIII, 82-83.
[165] Taha 20/ 125.

İslâm âlimlerinden el-Kurtubî, yukarda kaydetmiş olduğumuz âyetle ilgili görüşleri zikrettikten sonra şöyle demektedir:

"Bu âyetle ilgili dördüncü ve sahîh olan görüş, buradaki 'dar geçimin' kabir azâbı olduğudur. Ashâbdan Ebû Saîd el-Hudrî ve Abdullâh b. Mesûd bu görüştedirler. Ebû Hureyre de (r.a.) bu konuda Peygamber Efendimiz'den merfu olarak şu hadisi nakletmiştir: 'Kâfire kabri o kadar daralır ki, kaburga kemikleri birbirine geçer. İşte bu, âyette geçen dar geçimdir."[166]

İmâm et-Taberî ise, bu âyetle ilgili olarak istişhadını bir başka yönden yapmaktadır. O, konuyla ilgili farklı rivayetleri zikrettikten sonra âyetin devamındaki "Âhiret azâbı ise daha şiddetli ve daha süreklidir" ifadesinden dolayı, bu "dar geçimin" diğer görüşlerin aksine kabir azâbı olduğu görüşünün daha makbul ve daha doğru olduğunu ifade etmiştir.[167]

Kabir azâbıyla alakalı bir diğer âyet de şöyledir:

"*Çokluk kuruntusu sizi o derece oyaladı ki, kabirleri (bile) ziyaret ettiniz. (Ölülerinizin çokluğunu bile hesaba kattınız). Hayır (olmaz bu), yakında bileceksiniz! (hatanızı).Yine hayır yakında bileceksiniz! (hatanızı)* "[168]

Zirr b. Hubeyş'in Hz. Ali'den (r.a.) nakletmiş olduğu aşağıdaki rivayet, yukarda kaydetmiş olduğumuz bu âyetin, kabir azâbıyla ilgili olduğunu ifade etmektedir:

"Biz, Tekâsür süresi nazil oluncaya kadar kabir azâbından şüphe içindeydik."[169]

Bu âyette anlatıldığı gibi, insanın ölüp kabre varması ile kabir hayatı başlamaktadır. Bununla birlikte, insanın kabirde bazı şeyleri bilip idrak etmesi için, aklının ve ruhunun yerinde olması ve kabir hayatında bazı durumlarla karşılaşması gerekmektedir. Dolayısıyla bu âyetler, hem kabir hayatının, hem de kabirde sual ve azap vb. durumların varlığına işaret etmektedir.[170]

Şimdi de ölen kimselerin kabir azâbı göreceklerine delil getirilen bir başka âyeti aşağıda kaydetmek istiyoruz:

---

[166] Kurtûbî, *el-Câmi*, XI, 259.
[167] Taberî, *Câmiul-Beyân*, XVI, 228-231; Ayr. Bkz. İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm* , III, 170.
[168] Tekâsür 102/ 1-4.
[169] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 284; Kurtûbî, *el-Câmi*, XX, 172-173; Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kurân Dili*, Eser Yay. İstanbul 1979, IX, 6045.
[170] Krş. Kurtûbî, *el-Câmi*, XX, 173.

Muhakkak ki, zalimlere bu azâbın dışında bir azâb daha vardır. Fakat onların çoğu bilmezler. [171]

et-Taberî ve el-Kurtubî gibi âlimler, âyette kendisinden söz edilen azâbın, Âhiret azâbının dışında kalan kabir azâbı olduğunu kaydetmektedirler.[172] İlk dönem müfessirlerinden Katâde, bu konuda İbn Abbâs'tan bir rivayet nakletmiştir. Buna göre İbn Abbâs bu âyet hakkında: "Siz kabir azâbını Allâh'ın kitabında bu âyette bulacaksınız" demiştir.[173]

et-Taberî ise, diğer rivayetleri de göz önüne alarak bu âyet hakkında, bu azâbın yalnızca kabir azâbını değil, zalimlerin başlarına dünya hayatında gelebilecek diğer bela ve musibetleri de kapsamına alabileceğini ifade etmiştir. Bu görüşün, kabir azâbı hakkında nâzil olduğu bildirilen, "*Belki dönerler diye, onlara büyük azabdan önce daha küçük bir azâbı tattıracağız*"[174] âyetine de uygun olduğunu belirtmemiz gerekmektedir.[175]

Konumuzla ilgili bir diğer âyette şöyledir:

"*Onlar, günahları yüzünden suda boğuldular ve ateşe sokuldular, kendilerine de Allâh'tan başka bir yardımcı bulamadılar."*[176]

Kurân-ı Kerim'de, kabir azâbına delalet ettiği ifade edilen âyetlerden birisi de, yukarda kaydetmiş olduğumuz bu âyet-i kerimedir.[177] Burada bahsedilen kimselerin, suda boğulmalarını müteakip ateşe sokulduklarının belirtilmesi, durumlarının Firavun'un adamlarının akıbetine benzediğini göstermektedir.[178]

Buraya kadar yukarda kaydetmiş olduğumuz âyetler, kabir azâbına delil olarak gösterilen âyetlerin en başta gelenleridir. Bazı İslâm âlimleri, bunların sayısını artırır ve başka âyetleri de delil olarak zikrederler.

İmâm es-Suyûtî ise, Şerhu's-Sudûr adlı eserinin kabir azâbı konusuna ayırmış olduğu bab başlığı altında, konuyla ilgili âyetleri kaydetmemiş, bu konuda "İklîl Fî

---

[171] Tur 52/ 47.
[172] Taberî, *Câmiul-Beyân,* XXVII, 36-37; Kurtûbî, a.g.e., XVII, 78.
[173] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XXVII, 36.
[174] Secde 32/ 21.
[175] Bkz. Toprak, Süleyman, "*Kabir*", T.D.V.İ.A., s. 37-38.
[176] Nuh 71/ 25.
[177] Râzi, *Tefsir-i Kebîr*, XXII, 161; Krş. Toprak, a.g.m. s. 37; Özdemir, *Kabir Azâbı Tartışmasına Farklı bir Bakış*, s. 161.
[178] Kurtûbî, *el-Câmi*, c. 18, s. 311; Yazır, *Hak Dini Kurân Dili*, IX, 5378; Farklı görüşler için Bkz. Özdemir, a.g.m., s. 162.

İstinbâti't-Tenzîl" adlı kitabına başvurulmasını istemiştir. Fakat biz, konunun anlaşılması bakımından önemli olduğu için bu konuda delil getirilen âyetleri yukarda kaydetmiş bulunmaktayız.

4.2. Hadislerde Kabir Azâbı

Kabir azâbı ve çeşitleri, onunla ilgili ayrıntılar, Kurân-ı Kerim'deki âyetlerle de irtibatlı olarak şüpheye mahal bırakmayacak bir tarzda hadislerde geçmektedir. Şimdiye kadar, hadisleri delil olarak kabul eden hiçbir İslâm mezhebi kabir azâbını inkar etmemiştir. Resûlullâh'ın (s.a.s.), yapmış olduğu dualarda kabir azâbına mutlaka yer verdiğini görmekteyiz.[179]

Kabir azâbının varlığı ile ilgili hadislerin önemli bir kısmını Hz. Âişe 'den gelen rivayetler oluşturmaktadır. Hz. Âişe bu konuyu ilk defa bir Yahûdî'den işitmiş ve Hz. Peygamber'e sormuştur. Bunun üzerine vahy gelmiş ve bundan sonra Hz. Peygamber (s.a.s.) namazlarında hep kabir azâbından Allâh'a sığınmıştır.[180] Şimdi bu konuyla ilgili rivayetleri aşağıda kaydederek incelemek istiyoruz:

el-Buhârî'nin, Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet ettiğine göre, Resûlullâh (s.a.s.) şöyle dua ederdi:

"Ya Rabbi! Ben, kabir azâbından sana sığınırım." [181]

Yine el-Buhârî'nin, Hz. Âişe'den rivayet ettiğine göre, Resûlullâh (s.a.s.) :

"Kabir azâbı haktır" buyurmuşlardır.[182]

İbn-i Ebî Şeybe ve Müslim'in, Zeyd bin Sâbit'den (r.a.) rivayet ettiklerine göre o şöyle demiştir:

"Resûlullâh (s.a.s.), Benî Neccâr'a ait bir duvarın yanında, katırın üzerinde iken, birden binek koşup neredeyse Resûlullâh'ı yere düşürecekti. Orada altı veya beş veya dört kabir vardı. Resûlullâh (s.a.s.): 'Kim bu kabirlerin sahiplerini tanır?' buyurdu. Ashabdan birisi: 'Ben bilirim', dedi. Resûlullâh (s.a.s.): 'Ne zaman öldüler?' diye sorunca, o kimse: 'Bunlar şirk üzere öldüler', dedi. Bunun üzerine Resûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurdu: 'Bu ümmet kabirlerinde mutlaka imtihana çekilirler. Eğer siz ölüleri

---

[179] el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, V, 2341; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri* , II, 318.
[180].Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh,* I, 410-412.
[181] el-Buhârî, a.g.e., a.g.y.
[182] el-Buhârî, a.g.e., I, 462.

defnediyor olmasaydınız, Allâh'a dua edip benim işittiğim kabir azâbını size de işittirmesini dileyecektim." [183]

Kaynaklarımızda yer alan bu konuyla alakalı hadislerin mütevatir seviyesine ulaştığı kaydedilmektedir.[184]

Peygamberimizin (s.a.v.) ashâbının kabir azabı konusunda çok farklı tavırlar takındığını görmekteyiz. Örneğin Hz. Ebû Hureyre'nin, sabahleyin: "Allâh'a hamdolsun! Firavun ve âlinin ruhları ateşe arzolundu", akşamleyin de: "Allâh'a hamdolsun! Firavun ve âlinin ruhları ateşe arz olundu" diye bağırdığı haber verilmektedir.[185]

Yine bazı sahabîlerin, deniz tarafından gelen sürü halindeki kuşlar kendilerine sorulduğunda, "Bunlar, Firavun âlinin ruhlarıdır" dediklerini öğrenmekteyiz.[186] Ashâbdan bazılarının, deniz tarafından gelen kuşları Firavun âlinin ruhları olarak nitelemesi, kendilerinin yanlış kanaat ve bilgilerinden kaynaklandığı açıktır. Ancak sanki bütün bunlar, kabir azabı konusundaki hadisin yaygınlaşması ve herkes tarafından duyulması amacına matuf gibi gözükmektedir.

4.2.1. Kabir Azâbına Sebep Olan Fiillerle İlgili Rivayetler

Kabir azâbı ile ilgili rivayetlerde buna sebep olan fiillere de yer verilmiştir. Bunların başlıcaları idrardan sakınmamak, koğuculuk yapmak ve gıybet olarak belirtilmektedir. Bunun yanında bazı rivayetlerde haksız yere başkasının malını yemek, abdestsiz namaz kılmak, kul hakkı yemek gibi fiillerin de kabir azâbına sebep olacağı belirtilmektedir.[187]

Hadis âlimlerimizden Hâfız İbn Hacer, kabir azâbına sebep olmada bevlin özel bir yere sahip olduğunu belirtmekte ve bu konuda farklı rivayet ve görüşleri kaydetmektedir.[188] Şimdi, kabir azâbına sebep olduğu bildirilen davranışlardan bahseden hadisleri ele alarak incelemek istiyoruz:

---

[183] Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh,* IV, 2199-2200.
[184] Toprak, *Kabir Hayatı*, s. 213.
[185] Bkz. Kurtûbî, *el-Câmi,* XV, 318.
[186] Kurtûbî, a.g.e. a.g.y.
[187] İbn Kayyım, *Kitâbu'r-Ruh*, s. 122.
[188] Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 318-319.

İbn Ebî Şeybe, İbn Ebî'd-Dünyâ, Acurrî'nin, Ebû Hureyre'den (r.a) rivayet ettiklerine göre Resûlullâh (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Bevlden sakınınız, çünkü kabir azâbının çoğu ondandır."[189]

Buhârî, Müslim ve İbn Ebî Şeybe'nin, İbn-i Abbâs'dan (r.a) rivayet ettiklerine göre, Resûlullâh (s.a.v) iki kabrin yanından geçerken, şöyle buyurdu:

"Bunlar, azap görüyorlar. Azapları da büyük günahlardan dolayı değildir. Birisi bevlden temizlenmiyordu, diğeri de arada koğuculuk yapardı. Sonra, Resûlullâh (s.a.s.) elinde bulunan yaş bir değneği ikiye bölüp kabirlerine dikti. Ashab: 'Bunu neden yaptın ya Rasülullah' deyince: 'Umulur ki bunlar yaş kaldıkça azapları hafiflenir' buyurdu."[190]

İbn-i Ebî'd-Dünyâ ve el-Beyhakî'nin, Meymûne'den (r.a) rivayet ettiklerine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu :

"Ey Meymune! Kabir azâbından Allâh'a sığın. Kabrin en şiddetli azâbı gıybet ve bevldendir."[191]

Ahmed ve Isfehani, Ya'la bin Siyâbe (r.a.)'dan rivayet ettiklerine göre, "Resûlullâh (s.a.s.) sahibi azap gören bir kavmin başına geldi. 'Bu, insanların etini yiyordu' dedi. Sonra yaş bir dal istedi. Onu kabrine dikti. 'Umulur ki, bu dal yaş kaldıkça azâbı hafiflesin' diye buyurdu."[192]

el-Beyhakî, Delâilü'n-Nübüvve'de, Ebû Saîd Hudrî'den (r.a) naklettiği Mi'râc hadisinde Hz.Peygamber'in (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir:

"Sonra biraz daha geçtim. Baktım, orda üstünde büzülmüş et olan sofralar var, kimse ona yanaşmıyor. Aynı yerde diğer sofralarda , kokuşmuş pis et vardır. İnsanlar oturup ondan yiyorlar. Ben 'Ya Cibril kimdir bunlar'? dedim.O dedi ki: 'Ümmetinden bir millettir. Helali bırakıp harama girerler.' Sonra biraz daha geçtim. Karınları evler gibi olan bir topluluğun yanına vardım. Kalkmak istedikçe yere düşüyorlar. 'Ya Rabbi Kıyâmeti koparma' diyorlardı. Onlar Âl-i Firavun'un yolunda idiler. Yoldakiler onları ezip geçiyorlardı. Allâh'a yalvardıklarını işittim. 'Ya Cibril kimdir bunlar'? dedim. Cibril: 'Bunlar, senin ümmetinden faiz yiyenlerdir' Dedi. Sonra az daha gittim. Dudakları deve dudakları gibi büyük bir milletin yanına geldim. Ağızlarını açıp o

---

[189] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr,* s. 224.
[190] Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh,* I, 88, 458; Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh,* I, 240; et-Tirmizî, *es-Sünen,* I, 102; Ebu Davûd, *es-Sünen*, I, 6; İbn Mâce, *es-Sünen,* I, 125; en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Mücteba,* I, 29.
[191] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr,* s. 224.
[192] el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VIII, 93; Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr,* s. .224.

ateşten yutuyor, ateş arkalarından çıkıyordu. 'Kimdir bunlar'? dedim. Cibril: 'Bunlar, senin ümmetinden yetimlerin malını zulmen yiyenlerdir.' dedi. Sonra yine öyle geçtim. Memelerinden asılmış kadınlar gördüm. 'Kimdir bunlar'? dedim. 'Bunlar zina edenlerdir' dedi. Sonra az daha gittim. Yanlarından et kesilen, bir millet gördüm. O kesilen et onlara yediriliyordu. Onlara 'kardeşinin etinden yediğin gibi bunu da ye' deniliyordu. Kimdir bunlar"? dedim. Cibril: 'bunlar gıybet edici ve ayıplayıcılardır' dedi."[193]

Kabir azabı konusunda en çok bilgiyi Mi'râc'la ilgili rivayetler vermektedir. Bu hadisler, bevl, koğuculuk ve gıybetin dışında da bazı kötü amellerin kabir azâbına sebep olduğunu ifade etmektedir.

el-Beyhakî ve İbn-i Adiyy'in, Ebû Hureyre'den (r.a) rivayet ettikleri Mi'râc hadisinde nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuşlardır:

"(Mi'râc gecesinde) başları taşla ezilen bir kavmin yanından geçtim. Başları ezildikçe yeniden düzeliyordu. Fakat bu ezilmeden dolayı onlardan hiçbir şey eksilmiyordu. 'Ya Cibrîl! Kimdir bunlar?', dedim. Cibrîl: 'Bunlar başları namaza ermeyen kimselerdir' dedi. Sonra koyun-keçi gibi dolaşan, zakkum dikenli otları, Cehennem çakıl ve taşlarını yiyen bir topluluğun yanına geldim. 'Kimdir bunlar?' dedim. Cibrîl: 'Bunlar, mallarının zekatını vermeyenlerdir.' dedi. Sonra başka bir kavmin yanına geldim. Ellerinde temiz pişmiş etle çiğ et vardı. Temiz eti bırakıp, pis eti yiyorlardı. Ben: 'Kimdir bunlar?' dedim. Cibrîl cevaben: 'Bunlar, helal hanımını bırakıp pis kadının yanında sabahlayan erkek ve helal kocasını bırakıp pis erkeğe giderek yanında sabahlayan kadınlardır' dedi. Sonra, taşınamayacak kadar büyük bir yığını biriktirmiş ve artırmayı isteyen bir adam gördüm. 'Kimdir bu?' dedim. Cibrîl: 'Yanında ödeyemeyeceği kadar insanların emanetleri olan ve yine de emanet almak isteyen kişidir dedi.' Sonra, dili ve dudakları demir makasları ile kesilen bir topluluğun yanına geldik. Bunların uzuvları kesildikçe eski haline dönüyor, hiçbir şey eksilmiyordu. 'Kimdir bunlar?' dedim. Cibrîl cevaben: 'Bunlar, ümmetinin hatipleridir.' dedi."[194]

Konumuzla ilgili olarak el-Beyhakî'nin Delailü'n-Nübüvve'sinde Ya'lâ bin Mürre'den naklettiği bir rivayet daha vardır. Bu rivayet de şöyledir:

---

[193] Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr,* s. 233-234.
[194], Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr,* s. 234-235; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 67-72.

"Peygamber (s.a v) ile bir kabristandan geçiyorduk. Bir kabirden sıkışma sesi işittim. 'Ya Resûlullâh! Kabirden sıkışma sesini duyuyorum' dedim. Hz. Peygamber de (sav): 'İşittin mi ya Ya'lâ' buyurdu. Ben de: 'Evet', dedim. Resûlullâh (s.a.v): 'O, kolay işlerden dolayı azap görüyor', buyurdu. Ben: 'Onlar nedir?', dedim. Resûlullâh da (s.a.v):

'O, insanlar arasında koğuculuk yapardı. Bevlden temizlenmezdi', buyurdu ve sonra, 'Umulur ki azâbı hafiflesin' diyerek kabrine bir çubuk dikti."[195]

İmâm Ahmed, en-Nesâî, İbn Huzeyme, el-Beyhakî, Ebû Rafii (r.a.) den haber verdiklerine göre şöyle demiştir: "Resûlullâh (s.a.s.) ile birlikte Bâkî Kabristanı'ndan geçiyordum. O (s.a.s.): 'of, of !' dedi. Beni kasteddiğini sandım. 'Ya Resûlullâh bir şey mi yaptım' dedim. O, 'ne demek istiyorsun?' dedi. Ben, 'bana of çekiyorsun' dedim. O: 'Hayır. Bu kabir sahibi filan kişiyi falan kabileye zekat memuru olarak göndermiştim. Bir zırhı arakladı. Şimdi ona ateşten bir zırh giydirilmiş olarak görüyorum'. buyurdu."[196]

İbn-i Ebî'd-Dünyâ, "el-Kubur" kitabında Hasan'dan merfuan rivayet ettiğine göre Resûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Kim sahabelerimden birisine söverek dünyadan ayrılsa, Allâh ona bir hayvan musallat eder, etini kemirir, ondan Kıyâmet kadar elem duyar."[197] İbn Ebi'd-Dünyânın bu rivayeti gerek isnad, gerekse metin yönünden zayıftır.

Konuyla ilgili olarak kaydetmiş olduğumuz bazı rivayetlerde zikredilen günahlar hakkında "küçük şeyler" denilmesi, İslam âlimleri arasında tartışma meydana getirmiştir. Bu rivayetlerde sözü edilen günahların küçük değil, büyük günah oldukları savunulmuş, hatta bazı rivayetler de "Bel hüve kebîrun" ifadesine yer verilmiştir. Bazı alimler ise, buradaki küçüklüğün kendisinden korunulmasının basit olmasından kaynaklandığını, aslında günahın küçük olmadığını ifade etmişlerdir.[198]. Buraya kadar kaydetmiş olduğumuz konuyla ilgili rivayetlerin hemen hepsinde, ölenin azâbının hafifletilmesi için ağaç dikimi tavsiye edilmiştir ki bu, Müslüman mezarlarının Cennet bahçelerine benzemesinde, çevrenin korunup güzelleştirilmesinde çok önemli bir etken olmuştur.

---

[195] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 172; Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr,* s. 225.
[196] İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, IV, 52; en-Nesâî, *es-Sünenu'l-Müctebâ*, II, 115; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* VI, 392,
[197] Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr,* s. 235.
[198] Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 318

el-Beyhakî'nin, kabir azâbıyla ilgili olarak Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet ettiği bir hadisle konumuza son vermek istiyoruz: Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

"Kabir azâbı üç şeyden olur. Gıybetten, koğuculuktan ve bevlden. Bunlardan mutlaka sakının."[199]

4.2.2. Hayvanların Kabir Azâbını İşitmeleri İle İlgili Rivayetler

Bu konuda da zikredilen rivayetler ins ve cinin haricinde bütün mahlukatın kabir azâbını işiteceği ifade edilmektedir. İnsan ve cinlerin işitememesi ise sadece imtihan sırrının bozulmaması ile alakalı olduğu bildirilmektedir.[200]

Bununla birlikte bazı sahabilerin ve şahısların, ölen bazı kimselerin kabirlerinde gördükleri azâba bizzat şahit oldukları konusunda da kaynaklarda bir kısım nakiller mevcuttur.

el-Buhârî, Müslim ve İbn-i Ebî Şeybe'nin, Hz. Âişe'den rivayet ettiklerine göre, Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Kabristanlılar, kabirlerinde bir azap görürler ve hayvanlar o azâbın sesini işitirler."[201]

İbn-i Ebî Şeybe, İmâm Ahmed, İbn-i Hıbbân gibi hadis âlimlerinin Ümmü Mübeşşir'den (r.a) rivayet ettikleri bir diğer hadis de şöyledir:

"Bir gün Resullullah (s.a.v): 'Kabir azâbından Allâh'a sığınırım' buyurdu. Bunun üzerine ben: 'Ya Resûlullâh, insanlar kabirlerinde azap mı görecekler?' diye sordum. Peygamber de (s.a.v): 'Evet, hayvanların işiteceği bir azapla, azap görecekler', buyurdu."[202]

4.2.3. Kabirde Azap Şekilleri İle İlgili Rivayetler

Kaynaklarımızda yer alan bir kısım rivayetlerde ölenin kabrinde göreceği azap şekillerinden bahsedilmektedir. Fakat bu rivayetlerin çoğu, Kütüb-i Sitte gibi sahih hadis kaynaklarımızda yer almayan nakillerdir. Bunların önemli bir kısmının sened ve

---

[199] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 225; el-Beyhakî, *İsbâtu Azâbi'l-Kabr,* Hadis No: 262, s. 45.
[200] Bkz. es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 249, Toprak, a.g.e., a.g.y.
[201] Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh,* V, 2341; Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh,* I, 240.
[202] İbn Ebî Şeybe, *el-Musannaf*, III, 374; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* VI, 362;

metinlerinde Hadis metodolojisi açısından problemler vardır. Şimdi, İmâm es-Suyûtî'nin Şerhu's-Sudûr'da nakletmiş olduğu bu rivayetleri sırasıyla ele alarak incelemek istiyoruz.

İmâm Ahmed, Ebû Ya'lâ ve Acurrî'nin Ebû Saîd-i Hudrî'den (r.a) rivayet ettiklerine göre, Resûlullâh (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Kâfirin başına kabrinde doksan dokuz ejderha Mûsâllat olur. Kıyâmet kopuncaya kadar, onu ısırırlar."[203]

Yine Ebû Ya'lâ, Acurrî ve İbn-i Mende'nin, Ebû Hureyre'den (r.a) rivayet ettiklerine göre, Resûlullâh (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Mü'min kabrinde bir bahçe içindedir. Kabri yetmiş zira' genişlenir, dolunay gibi nurlanır. Bilir misiniz şu âyeti kerime hangi konuda nazil olmuştur: '*Kim zikrimden yüz çevirirse muhakkak ona dar bir geçim vardır.*' Sahabeler: 'Allâh ve Resulu daha iyi bilir' dediler. Resûlullâh (s.a.s.) buyurdu ki: 'O dar geçim, kabir azâbıdır. Nefsim kudret elinde olan Allâh'a yemin ederim ki, ona doksan dokuz ejderha Mûsâllat olur. Vücudunu şişirirler, onu sokarlar ve Kıyâmete kadar cesedini tahriş ederler."[204]

İbn-i Ebî'd-Dünyâ'nın Mesruk'dan rivayet ettiğine göre, o bu konuda şöyle demiştir: "Kim hırsızlık yapar veya zina eder veya içki içer veya bunlara benzer bir şey yapar da ölürse kabrinde iki arslan bulunup onu devamlı olarak ısırırlar."[205]

İslam müfessirlerinden İkrime, "*Nasıl ki kâfirler, kabirdekilerden ümitsizliğe düştüler*"[206] ayetini delil getirerek, kabirde görülecek azap şekillerinden birisinin de, Allâh'ın rahmetinden ümit kesmek olduğunu söylemiştir. İbn-i Ebî Şeybe'nin nakline göre , İkrime bu konuda şöyle söylemiştir:

"Kâfirler kabirlerine kondukları zaman, Allâh'ın onlara hazırladığı azâbı görüp, Allâh'ın rahmetinden ümitsiz olurlar." [207]

İmâm es-Suyûtî'nin kitabında zikrettiği, gerçekten olmuş bir olay mı yoksa rüya mı olduğu tam olarak anlaşılamayan ilginç bir takım rivayetlere de rastlanmaktadır. Bunlardan bazılarını aşağıda zikretmek istiyoruz:

---

[203] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* III, 38; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 55; es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 223.
[204] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* III, 38; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 55.
[205] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 237.
[206]Mümtehine 60/ 13.
[207] el-İsbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, III, 335; es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 226.

et-Taberânî'nin el-Evsât'da, İbn-i Ebî'd-Dünyâ'nın Kitabü'l Kubûr' da, Lalkaî'nin es-Sünnet'de, Abdullâh bin Ömer'den(r.a) rivayet ettikleri konumuzla ilgili bir haber mevcuttur. Buna göre Abdullâh bin Ömer (r.a) şöyle demiştir:

"Ben, Bedir taraflarında gezinirken, birden bir çukurdan, boynunda bir zincir olan bir adam çıktı. 'Ya Abdullâh! Bana su ver' diye bana seslendi. Bilmiyorum ismi mi bildi, yoksa Arapların Abdullâh (Allâh'ın kulu) kelimesini kullandıkları gibi mi kullandı. Sonra aynı çukurdan elinde cop olan bir adam çıktı, 'Ya Abdullâh ona su verme. Çünkü o kâfirdir' dedi. Sonra onu çukura koyuncaya kadar copla ona vurdu. Daha sonra Resûlullâh'a (s.a.v) giderek durumu anlattım. O (sav): 'Gördün mü?' dedi. Ben de: 'Evet' dedim. Bunun üzerine: 'O Allâh'ın düşmanı Ebû Cehil'dir. O gördüğün durum da Kıyâmete kadarki azâbıdır' buyurdu."[208]

Şimdi de, konumuzla ilgili olarak Ahmed bin Hanbel, en-Nesâî, İbn Huzeyme ve el-Beyhakî'nin, Ebû Rafiî'den (ra) naklettikleri bir hadisi kaydetmek istiyoruz. Buna göre kendisi şöyle anlatmıştır:

"Resûlullâh (s.a.v.) ile birlikte Bakî' Kabristanı'ndan geçiyordum. O sırada Resûlullâh (sav), 'Of, of' dedi. Beni kasteddiğini sandım. 'Ya Resûlallâh bir şey mi yaptım' dedim. O da, 'Ne demek istiyorsun?' buyurdu. Ben de: 'Bana of çekiyorsun sandım' dedim. O: 'Hayır. Bu kabir sahibi filan kişiyi falan kabileye zekat memuru olarak göndermiştim. Bir zırhı çaldı. Şimdi onu kendisine ateşten bir zırh giydirilmiş olarak görüyorum' buyurdu "[209]

İbn Ebî Şeybe, Hennad, İbn Ebî'd-Dünyâ, Amr b. Şurahbil'den rivayet ettiklerine göre o şöyle anlatmıştır: "Muttaki görünen bir adam ölmüş. Kabrine gelip sana yüz sopa vuracağız demişler. Adam: 'Neden bana vuracaksınız? Ben kötülüklerden sakınır, Allâh'tan korkardım' demiş. Bir sopaya varıncaya kadar aralarında tartışma sürmüş ve o sopa vurulunca kabri ateşle dolmuş. Adam helak olup bir daha diriltilince neden bana vurdunuz?' demiş. Onlar: 'Bir gün abdestsiz olarak namaz kıldın. Ve yardım isteyen bir mazlumun yanından geçerken yardım etmedin' demişler."[210]

Yukarda kaydettiğimiz rivayet Hz. Peygamber'e nisbet edilen bir hadis değildir. Bu rivayetin vaktiyle kıssacı vaizler tarafından, halkı iyilik ve ibadetlere teşvik,

---

[208] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 226; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 57.
[209] İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, IV, 52; en-Nesâî, *es-Sünenu'l-Müctebâ*, II, 115; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* VI, 392.
[210] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 228.

kötülükleri işlemekten sakındırma (Terhîb ve Terhîb) maksadıyla ortaya atıldığını düşünmekteyiz.

Konumuzla ilgili olarak el-Buhârî ve el-Beyhakî'nin, Semure bin Cündüb'den (r.a.) rivayet ettikleri bir hadis daha vardır. Buna göre Semure (r.a.) şöyle demiştir:

"Resûlullâh (s.a.v.)'in, ashabına çok fazla söylediği şeylerden birisi de: 'İçinizden kimse rüya gördü mü?' sözü idi. Bir gün sabahleyin şöyle buyurdu: 'Bu gece iki kişi gelip bana 'hazırlan' dediler. Onlarla beraber çıktım, beni arz-ı mukaddese götürdüler. Yatan bir adamın yanına vardık; elinde taş olan diğer bir adam başında duruyordu. Taşı başına vurup başını sıyırıyordu. Taş yuvarlanır giderdi. Peşinden gidip taşı alıyordu. Vuran adam daha dönmeden, vurulanın başı eski haline gelip iyileşiyordu. Döndüğü vakit ilk sefer yaptığı gibi bir daha onun başına vuruyordu. Ben o arkadaşlarıma 'SubhanAllâh nedir bunlar?' dedim. Onlar: 'git' dediler. Gittik, ta, baş üstü yatmış bir adama vardık. Elinde çengel olan başka bir adam onun yanında idi. Yanaklarına çengeli takıp kafasına kadar yırtardı. Burnuna koyup kafasına kadar yırtardı, gözüne takıp kafasına kadar yırtardı. Sonra dönüp öbür tarafı da aynen öyle yapardı. Onu bitirmeden öbür taraf eski haline dönüp iyileşiyordu. Yine öbür tarafa yaptığını bu tarafa yapardı. Ben arkadaşlarıma 'SuphanAllâh nedir bunlar?' dedim. Onlar; 'Çık' dediler, çıktık. Tandır gibi bir şeyin yanına vardık, İçinde sesler ve gürültü vardı. İçine baktık, çıplak kadın ve erkek dolu. Altlarından alev kendilerine vuruyor. Alev vurdukça bağrışıyorlardı. Ben arkadaşıma 'Nedir bunlar' dedim. Onlar; 'Git' dediler. Gittik. Kan gibi kızıl bir nehrin yanına vardık. Nehirde yüzen bir adam vardı. Nehir kenarında da elinde küçük çakıl taşları olan bir adam vardı. O arada adam yüzdüğü kadar yüzüyor. Sonra, çakılları biriktirenin yanına gelip ağzını ona açıyor. Ağzına bir taş atınca gidip yüzüyor, sonra bir daha ona dönüyor, ağzını açıp adamdan bir taş daha yutuyordu. 'Bunlar kimlerdir?' dedim. 'Git' dediler. Gittik. Hiç benzerini görmediğim çirkin bir adamın yanına vardık. Yanındaki ateşi karıştırıp etrafında dolaşıyordu. Arkadaşlarıma 'Bu kimdir' dedim. Onlar: 'git' dediler. Gittik. Yemyeşil, içinde baharın bir nevi çiçeği olan bir bahçeye girdik. Bahçe ortasında başını göremeyeceğim kadar uzun bir adam vardı. Etrafında hiç görmediğim çocuklar vardı. Arkadaşlarım bana "çık" dediler. Çıktık, büyüklükte ve güzellikte benzerini görmediğim büyük bir bahçeye vardık. Arkadaşlarım bana: 'Yüksel' dediler.Yükseldik binaları altın ve gümüş kerpiçten olan bir şehre vardık. Şehrin kapısını çaldık, bize açıldı. İçine girdik, bir tarafları çok güzel, bir tarafları çok çirkin adamlar bizi karşıladılar. Arkadaşlarım onlara dediler ki, gidin şu

nehirde yıkanın. Orda suyu bembeyaz geniş bir nehir vardı. Onlar gidip yıkandılar. Sonra bize döndüler. Çirkinlik onlardan gidip en güzel şekle girdiler.Arkadaşlarım "işte bu senin evindir," dediler. Ben: 'Allâh'ın bereketi üzerinize olsun bırakın içeri gireyim,' dedim. Onlar 'fakat şimdi giremezsin' dediler. Ben, o arkadaşlarıma 'bu gece çok acayip şeyler gördüm, nedir bu gördüklerim' dedim. Onlar dediler ki: 'Başı sıyrılan adam, Kurân'ın hükümlerini bırakandır. Uykudan dolayı farz namazlarını kaçırandır. Kıyâmete kadar ona öyle yapılacaktır. Yüzü, gözü ve burnu kafasına kadar yırtılan adam ise, sabahleyin evinden çıkıp her tarafta yalan söyleyendir. Kıyâmete kadar ona öyle yapılacaktır. Tandır gibi yerdeki çıplak kadın ve erkekler ise, onlar zina edenlerdir. Nehirde yüzüp taş yutan adam ise, o faiz yiyendir. Ateş karıştıran adam ise, o Cehennemin bekçisi ve sahibidir. Bahçedeki uzun adam ise, İbrâhîm (a.s.)'dır. Etrafındaki çocuklar ise, İslâm fıtratı üzerine ölen çocuklardır.

Sahabeler; 'Ya RasulAllâh! Müşriklerin çocukları da mı?'dediler. Peygamber (s.a.s.): 'Evet müşriklerin çocukları da' dedi. Bir tarafı çok güzel bir tarafı çok çirkin olan o topluluk ise; onlar iyi, salih bir ameli, diğer kötü bir amelle karıştıranlardır. Allâh onları affetti. Ben ise Cibril'im. Bu da Mikail dir."[211]

Peygamberlerin rüyaları gerçeğe tam uygun olan bir vahiy çeşidi olduğu için, İslâm âlimlerinden bazıları, bu hadisin, Berzah aleminde azâbın varlığına dair nass olduğunu söylemişlerdir. Nitekim hadiste de, "Kıyâmet'e kadar buna öyle yapılacak" buyurulmuştur.[212] Ancak olaya Yüce Allâhîn adâlet ve rahmeti açısından baktığımızda, hadisteki bu ifadeden uyarı maksatlı mecazi bir anlatım kasdedildiği de hatıra gelmektedir.

Zira bu hadisi, el-Buhârî Musa b. İsmail > Cerir b. Hazm> Ebû Recâ yoluyla nakletmiştir. Hadis alimleri Cerîr b. Hazm'ın son zamanlarında ihtilat ettiğini ve bu öğrenilince ondan kimsenin hadis nakletmediğini, hadislerinde çok hata yaptığını ifade etmişlerdir.[213] Ebû Rec'a' da hadis alimlerinin tenkîdine uğramış bir ravidir. Müslim, ondan ancak şahid olarak hadis aldığını, asıl olarak almadığını bildirmiştir. Enes'ten yaptığı rivayetlerin mürsel olduğu ve kuvvetli bir ravi olmadığı ifade edilmiştir.[214]

---

[211] el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh,* I, 466.
[212] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudur*, s. 240 vd.
[213] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 365-367; el-Mizzî, T*ehzibu'l-Kemâl,* IV, 528.
[214] İbn Hacer, a.g.e., V, 453-454.

ed-Dârekutnî'nin naklettiğine göre, yukarda kaydetmiş olduğumuz hadisin bazı rivayetlerinde farklı şu ifadeler bulunmaktadır: Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

"Bana bahçeyi anlat, dedim. Arkadaşım dedi ki: İbrâhîm (a.s) bu bahçede, bu çocuklara bakıcılık yapıyor. Kıyâmete kadar onları besleyecek. Ben 'kanda yüzen kimdi?' dedim. Arkadaşım: 'O faizcidir. Kıyâmete kadar taş ile beslenecektir.' Dedi. 'Ben, başı sıyrılan adam kimdir'.dedim. Arkadaşım: 'O Kurân öğrenip unutacak şekilde uykuya dalıp Kurân'ı bırakandır ki Kıyâmete kadar, kabirde uyudukça, başına vururlar; bırakmazlar ki uyusun'dedi."

el-Hatîb el-Bağdâdî ve İbn-i Âsâkîr, Ebû Mûsâ el- Eş'arî'den (ra) konumuzla ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir:

"Resûlullâh (s.a.s.): 'Bazı adamlar gördüm, derileri ateşten makaslarla makaslanıyordu. 'Nedir bunların hali' dedim. Arkadaşım dedi ki: 'Bunlar, süslenmekte, helal dairesini aşan kimselerdir.' Pis kokulu, bir kuyu gördüm. İçinde bağıranlar vardı. 'Nedir bu' dedim. Arkadaşım dedi ki: 'Bunlar süslenmekte, helal dairesini aşan kadınlardır.' Hayat suyunda yıkanan bir topluluk gördüm. 'Bunlar kimdir?' dedim. Dedi ki: 'Bunlar, kötü amel ile iyi ameli karıştıran kimselerdir."[215]

İbn-i Âsâkîr'in, Târîh'inde, Alî bin Ebî Tâlib'den (r.a.) rivayet ettiğine göre, kendisi şöyle anlatmıştır:

"Bir gün Resûlullâh (s.a.s.) sabah namazını kıldıktan sonra, bize yöneldi ve şöyle dedi:

"Bu gece bana iki melek geldiler. Kollarımdan tutup dünya göğüne çıktık. Bir meleğin yanından geçtik, elinde bir taş vardı. Önündeki insanın başına vuruyordu. Adamın beyni bir tarafa, taş bir tarafa düşüyordu. 'nedir bu?' dedim. Arkadaşlarım: 'Geç' dediler. Geçtim baktım, bir melek önünde bir adam, meleğin elinde demirden bir çengel; sağ yanağına daldırıyor, kulağına kadar yırtıyor. Sonra sol yanağına da aynen öyle yapıncaya kadar, sağ taraf düzeliyor. Ben 'nedir bu'? dedim. Arkadaşlarım: 'geç' dediler. Geçtim, kandan bir nehir gördüm. Kazan kaynar gibi kaynıyordu. Kenarlarının içinde çıplak bir topluluk vardı. Nehrin kenarında, ellerinde çamur çakılları olan melekler vardı. O çıplaklardan dışarı çıkmak isteyen olunca, ağzına bir çakıl atarak, onu nehrin dibine götürüyordu. 'Nedir bu' dedim. Arkadaşlarım: 'Geç' dediler. Geçtim,

[215] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 231-232.

baktım önümde bir ev, altı üstünden daha dar, içinde çıplak bir topluluk var. Altlarından alevler yükseliyordu. Ben onların pis kokusundan burnumu kapattım. 'Kimdir bunlar' dedim. Arkadaşlarım: 'Geç' dediler. Geçtim. Siyah bir tepeye vardım. Üstünde çeşitli hastalıklara çarpılmış bir millet vardı. Arkalarından ateş savrulup ağız, burun, göz ve kulaklarından çıkardı. Ben: 'Nedir bu durum'? dedim. Arkadaşlarım: 'Geç' dediler. Geçtim. Her tarafı saran bir ateş gördüm. Başına bir melek müekkel kılınmış, hiç kimsenin ondan çıkmasına fırsat vermiyor. 'Nedir bu?' dedim. Arkadaşlarım: 'Geç' dediler. Geçtim. Kendimi bir bahçede buldum. Orda güzellikte benzeri olmayan bir yaşlı zat vardı. Etrafında çocuklar bulunuyordu. Ve etrafta, yaprakları fil kulağı gibi ağaçlar vardı. Allâh'ın müsaade ettiği kadar o ağaca yükseldim. Ta güzellikte benzeri bulunmayan, şeffaf incilerden, yeşil zebercedden, kızıl yakuttan evler buldum. Ben 'nedir bu'? dedim. 'Arkadaşlarım geç' dediler. Geçtim. Gümüş ve altın iki köprüden bir nehre vardım. Nehrin kenarında güzellikte eşi olmayan yapıları, şeffaf inciden, yeşil zebercedden, kızıl yakuttan olan evler vardı.İçlerinde dizilmiş bardak ve ibrikler vardı. Ben 'Nedir bu' dedim. Arkadaşlarım: 'İn' dediler. İndim. Elimi o kaplardan birisine vurdum. Avuçlayıp içtim. Baktım baldan daha tatlı, sütten daha beyaz, kaymaktan daha yumuşaktır.

Arkadaşlarım bana dediler ki: 'İşte o başları vurulup, beyinleri yere akıtılanlar ise, onlar yatsı namazını kılmadan yatanlardır. Namazları vakitlerinde kılmayanlardır. Onlar o taşla vurulurlar, sonra Cehenneme giderler. Yüzleri çengel ile yarılanlar ise, Müslümanlar arasında koğuculuk yapanlardır. Onlar Cehenneme gidinceye kadar öyle azap görürler. Ağızlarına çakıl atılanlar ise, onlar faiz yiyenlerdir. Cehenneme gidinceye kadar öyle azap görürler. O çıplak millet ise, zinakarlardır. O pis koku ise avretlerinin kokusudur. Onlar da ateşe varıncaya kadar öyle azap görürler. Çeşitli hastalıklara kapılmış o millet ise, Kavm-i Lut gibi oğlancılık yapanlardır. Alttaki de, üstteki de öyle azap görürler. En sonunda Cehenneme giderler. O her tarafı saran ateş ise, Cehennemdir. O bahçe ise, Cennet'ül-Me'vadır. O gördüğün yaşlı adam ise, İbrâhîm'dir. Etrafındaki çocuklarda müslümanların çocuklarıdır. O ağaç da Sidretü'l-Müntehâdır. O evler ise, Peygamberlerin, sıddıkların, şehitlerin, salihlerin, evleridir. O nehir ise, Allâh'ın sana verdiği kevser nehridir. Kenarlarındaki evler, ise senin ehli beytinin evleridir."[216]

[216] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 232-233.

Şimdi de konumuzla ilgili bir başka hadisi kaydetmek istiyoruz. Ebû Dâvud'un Enes (r.a.)'dan rivayet ettiğine göre Resûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

"Mi'râca çıkarıldığım gece, bazı kavimlerin yanından geçtim. Tunçtan tırnakları vardı. Kendi yüzlerine ve göğüslerine batırıyorlardı. 'Ya Cibrîl kimdir bunlar?' dedim. Cibrîl: 'Bunlar, insanların etini yiyen (gıybetini yapan) ve ırzlarına geçen kişilerdir' dedi."[217]

Kabir azabının şekilleri hakkında İbn-i Ebî'd-Dünyâ'nın el-Kubûr adlı kitabında el-Hasen'den merfuan naklettiği bir rivayet vardır. Burada anlatıldığına göre Hz. Peygamber (s.a.s.) buyurmuştur: "Kim sahabîlerimden birisine söverek dünyadan ayrılırsa, Allâh ona bir hayvan musallat eder, etini kemirir de, o kişi ondan Kıyâmet'e kadar elem duyar."[218]

el-Beyhakî, İbn Huzeyme, İbn Hıbbân, el-Hâkim, et-Taberânî ve İbn-i Mürdeveyh'in Ebû Umâme'den (r.a.) rivayet ettiklerine göre kendisi şöyle demiştir:

"Resûlullâh (s.a.s.), sabah namazından sonra yanımıza geldi. Buyurdu ki: 'Ben hak bir rüya gördüm, dinleyin bakalım: 'Bu gece rüyamda bana bir adam geldi. Elimden tuttu ve: 'Peşimden gel' dedi. Sonunda, sarp korkunç bir dağa geldik. Bana: 'Dağa çık' dedi. Ben: 'Çıkamam' dedim. O, 'Ben onu sana kolaylaştıracağım' dedi. Adımlarımı attıkça bir basamağa rast geliyordu. Nihayet dağın zirvesine çıktık. Orada ağızları yırtık, erkek ve kadınlar vardı. 'Nedir bunlar?' dedim. O, 'Bunlar dediklerini yapmayanlardır' dedi. Sonra çıktık, göz ve kulakları mıhlanmış erkek ve kadınlar karşımıza çıktı. 'Nedir bunlar?' dedim. O; 'Bunlar bakıp da görmeyen, işitip de dinlemeyenlerdir' dedi. Sonra çıktık. Kuyruk sokumlarından asılmış, başları aşağıda, memelerini yılan kemiren kadınlar gördük. 'Kimdir bunlar?' dedim. O: 'Bunlar çocuklarına süt emzirmeyen kadınlardır' dedi. Sonra çıktık, kuyruk sokumlarından asılmış, başları aşağıda, az miktarda buldukları suyu yalayan kadın ve erkekleri gördük. 'Nedir bunlar?' dedim. O; 'Bunlar oruç tutup, sonra keffaret vermeden orucunu bozanlardır' dedi. Sonra çıktık. Çok çirkin manzaralı, çok çirkin elbiseli, çok pis kokulu, kadın ve erkekleri gördük. Kokuları pislik kokusu gibi idi. 'Kimdir bunlar?' dedim. O: 'Bunlar zina eden kadın ve erkeklerdir' dedi. Sonra çıktık. Korkunç derecede şişmiş, çok pis kokulu ölüler gördük. 'Nedir bunlar?' dedim. O: 'Bunlar kâfirlerin ölüleridir' dedi. Sonra çıktık. Ağaç gölgesinde oturan adamlarla karşılaştık. 'Kimdir bunlar?' dedim. O: 'Bunlar

[217] Ebû Davûd, *es-Sünen,* IV, 269; es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 232-233.
[218] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 235.

mü'minlerin ölüleridir' dedi. Sonra çıktık, genç erkek ve kızları gördük. İki nehir arasında oynuyorlardı. 'Kimdir bunlar?' dedim. O: 'Bunlar mü'minlerin zürriyetidir' dedi. Sonra çıktık.Güzel yüzlü, güzel elbiseli, hoş kokulu adamlarla karşılaştık. Yüzleri bembeyaz kağıt gibi parlaktı. 'Kimdir bunlar?' dedim. O: 'Bunlar sıddıklar, şehidler ve salihlerdir.' dedi."[219]

Yukarda kaydetmiş olduğumuz hadis, güvenilir hadis kaynaklarında yer almayan, metin ve sened açısından oldukça zayıf bir rivayettir.

ed-Deylemî'nin Müsnedü'l-Firdevs'inde Enes'den (r.a.) rivayet ettiği bir hadis de şöyledir:

'Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: 'Ümmetimden kim, Kavm-i Lût'un amelini işlerse, Allâh onu onların yanına nakleder ve onlarla beraber haşrolunur."[220]

İbn-i Âsâkîr'in, Târihu'd-Dımaşk'ında Amr bin Eslem ed-Dımeşkî'den rivayet ettiği konuyla ilgili benzer bir nakil de şöyledir:

"Hudutta yanımızda bir adam öldü, defnedildi. Üçüncü gün kabri devşirildi. Taşlar yana dikildi, insanlar kabirde hiçbir şey göremediler. Bu durumu Veki' bin el-Cerrâh'a sordular. O da şöyle dedi: Biz bir hadiste şöyle işittik: "Kim Lût kavminin amelini işlerken ölürse, kabir o kişiyi onların yanına götürür ve Kıyâmet Gününde onlarla beraber haşrolunur."[221]

İbn-i Âsâkîr'in, Vâsile bin el-Eskâ'dan (r.a.) naklettiği bir rivayet de şöyledir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Şayet kaderi veya cüz-i ihtiyâri'yi inkar eden kimselerin kabri üç gün sonra açılsa, kıbleden yüzlerinin çevrildiği görülecektir."[222]

İbn Asâkir'in kaydetmiş olduğu bu rivayetin Hz. Peygamber'e ait bir hadis olmadığı, mezhep taassubu sebebiyle, özellikle Kaderiye ve Cebriye mezheplerinin görüşlerinden insanları sakındırmak maksadıyla daha sonraları ortaya atıldığı anlaşılmaktadır. İbn Adiyy bu rivayeti Amr b. Hafs ve Ma'ruf b. Abdullah el-Hayyat yoluyla nakletmiştir. Hadis alimleri Ma'ruf'un sika bir ravi olmadığını, hadislerinin çoğunun münker olduğunu ve araştırmaya değmeyeceğini ifade etmişlerdir.[223]

---

[219]el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* I, 77; es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 235-236.
[220] es-Suyûtî, a.g.e, s. 236.
[221] es-Suyûtî, a.g.e., a.g.y.
[222] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 237.
[223]İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân,* VII, 393*;* el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl,* XXVIII, 270-271.

el-Isbehânî, et-Terğîb'de el-Avvâm bin Havşeb'den (r.a.) şöyle bir nakilde bulunmaktadır: el-Avvâm (r.a.) şöyle demiştir: "Bir seferinde bir mahalleye inmiştim, mahalle kenarında bir kabristan vardı. İkindi okunduktan sonra, kabrin birisi açıldı. İçinden başı eşek başı olan bir insan cesedi çıktı. Soruşturdum, denildi ki : "O kimse hayatta iken içki içiyordu. Akşam eve gidince, anası ona: "Oğlum, Allâh"tan kork," derdi. O da anasına: "Sus! Eşek gibi anırma" diye cevap verirdi. İşte, o kimse bir gün ikindiden sonra öldü. Her gün böyle kabri açılıp üç sefer anırıyor. Sonra kabir üzerine kapanıyor."[224]

el-Isbahânî'nin kaydetmiş olduğu bu rivayetin de, halkı içki içme, anne-babaya isyan etmek gibi büyük günahlardan sakındırmak maksadıyla uydurulduğu kanaatindeyiz.

İbn-i Ebî'd-Dünyâ'nın, Mersed bin Havşeb'den naklettiği bir rivayet de şöyledir: Mersed şöyle demiştir:

"Yûsuf bin Amr'ın yanında oturuyordum. Yanında, yarı yüzü demir darbesi yemiş bir adam vardı. Yûsuf ona: "Gördüğünü, Mersed'e anlat" dedi. O dedi ki : "Geceleyin biri için kabir kazdım. Defnedilip üzerinde toprak düzeltilince, deve gibi iki büyük kuş geldiler. Biri baş ucuna diğeri ayak ucuna kondu. Sonra kabrini deştiler. Biri kabrine sarktı, öbürü de kabrin kenarında durdu. Ben de gelip kabrin yanında durdum, kuşun ölüye şöyle dediğini işittim: "Büyüklük taslamak için, sarı elbiseler içinde kayınlarını ziyaret eden sen değil miydin?" Kabrin içindeki adam: "Ben, kibirli olacak kadar güçlü değilim," deyince ona bir darbe vurdu, kabri yağ ve su ile doldu. Sonra döndü ve bir daha ona üç sefer sordu. Böylece her seferinde ona bir darbe indirdi. Sonra başını döndürüp bana baktı. "Bakınız, nerede oturmuş, boynu kırılsın" dedi ve yüzümün bu yanına vurdu. Gece boyunca öyle yerde kalmışım. Sabahleyin kendimi böyle gördüm."[225]

İbn Ebi'd-Dünyâ'nın nakletmiş olduğu bu rivayetin de, insanları kibirli olmaktan sakındırmak maksadıyla uydurulduğu açıktır. Burada, İbn Ebi'd-Dünyâ'nın, hadis alimlerinin sahîh hadis kaynaklarına almadıkları çok zayıf ve uydurma rivayetleri toplayarak, kitaplarında nakletmekle tanınmış bir kimse olduğunu belirtmekte yarar görmekteyiz.

---

[224]es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 237.
[225] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 237-238.

Yine İbn-i Ebî'd-Dünyâ, Ebû'l- Cüreys'den o da annesindan naklederek şöyle demiştir:

"Ebû Cafer, Kûfe hendeğini kazarken, halk cenâzelerinin yerini değiştirdiler. O arada ellerini ağzıyla tutan bir gencin cenâzesi bulundu."[226]

Ebû İshâk'dan rivayet edildiğine göre kendisi şöyle demiştir:

"Bir ölüyü yıkamak için çağrıldım. Yüzünden örtüyü kaldırdığım vakit boğazına sarılmış bir yılan gördüm. Dediler ki: "Bu adam sahabîlere sövüyordu.[227]"

Yine Ebû İshâk'dan rivayet edildiğine göre şöyle demiştir:

"Yanıma bir adam geldi. "Ben, kabir deşen bir adamım. Ölülerin bazılarının yüzlerinin kıbleye dönük olmadığını gördüm," dedi. Bunun üzerine Ben el-Evzaî'ye mektupla durumu sordum.el-Evzaî: "Bunlar, Sünnet üzere ölmeyenlerdir," dedi."[228]

Yukarda kaydetmiş olduğumuz bu rivayetlerin doğru olmadığı açıktır. Bunlar, mezhep taassubu sebebiyle halkı sakındırmak maksadıyla ortaya atılmış bir takım uydurma nakillerdir.

İmâm es-Suyûtî de, Şerhu's-Sudûr'da, bu konuyla alakalı olan bir çok rivayeti zikretmektedir. Özellikle bu konuda çeşitli insanların yaşamış olduklarını iddia ettikleri tecrübeleri, yaşadıklarını öne sürdükleri bir takım olayları, bunların sahîh olup olmadığına, dinî nitelikli bir delil sayılıp sayılmamasına veya bunların bağlayıcı nitelikte olup olmamasına bakmaksızın nakletmiştir. Halbuki bu şekilde kabir azâbının gerçek olduğunu ispatlamak bir yana, bu tür asılsız bir takım hikayeler ve rivayetlerle insanların bu konudaki inancını zayıflatıp ortadan kaldırma tehlikesi de söz konusudur. Kanaatimizce es-Suyûtî'nin bu yaklaşımı, kendisinin hadis ekolüne mensup bir âlim oluşundan kaynaklanmaktadır. "Bir haber, eğer isnadlı olarak gelmiş ve ahkâm konusunda değilse, bu konuda benzeri hadis ve asıllar varsa, ayrıca terğîb-terhîb niteliği taşıyorsa rivayet edilebilir" tarzındaki yaklaşım, Ehl-i Hadîs'in bilinen anlayışını oluşturmaktadır. İbn Cevzî ve el-Kurtubî de, kabir azâbıyla alakalı konularda es-Suyûtî'nin tutumuna benzer bir tavır göstermektedirler.[229]

---

[226] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 238.
[227] es-Suyûtî, a.g.e., a.g.y.
[228] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 238.
[229] İbn Cevzî, *Kitâbu'r-Ruh* , ter. Şaban Haklı, İz Yay., 2. Baskı, İstanbul 2003, s. 21-24, 65, 84-85.

Dinî, özellikle itikâdî konularda, âyet ve hadisleri bir kenara bırakarak, aslı olmayan bir takım rivayet ve uydurma hikayelerle amel etmenin doğru olmadığı açık bir hususdur. Rüya, ilham, keşf gibi kişisel tecrübelerin, dinî konularda kişiyi bağlayıcı olmadığı hususunun hadis âlimleri tarafından sıkça ifade edilen bir konu olduğunu burada hatırlatmamız gerekmektedir.

4.2.4. Kabir Azâbından Kurtulanlar

Konumuzla ilgili olarak nakledilen bazı hadis ve rivayetlerde kabir azâbından kurtulanlar ve kabir azâbından kurtulma yolları hakkında bilgi verilmektedir. Şimdi bu konudaki rivayetleri aşağıya kaydederek incelemek istiyoruz:

et-Taberânî'nin Mu'cemu'l-Kebîr'de, Hakîm et-Tirmizî'nin Nevâdiru'l-Usûl'de, el-İsbehânî'nin et-Terğîb'de rivayet ettiklerine göre Abdurrahmân bin Semüre (r.a.) şöyle demiştir :

"Bir gün Resûlullâh (s.a.s.) yanımıza geldi ve buyurdular ki: 'Dün akşam acayip bir şey gördüm. Ümmetimden, ruhunu almak için kendisine Melekü'l- Mevt (Ölüm Meleği) gelen bir adam gördüm. Onun ana babasına yaptığı iyilikler, o meleği çevirdiler. Ve ümmetimden, kabir azâbına kapılmış bir adam gördüm. Onun aldığı abdestler gelip onu azâbtan kurtardılar. Yine ümmetimden bir adam gördüm, şeytanlar etrafını sarmışlardı. Onun Allâh'a yaptığı zikir geldi, onu onların arasından kurtardı. Ayrıca ümmetimden, azap meleklerinin etrafını sardığı bir adam gördüm. Namazı gelip onu, onların elinden kurtardı. Ve ümmetimden, bir adam gördüm, susuzluktan ağzını açmıştı. Vardığı her havuzdan kovuluyordu. Sonra orucu gelip ona su verdi ve onu doyurdu. Yine ümmetimden, bir adam gördüm, yanında Peygamberler halka halka oturmuşlardı. O adamın yaklaştığı her halka onu kovuyordu. Sonra cünüblükten dolayı yıkanması geldi, elinden tutup onu yanıma oturttu. Ümmetimden, bir adam gördüm, önü karanlık, arkası karanlık, solu karanlık, altı karanlık, üstü karanlık, o karanlıklar içinde şaşırmıştı, sonra Hacc ve Umresi gelip onu o karanlıklardan kurtardılar. Etrafını nurlarla doldurdular. Sonra ümmetimden, bir adam gördüm, mü'minlerle konuşurdu fakat onlar kendisiyle konuşmazdı. Sıla-i rahim gelip ve: 'Ey mü'minler cemaatı! Onunla konuşun' deyince kendisiyle konuşmaya başladılar. Yine ümmetimden birisini gördüm, eliyle ateşin alev ve kıvılcımlarını yüzünden kovuyordu. Sonra verdiği sadakalar geldi, yüzüne bir örtü, başında gölgelik oldular. Ayrıca ümmetimden birisini gördüm, her

taraftan gelen zebanîler onu yakalamışlardı. O kişinin yaptığı emr-i bil- ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker gelip, kendisini onların elinden kurtardılar ve. Rahmet Meleklerinin eline teslim ettiler.

Sonra ümmetimden bir adam gördüm, dizleri üzerine çömelmiş, Allâh ile onun arasında bir perde vardı. Güzel ahlakı geldi, elinden tuttu ve onu Allâh'ın huzuruna çıkardı. Yine ümmetimden sahifesi sol eline verilmiş bir adam gördüm. Onun Allâh'tan korkusu geldi ve sahifesini sağ eline verdi. Ümmetimden terazisi hafif gelmiş bir kimse vardı, yaptığı iyilikteki fazlalıklar gelip terazisini ağırlaştırdı.

Daha sonra, ümmetimden Cehennem kenarında, Sırat köprüsü üzerinde olan bir adam gördüm. Allâh korkusu gelip onu kurtardı ve o kişi oradan geçti. Ve bir adam gördüm ki, Sırât Köprüsü üzerinde durmuş, hurma yaprağının titrediği gibi titriyordu. Allâh'a olan hüsn-ü zannı geldi ve o kimsenin titremesi durdu da adam köprüden geçti. Ve ümmetimden Sırât Köprüsü üzerinde bir adam gördüm. Bazen yavaş yürür, bazen sürünürdü. Sonra bana getirmiş olduğu salavâtları gelerek elinden tutup onu ayağa kaldırdılar ve adam Sırât'ı geçti.

Yine ümmetimden bir adam gördüm. Cennet'in kapılarına varmış, fakat kapılar ona kapalıydı. Sonunda Kelime-i Şehâdeti geldi, ona kapıları açarak onu Cennet'e koydu.

Sonra dudakları makaslanan bir halk yığını gördüm. 'Ya Cibrîl kimdir bunlar?' dedim. O da: 'Bunlar halk arasında koğuculukla gezen insanlardır' dedi. Bundan başka dillerinden asılmış erkekler gördüm. 'Kimdir bunlar?'dedim. Cibrîl: 'Bunlar mü'min kadın ve erkeklere haksız olarak iftira atanlardır.' dedi"[230]

el-Kurtubî dedi ki: "Bu, Resûlullâh'ın (s.a.s.) kişiyi korkunç hallerden kurtaran amelleri kendisinde zikrettiği büyük bir hadistir."[231]

Bu hadis, isnadı itibariyle zayıf bir hadistir. Fakat metin açısından İslâm'ın genel amaçlarına, Allâhu Teâlâ'nın rahmetine uygun düşmektedir. Çünkü kişinin hayattayken yerine getirmiş olduğu dini vecibelerin, dünyada, kabirde ve Âhiret âleminde kendisine birçok faydalarının dokunacağı son derece açık bir husustur. Allâh-u Teâlâ kullarına karşı son derece şefkatlidir. Bu yüzden kişinin iman ve samimi niyetle Allâh rızası için yaptığı amellerin, kendisinin kabir azâbından kurtulmasında önemli bir katkı

[230] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 250-251; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VII, 180.
[231] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 250.

sağlayacağında şüphe yoktur. Nitekim Yüce Allâh Kurân-Kerîm'de, "İmân edip sâlih ameller işleyenlere büyük mükafatlar vereceğini, o kimseler için bir korku ve üzüntünün olmayacağını" birçok âyette bildirmiştir.[232] Ayrıca bu hadis, Kabir ve Âhiret azâbından korunmak için en başta Allâh-u Teâlânın buyruklarını yaşamak ve Sevgili Peygamberimizin ahlakıyla ahlaklanmak gerektiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

4.2.4.1. Şehidler

Kabir azâbı görmeyecek olan kimselerden ilk grubu şehidler oluşturmaktadır. Nitekim et-Tirmizî ve İbn Mâce'nin rivayet ettikleri bir hadiste anlatıldığına göre Peygamberimiz (s.a.s.) bu konuda şöyle buyurmuşlardır:

Tirmizî ve İbn Mâce'nin rivayet ettikleri bir hadiste Peygamberimiz şöyle buyurmuştur:

"Şehidin Allâh katında altı hasleti vardır: 1) Kanının ilk damlasıyla bütün günahları bağışlanır. 2) Cennette ki makamını görür. 3) Kabir azâbından korunur.4) Büyük korkudan emin olur. 5) Başına vakar tacı giydirilir ki ondaki bir yakut dünya ve içindeki herşeyden daha hayırlıdır. 6) Hurilerden 72 tanesiyle evlendirilir ve yakınlarından yetmiş kişiye şefaat hakkı verilir.[233]

et-Tirmizî, yukarda kaydetmiş olduğumuz bu rivayet hakkında, "Bu, hasen- sahîh ve garîb bir hadistir" demiştir.[234]

Yine kaynaklarımızda murabıt olarak, nöbet beklerken ölenlerin de kabir fitne ve azabından korunacaklarını bildiren birçok rivayet yer almaktadır.[235]

Bu konuda en-Nesâî'nin zikrettiği bir başka hadis de şu şekildedir:

"Peygamber Efendimizin ashabından bir adam Peygamberimize şöyle bir soru sordu: "Ya Rasulullah! Mü'minlere ne oluyor ki şehid olanlar dışında kabirlerinde fitneye maruz kalıyorlar? Peygamberimiz şöyle cevap verdi: 'Başlarında parlayan kılıçların parıltısı onlara fitne (imtihan) olarak yeterlidir."[236]

---

[232] Bakara 2/ 62, 277; Nisâ 4/ 122.
[233] et-Tirmizî, *es-Sünen,* IV, 187; İbn Mâce, *es-Sünen,* II, 935; es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr,* s. 251.
[234] et-Tirmizî, a.g.e., a.g.y.
[235] Konuyla ilgili hadisler için bkz. es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr,* s. 204-210.
[236] en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* I, 660. es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr,* s. 204.

4.2.4.2. Karın Ağrısından Ölenler

Kabir azâbı görmeyecekleri haber verilenlerden bir grub da, karın ağrısından ölen müslümanlardır. Nitekim et-Tirmizî'nin rivayet ettiği ve hasen olduğunu belirttiği bir hadiste anlatildığına göre Sevgili Peygamberimiz bu konuda şöyle buyurmuşlardır: "Karnındaki hastalıktan dolayı vefat eden kimseye kabirde azap olunmaz "[237]

Bu hadisi İmâm en-Nesâî, el-Beyhakî, "İspatu Azâbi'l-Kabr" adlı eserinde rivayet etmişler, es-Suyûtî farklı rivayetlerini de zikrederek sahîh bir hadis olduğunu belirtmiştir.[238]

Yukarda kaydetmiş olduğumuz bu hadisten anlaşıldığına göre, karınla alakalı bir hastalıktan ölenler Âhiret'te özel bir ayrıcalığa tabii tutulacaktır. Bilindiği gibi, bir kişinin hastalığı esnasında çektiği ızdırap ve ağrılar o kimsenin günahlarına keffaret olmakta ve onu Allâh'ın rahmetine ulaştırmaktadır. Hadisde ifade edilen bir başka husus da, böyle bir hastalıktan dolayı vefat edenlerin kabir azâbı görmeyecekleri konusunda verilen müjdenin ölenin geride bıraktığı yakınları için bir teselli kaynağı olmasıdır. Bu husus, hastanın hastalığı esnasında kendisine bir moral kaynağı olmakta ve Yüce Allâh'a karşı hüsn-ü zan beslemesine, güzel bir şekilde sabretmesine sebep olmaktadır. Sonuçta, hem hasta için hem de yakınları için büyük bir ecir ve sevab kazanma vesilesi olmaktadır.

4.2.4.3. Mülk Sûresini Okuyanlar

Mülk süresini okumanın kabir azâbından kurtaran ameller arasında olduğu hususu, bir kısım hadislerde sık sık zikredilmektedir. Bu konuda nakledilmiş olan bazı rivayetleri aşağıya kaydetmek istiyoruz:

İbn Abbas'tan yapılan rivayette o bir adama şöyle demiştir:

"Sana seni sevindirecek bir hadis söyleyeyim mi? Adam: 'Tabii ki' deyince o: 'Mülk süresini oku, ailene ve bütün çocuklarına ve komşularına öğret. Çünkü o kurtaran ve savunandır. Kıyâmet Gününde sahibini ateş azâbından ve kabir de azaptan korunması için Allâh katında savunuculuk yapar'[239]

---

[237] et-Tirmizî, *es-Sünen,* III, 377; en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Mücteba,* IV, 98;
[238] Bkz. el-Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr,* VI, 194; Ayr. Bkz. el-Heysemî, *Mevâridu'z-Zam'ân*, I, 186.
[239] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 250.

Bu konuda İbn Mes'ûd'dan (r.a.) da bir rivayet nakledilmiştir. Buna göre o şöyle söylemiştir:

"Mülk süresi mania (engel) dir. O kabir azâbını men eder. Kişiye kabirde azap başı tarafından gelir ve o 'bu tarafdan giriş yok' der, azap ayaklarından gelince de yine oraya geçerek 'sana buradan da giriş yok' der.[240]

Hadis âlimlerimizden en-Nesâî ise yine İbn Mes'ûd'dan (r.a.) şu rivayeti nakletmiştir:

"Kim her gece Mülk süresini okursa, Yüce Allâh ondan kabir azâbını def eder. Biz onu Peygamberimiz zamanında "el-Mânia" diye isimlendirirdik."[241]

es-Suyûtî diğer sürelerinde zikredildiği bazı rivayetlere de yer vermektedir.[242]

Mülk sûresini okumanın kabir azâbına mani olacağını bildiren bu tür rivayetler, Mülk süresinin fazilet açısından özel bir yeri olduğunu hatıra getirmektedir. Bu rivayetlerden anlaşıldığına göre, bu sûrenin içerdiği anlam ve buyruklar doğrultusunda hareket etmek sonuçta kişiyi kabir azâbından kurtarmakta etkili olmaktadır.

4.2.4.4. Cuma Günü Ölenler

Bir kısım hadislerde Cuma gününün faziletinden dolayı,[243] o gün ölen müslümanların kabir azâbından korunacakları haber verilmektedir. Cuma günü ölmüş olan kâfirlerin ise, bundan faydalanamayacakları açık bir husustur. Nitekim el-Beyhakî İkrime b. Mahled el-Mahzûmî'den şunu nakleder:

"Kim Cuma günü veya gecesi imanla ölürse kabir azâbından korunur."[244]

Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, Enes b. Mâlik'ten (r.a.) bu konuda şöyle bir hadis nakletmiştir. "Peygamber Efendimiz buyurdular ki: 'Kim Cuma günü ölürse kabir azâbından korunur."[245]

es-Suyûtî, bu konudaki zikrettiği hadislerin birçoğunun zayıf olduğunu kendisi de ifade etmektedir.

---

[240] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 251-252.
[241] en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Mücteba,* IV, 98; es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 252.
[242] Bkz. es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 251-252.
[243] Müslim, *el-Câmi's-Sahîh,* II, 585.
[244] el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, II, 319; es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 254.
[245] el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, II, 319; es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 207.

Bu konuda et-Tirmizi ve Ahmed b. Hanbel'in tahric ettikleri benzer rivayetler vardır. Ahmed b. Hanbel bu rivayeti Ebû Âmir > Hişam b. Sa'd > Saîd b. Hilâl > Rebi'a b. Seyf, Abdullah b. Amr kanalıyla rivayet etmektedir.[246]

Aynı rivayeti et-Tirmizî ise Muhammed b. Beşşâr, Abdurrahman el-Mehdî > Ebû Amr > Hişam b. Sa'd > Saîd b. Hilâl > Rebi'a b. Seyf, Abdullah b. Amr kanalıyla rivayet etmektedir.

et-Tirmizi bu hadisin garib bir rivayet olduğunu, senedinin muttasıl olmadığını, Rebia b. Seyf'in Abdullah b. Amr'dan işitmediğini haber vermiştir.[247] Dolayısıyla bu konuda ki rivayetlere ihtiyatlı yaklaşmak daha doğru olacaktır.

4.3. İslâm Alimlerinin Kabir Hayatının Mahiyeti Hakkındaki Görüşleri

İslâm tarihi boyunca, kabir ahvali ve ona dair meseleler daima tartışma ve merak konusu olmuş ve konu üzerinde farklı görüşler ortaya atılmıştır. Tezimizin daha önceki bölümlerinde kaydetmiş olduğumuz haberler konusunda alimlerimizin görüşlerinin birbirleriyle paralellik arzettiği anlaşılmaktadır. Şimdi İslâm âlimlerinin bu konudaki görüşlerini zikretmek istiyoruz.

el-Kurtubî bu hususta şunları söylemektedir:

"Allâh-u Teâlâ, ölen her mükellef kulu, kendisine sorulan soruları anlayıp cevaplandıracak şekilde aklını vererek , kabir nimet ve azâbını tadacak şekilde hayatını ona iade ederek diriltir. Haberler bu şekilde gelmiş, ashâb ve tabiûn da bu itikad üzere olmuştur. Kabir hayatı ve fitnesine haberlerde geldiği şekilde iman etmek ve Peygamber'i (s.a.s.) tasdik etmek vaciptir." [248]

Yukarda bu konudaki görüşlerine değindiğimiz el-Kurtubî, bu hususta daha fazla ayrıntıya girmemektedir.

İbnu'l Cevzî ise, Kitâbu'r-Rûh adlı kitabında kabir hayatıyla ilgili olarak şunları kaydetmektedir:

"Yüce Allâh, üç tane 'dâr' yaratmıştır. Dâr-ı Dünya, Dâr-ı Berzah, Dâr-ı Karâr. Ayrıca her dârla ilgili bir takım hükümler koymuştur. İnsanoğlunu, beden ve nefisten

[246] Ahmed b. Hanbel, II, 169.
[247] et-Tirmîzî, III, 386.
[248] Kurtubi, *Tezkira,* s. 132

mürekkep yaratarak dünya ile ilgili hükümleri, dil ve uzuvlardan – nefsin isteklerine karşı da olsa –meydana gelen fiillere göre ayarlamıştır. Berzah'la ilgili hükümlerse, bedenlere uyan ruhlaradır. Dünyadayken nasıl ki ruhlar bedenlere uyarak, bedenlerin sevinciyle sevinmiş elemiyle üzülmüşse, aynı şekilde Berzah'ta da nimet ve azâba muhatap olan, nimet ve azâb sebeplerini hazırlayan ruhlara bedenler uyarak, nimet ve azapta müşterek olurlar. Bu takdirde Berzah'ta nimet veya azap içinde olan ruhlardır. Bedenler zâhirdir ama ruhlar hafîdir. Beden bir mânâda ruhun kabridir. Berzah'ta ise, ruhlar bedenlerin kabri olmakta bu nedenle de Berzahla ilgili hükümler direk ruha uygulanmakta, nimet veya azap ruha geçmektedir. Bu hususu iyice anlayarak içten ve dıştan gelen şüphelerini böylece gidermen gerekmektedir. Yüce Allâh'tan, dünya hayatında bize misaller göstermesi için, lütfuyla, rahmeti ve hidayetiyle dua ettik. O (c.c.) da, uykudaki kişiyi bize hatırlattı. Uykudaki sevinme ve üzülme hakikatte ruha yöneliktir, bedense ruha tabiidir. Rüyada etkilenme o kadar belirginleşir ki, beden de bunu hisseder; rüyasında yediği dayaktan dolayı bağırır, yaranın izi vücudunda görülebilir. Bazen de yediği içtiği şeyin tadını ağzında duyar, açlık ve susuzluğunu giderebilir. Bundan daha garibi, rüyasında ayağa kalkar, birini döver, birini yakalar ya da kendini savunur. Oysa ki, uykudaki kişi şuursuzdur, normalde bunları yapamaz. Yani burada ruha yapılan bir işleme, hariçten beden de iştirak eder. Bilfiil bedenin ruha yapılan işlemlere rüyada katılması durumunda, beden uyanır ve hisseder.

Ruh acı çeker veya sevinir; bu durum da ruha uymakla bedene geçince Berzah'ta bu daha belirgin olur. Çünkü Berzah'ta ruh, bedenden -uykuya nisbetle- daha da uzaktır. Bedenle ilgisi olmakla birlikte, ondan tamamen irtibatını kesmez. Haşir günü gelip insanlar kabirlerinden kalkınca, azap ya da nimet ebedi olarak hem ruha hem bedene birden uygulanır. Dolayısıyla Rasûlullâh'ın (s.a.s.), kabir hayatıyla ilgili olarak verdiği haberlerin akla uygun ve hepsinin gerçek olduğu açık bir şekilde belli olur.

Bundan daha garibi de, aynı yatakta yatan iki kişinin durumudur. Birinin ruhu nimetler içinde olur ve uyandığında bu ferahlığı bedenine vurur. Diğerinin de ruhu azaplar içinde olur ve uyandığında bu azâbın korkusunu bedeninde hisseder. Önemli nokta, birbirlerinin ne yaptığının farkına varmamalarıdır. Rüyada bu kadar garip olaylar olabiliyorsa, Berzah'ta daha acayibinin olması normaldir."[249]

Süleyman Toprak ise, bu konuda şunları söylemektedir:

[249] İbn Cevzî, *Kitâbu'r-Ruh*, 91-93.

"Burada önce şunu belirtmeliyiz ki, âyet ve hadisler kabir azâbının mutlaka olacağına delalet etmektedir. Bu sebeple kabir azâbına inanmak zaruridir ve bunu inkar etmek insanı küfre götürür. Fakat kabir azâbının varlığını kabul ettikten sonra, bunun yalnız ruhî veya hem ruhî hem de bedenî olacağı gibi –hakkında kesin delil olmayan- keyfiyeti hususunda ileri sürülen görüşlerdeki farklılık insanı küfre götürmez. Çünkü bunlardan her hangi biri hakkında nasslarda kesin delil yoktur, sadece işaretler vardır."[250]

Kanaatimizce bu gibi hususlarda izlenecek en doğru yol, eş-Şehristânî'nin yaptığı gibi, imân konusu olan böyle bir hususta Kur'ân ve Hz. Peygamber'in bu konuda bildirdiklerine inanmaktır. Bununla ilgili konuları Yüce Allâh'a havale etmektir. O nasıl dilerse öyle yapar, O'nun gücü her şeye yeter. Ancak insanoğlu, aklıyla her şeyin üstesinden gelmek istediği için bu konuda da akıl yürütmüştür. Tarih boyunca bu yüzden, aklına dayanarak kabir hayatını imkansız gören ve tümüyle inkar edenler de çıkmıştır.[251]

Şimdi de, kabir azâbını kabul edenlerin onun keyfiyeti hakkındaki görüşlerini aşağıda kaydetmeye çalışacağız.

Kabir azâbının keyfiyeti konusundaki görüşleri önce ikiye ayırabiliriz:

a) Kabirde hayat olmaksızın, ölünün azap ya da nimet göreceğini söyleyenler.

Bu görüş, ruhun bedenden ayrılmasından sonra da ölünün, akıl, idrâk ve ilim sahibi olduğunu söyleyen Sâlihiyye ile Kerrâmiyye'nin görüşüdür. Onlara göre, azâbın gerçekleşmesi için hayat şart değildir.[252]

b) Kabirde azap ya da nimetin gerçekleşmesi için hayatı şart koşanlar:

Ehl-i Sünnet âlimleri, inanmayanlarla bazı günahkar mü'minler için azâbın, itaatkar mü'minler için de nimetin gerçekleşmesi maksadıyla Yüce Allâh'ın (c.c) ölünün cesedine hayat verdiğini söylemişlerdir.

Ehl-i Sünnet âlimleri, ta'zîb ve ten'îm (nimetlenme) için hayatı şart koşmakla burada Mu'tezile ile birleşmişlerse de, Mu'tezile, ölüye hayat verilmesini caiz görmemiştir. Ehl-i Sünnet alimleri ise, ölü her ne halde bulunursa bulunsun, mutlaka

---

[250] Toprak, *Kabir Hayatı*, s. 338.
[251] Krş. eş-Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerim b. Ebibekr Ahmed, *el-Milel ve'n-Nihâl,* tah. Muhammed Seyyid el-Keylânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1404, I, 102-103.
[252] Bkz. el-Îcî, *Kitâbu'l-Mevâkıf*, III, 519.

Yüce Allâh ona azâbın acısını ve nimetin zevkini hissedecek kadar bir hayat verir, diyerek Mu'tezile'den ayrılmışlardır.[253]

Ehl-i Sünnet'e mensup alimler burada: "Ey Rabbimiz, bizi iki defa öldürdün ve iki defa dirittin"âyetini [254] de delil getirerek, hayatın oradaki azap ve nimeti idrak edecek kadar olmasının yeterli olacağını[255] ve Allâh'ın ölüye bu kadar bir hayat vermesinin mümkün olduğunu söylemişlerdir. Âyette buna işaret ettiğine göre, hayat şarttır ve vardır, demişlerdir.[256].

Kabir azâbının ve nimetinin idrak edilmesi için hayatı şart koşan âlimlerin, bu hayatın keyfiyeti hususunda dört ayrı görüş etrafında toplandıkları görülmektedir:[257]

a) Kabir azâbının hak olduğunu ve Allâh'ın ölüye bunu idrak edecek kadar bir hayat verdiğini kabul edip, bunun keyfiyetiyle meşgul olamayız ve keyfiyetini bilemeyiz diyenler. Önceki ve sonraki âlimlerden bir kısmı bu görüşü savunurlar ki, onlar: 'Allâh her şeye kâdirdir, nasıl dilerse öyle yapar' derler; daha ileriye gitmezler. Hz. Peygamber'den (s.a.v) bir şey duyduklarında, ashâbın: 'O söylediyse doğrudur' deyip tasdik ettikleri gibi âyet ve hadislerde bildirilenlere olduğu gibi iman ederler.[258]

b) Kabirdeki azap ve nimetin, ruhla hiçbir ilgisi bulunmaksızın, sadece bedenle idrak edileceğini söyleyenler. Bunlar, ölüye ruh iade edilmeksizin hayat verileceğine, bu hayatın bedende yaratılacağına kail olmuşlardır. Her iki görüş de, çok az kimse tarafından benimsenmiştir.[259]

c) İslâm alimlerinden küçük bir topluluk da, kabirdeki azap ve nimetin sadece ruhî olduğunu söylemişler ve bedeni işe karıştırmamışlardır. Onların bu açıklamaları filozofların görüşlerinden çok farklıdır. İslâm filozofları, ölümden sonra artık hiçbir zaman ruhun bedene dönmeyeceğini ve bu dönüşün imkansız olacağını, Âhiret hayatının da sadece ruhi olduğunu söyleyip, Âhiret'teki dirilmenin cisimsiz olacağını

---

[253] Toprak, a.g.e., s. 336.
[254]Mü'min 40/ 11.
[255] el-Îcî, *Kitâbu'l-Mevâkıf*, III, 518.
[256] Krş. Kurtûbî, *et-Tezkira*, s. 133-134.
[257] Toprak, *Kabir Hayatı*, s. 337.
[258] Bkz. eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl,* I, 102-103; Kurtûbî, *et-Tezkira*, s. 132; Toprak, *Kabir Hayatı*, s. 337.
[259] Toprak, *Kabir Hayatı*, s. 337.

savunmaktadırlar. Sözünü ettiğimiz İslâm âlimleri ise, Mahşer'deki dirilmenin bedenle birlikte olduğunu kabul etmektedirler.[260]

Büyük müfessirleden Kâdî Beydâvî ve Fahrettin er-Râzî'nin de kabir hayatıyla ilgili açıklamalarında kabir azabının ruhî olduğu görüşüne ağırlık verdikleri görülmektedir.[261]

Kabir hayatının ruhî olacağını söyleyen âlimler, Mi'râc gecesinde Hz. Peygamber'in (s.a.v), Hz. Âdem ve diğer Peygamberlerin ruhlarıyla karşılaşmasını ve Hz. Âdem'in sağında iyilerin ruhlarının bulunduğunu haber vermesini delil getirmektedirler.[262]

d) Kabirdeki azap ve nimet, ruhla bedenin her ikisine birden olacaktır, görüşünde olanlar. Bu görüş Ehli Sünnet'e mensup âlimlerin ve müslümanların çoğunluğunun görüşüdür. Bu kanaatte olan İslâm âlimlerine göre, kabirdeki azap ve nimetin ruhla birlikte cesede de tattırılması, yani hem ruhî hem de bedenî olması, mümkün olan şeylerdendir ve bunda hiçbir imkansızlık yoktur.[263]

Ölünün bedeninin azap veya nimetten hissedar olmasını imkansız görenler ise, bu hususu iki yönden imkansız görmektedirler:[264]

1) Ölünün cesedinin, ölümle birlikte veya toprakta çürümesiyle yok olması sebebiyle tam olarak mevcut olmayan bir bünyeye hayat verilerek, ona azap veya nimet tattırılmasının imkansız oluşu.

2) Ölüde hiçbir nimet ya da azap eserinin görülmeyişi ve çoğu kez bir tabut içinde dar bir lahde defnedilen ölünün hadislerde bildirildiği gibi, oturtulması vs. gibi hususların imkansız sayılması. [265]

Bu görüşte olanların yukarda kaydettiğimiz itirazlarını sıralayan İslâm âlimlerinden et-Taftazânî, kabir hayatı hakkında zikredilenlerin hiç birinin imkan dışı olmadığını, Hz. Peygamber haber verdiği için bunları tasdik etmelerinin zorunlu

---

[260] İbn Hazm, Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm et-Tâhirî, *Kitâbu'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ahvâ ve'n-Nihâl*, Mektebetu'l-Hancî, Kâhire Trs., IV, 56-57; İbn Cevzî, *Kitâbu'r-Rûh*, s. 85-86; Toprak, Kabir Hayatı, s. 338.

[261] Şihâbeddin, Ahmed b. Muhammed b. Ömer, *Haşiyetü'ş-Şihâb alâ Tefsiri'l-Beydâvî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, VIII, 269; er-Râzî, Fahreddin, *Tefsîr-i Kebîr,* ter. Komisyon, Akçağ Yay., Ankara 1988, IV, 78-80.

[262] Krş. Toprak, *Kabir Hayatı*, s. 339; İbn Cevzî, *Kitâbu'r-Rûh,* s. 59; Ayr. Bkz. Buhârî, *Câmi'u's-Sahîh*, I, 91; Müslim, *Câmi'u's-Sahîh*, I, 148; İbn Hanbel, *el-Müsned,* V, 145.

[263] Toprak, *Kabir Hayatı*, s. 339.

[264] Eş'ârî, *Makâlatu'l-İslâmiyyîn,* I, 430.

[265] Toprak, *Kabir Hayatı*, s. 340.

olduğunu belirtmekte, insanın azap veya nimetten etkilenmesi için bütün vücudunun sağ-salim kabirde bulunmasının şart olmadığını, Yüce Allâh'ın dilemesi durumunda, yırtıcı hayvanın karnındaki parçalara bile bu azap veya nimeti tattırabileceğini söylemektedir. et-Taftazânî, beden ortadan kalktıktan sonra insanın asli cüzleri üzerine bu azap veya nimetin devam edeceğini ifade etmekte, Yüce Allâh'ın her şeye kâdir olduğunu kabul edenlerin, O'nun (c. c.), lahdi veya tabutu genişletmesinde de hiçbir imkansızlık görmemeleri gerektiğini kaydetmektedir.[266]

Konuyla alakalı bazı hadislerde, sual esnasında ruhun bedene iade edildiği zikredilmektedir.[267] İslâm âlimlerden bir kısmı, sualden sonra ruhun tekrar Cennet veya Cehennem'deki yerine geri döneceğini belirtirken, Eş'arî ve Mâtüridî'lerin çoğu, Allâh'ın, ölünün cesedinde azâbın acısını duyacak veya nimetin lezzetini tadacak kadar bir hayat yaratacağını söyleyip, ruhun cesede iadesi hususunda bir şey söylemekten çekinmişlerdir. Bu kadar bir hayat için ölünün ruhunun cesedine tam olarak iadesinin gerekmeyeceğini, bunun ancak tam bir hayatta gerekli olacağını söyleyen âlimler, bunu kalb sektesi geçiren adamın durumuna benzetmişler ve kendisinde kudret ve fiil olmadığı için böyle bir adamın diriliğini nasıl bilemiyorsak, aynı şekilde ölünün hayatını da bilemeyiz, demişlerdir.[268]

İslâm âlimleri, Hz. Peygamber'in (s.a.s.), Bedir kuyusunun başına gelip, orada cesedleri bu kuyuya atılmış bulunan müşriklere, "Rabbinizin size va'd ettiğini hak olarak buldunuz mu?" diye seslenmesini,[269] ruhun cesed ile beraber azap gördüğüne delil getirmişler ve eğer böyle olmasaydı Resûlullâh (s.a.s.) onlara kuyunun başında bu şekilde seslenmezdi, demişlerdir.[270] O sırada ashâbından bunu yadırgayıp, "Ya Resûlullâh! Ölülere mi sesleniyorsun?" diyenlere, 'Siz onlardan daha iyi işitiyor değilsiniz' şeklinde cevap vermesi[271] de, ölen müşriklerin ruhlarının kabirleri başında olduğuna işaret etmektedir.

Kabirdeki azap ve nimetin, ruh ve cesedin her ikisine birlikte olacağını bildiren âlimler, ruh ve cesedin aralarında bir bağlantı, bir ittisal bulunacağını, böylece Cennet nimetleri içinde yahut Siccîn'de olan ruhun hissesinden bedenin de nasipleneceğini

---

[266] Taftazâni, Sa'du'ddin, Mesud b. Ömer, *Şerhu'l-Makâsid*, Dersaadet Yay., İstanbul 1277h., II, 163; benzer görüşler için bkz. el-Îcî, *Kitâbu'l-Mevâkıf*, III, 518; Kurtûbî, *et-Tezkira*, s. 133-134.
[267] Ebû Dâvud, *es-Sünen*, IV, 239-240.
[268]. Toprak, *Kabir Hayatı*, s. 341-342.
[269] Buhârî, *Camiu's-Sahîh*, I, 462.
[270] Toprak, *Kabir Hayatı*, s. 342.
[271] Buhârî, a.g.e., a.g.y.

ifade etmişlerdir. Bu durumu, kendisi gökyüzünde olduğu halde, güneşin ışığının ve ısısının dünya üzerinde hissedilmesine benzetenler olduğu gibi, uyuyan bir kimsenin uykusunda gördüğü bir rüyadan dolayı bedeniyle de acı veya lezzet duymasına da benzetenler olmuştur.[272]

Süleyman Toprak da bu konuda şunları kaydetmektedir:

"Allâhu Teâlâ, herşeyin bir örneğini yaratmıştır. Ki, uyku da ölümün misalidir. Nasıl insan bütün duyuları idrakten yoksun olduğu halde rüyasında gördüğü korkulu şeylerden ötürü terler döküyor veya gördüğü hoş bir rüyadan dolayı bedenen de lezzet duyuyorsa, aynı şekilde ölünün göreceği azap ve nimetten bedeni de etkilenecektir. İnsanın vücudunda izleri kalmasa bile, azap, acı duymak olduktan sonra onun uykuda veya uyanıkken olması arasında ne fark vardır? Yine ruh ile ilgisi bulunduktan ve onunla birlikte azap veya nimeti hissettikten sonra, ister beden ister et olsun ister kemik veye toprak ne farkeder ki" [273]

İslâm âlimlerinden bazıları da, kabirdeki bu ittisalin bedenin tek çürümeyen parçası olan kuyruk sokumu kemiğine ya da insanın doğumundan ölümüne kadar değişmeyip aynı kalan asli parçalara olacağını söylerler. Böylece cesedi ortadan kalkmış olanların azap veya nimeti hissetmesi imkan dahiline girmiş olur ve bunun imkansız olduğunu söyleyenlerin itirazları da ortadan kalkar.[274] Kabirde azap veya nimeti bizzat tadacak olan ruhtur. Beden ise, onun vasıtasıyla azâbın acısını yahut nimetin lezzetini duyacaktır. Buna göre, mü'minlerin ruhları Cennet'te bizzat lezzetlenirken, mezarlıktaki asli parçalarıyla olan ilgisi sebebiyle beden de, Cennet nimetleri ile lezzet duyar. Bunun aksi de inanmayanlar için geçerlidir.[275]

İslâm âlimleri, Berzah'takilerin ruhlarının İlliyyûn veya Siccîn'de olduklarını ifade eden haberlerle, kabirlerinde olduklarını bildiren haberlerin arası te'lif etmeye çalışmış ve ölünün cesedi ne şekilde ve nerede bulunursa bulunsun ruhuyla ilgisinin devam edeceğini, Allâh Teâlâ'nın, ölünün cesedi her ne şekle girmiş olursa olsun onda azâbın acısını yahut nimetin lezzetini idrak edecek kadar hayatı yaratmaya kadir olduğunu, bu yüzden cesedin de ruhla birlilkte azâb görmesinin nasıl imkansız olmadığını, bu

---

[272] Toprak, *Kabir Hayatı*, a.g.y.
[273] Toprak, *Kabir Hayatı*, s. 343; Ayr. Bkz. Canan, İbrâhîm, Kütübi Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, Akçağ yay., Ankara 1992, c.15, s. 308-309.
[274] Bkz. Kestelli, Müslihuddin Mustafa, *Haşiyetu Kestelli Alâ Şerhi'l-Akâid*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul Trs., s. 135; Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu Fıkhı Ekber,* s. 47; Ayr. Bkz. Yavuz, Yusuf Şevki, *"Ba's",* T.D.V.İ.A., V, 100.
[275] Toprak, *Kabir Hayatı*, s. 344.

hususun aklen mümkün olduğunu, bu konuda gelen nakillerde de olacağının haber verildiğini söylemişlerdir.[276]

Bu görüşte olan İslâm âlimleri, "Kabirdeki ölüde azap veya nimetin eserinin görülmeyişine gelince; öncelikle bilinmesi gerekir ki, dünya ile Âhiret alemini birbirinden oldukça farklıdır. Biz ise, ancak dünya ölçülerine göre duyu organlarımızın algılama alanlarına giren şeyleri algılayabilmekteyiz. Dolayısıyla başka bir âlemin hal ve şartları dahilinde olan bir durumuşu anda algılayamayız. Bu aynı zamanda bizim yanımızda rüya gören ve farklı şeyler hisseden bir kimsenin yaşadıklarını bilemeyişimiz gibidir" demişlerdir.[277]

İslâm âlimleri, hadislerde kaydedilen kabir sıkması hakkında da; kabrin iki yanının ölüyü sıkıştırmasıdır ve geneldir. Hadislerde istisna edilenlerden başka, mü'min olsun, kâfir olsun, ister itaatkar, isterse asi olsun bundan hiç kimsenin kurtulamayacağını söylemişlerdir. Nitekim es-Suyûtî bu konuda şöyle demektedir:

"Kabrin sıkmasının aslı, kabrin ölüyü kucaklamasıdır. Çünkü insanlar topraktan yaratıldılar, uzun müddet ondan ayrı kaldılar. Tekrar toprağa döndükleri zaman, ananın evladını kucakladığı gibi toprak da onları sıkar. Ancak mü'min ve itaatkar olanları şefkatle, asi olanları da azapla."[278] Nitekim Hz.Âişe (r.a), bir gün Peygamberimize (s.a.s.) gelerek şöyle demiştir:

"Ya Resullallâh! Sen bana Münker–Nekîr'in sesinden ve kabrin sıkıştırmasından söz ettiğinden bu yana hiçbir şeyden yararlanamıyorum.' Bunun üzerine Hz. Peygamber de (s.a.s.): *'Ey Âişe! Münker–Nekîr'in sesi, mü'minlerin kulağında, gözdeki sürme gibidir. Kabrin sıkıştırması ise şefkatle ananın kucaklaması gibidir. Çocuğu, başının ağrıdığını ona anlatır. O da yumuşaklıkla başını okşar. Fakat ey Âişe, ne yazık o kimselere ki, Allâh'tan şüphe ederler. Taşın yumurtanın üstüne düşüp onu ezdiği gibi kabirlerinde ezilirler.*"[279]

Bu hadiste haber verildiğine göre kabir, herkesi sıkacaktır, fakat herkesi azap için sıkmayacaktır. Hz. Peygamber (s.a.v), kabir sorgusu hakkındaki uzun hadislerinin sonunda sorulara cevap veremeyen kâfir ve münâfıklar için toprağa, "Çullan onun

---

[276] Krş. Toprak, *Kabir Hayatı*, s. 345.
[277] Bkz. en-Nevevî, Muhyiddin, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc*, Dâru'l-Ma'rife, 3. Baskı, Beyrut 1996, XVII, 198; İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'r-Rûh*, s. 85-86.
[278] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 149.
[279] Bkz. ed-Deylemî, Ebû Şuca' Şiruveyh b. Şehrdâr, *el-Firdevs bi Me'sûri'l-Hitâb,* tah. Saîd b. Besyûnî Zağlul, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, IV, 398; es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 161; Ayr. bkz. Toprak, *Kabir Hayatı,* s. 347.

üzerine" diye emir verileceğini ve toprağın onları, kaburga kemikleri birbirine geçinceye dek sıkıştıracağını ve bu azapların Kıyâmet'e dek süreceğini haber vermektedir.[280]

Kabir sıkmasının devamı, kabir azâbıdır. Ve bu sıkışla birlikte inanmayan kimsenin kabri ateşle doldurulur. Bu konudaki hadislerden anlaşıldığına göre, kabir sıkması, kabir azâbından bir çeşittir ve kâfirler onunla azaplanmaktadırlar. Mü'minlere gelince, itâatkârlara kabirde azap yoktur, sadece bir kabir sıkması vardır. Asi olanlar ise günahları derecesinde kabirlerinde sıkılacaklar ve böylece azap çekeceklerdir. Nitekim Hz. Peygamber'den (s.a.s.) nakledilen bazı dualarda: "Ona kabrini genişlet" buyrulması[281] kabrin insanları sıktığına delalet eder. Bu sebeple, bu sıkıntıdan kurtarması için Allâh'a dua ve niyaz edilmektedir. Aksi takdirde Hz. Peygamber bu şekilde dua etmezdi. Nitekim Hz. Ömer'in de bu konuda şöyle dediği nakledilmektedir:

"Kefenimi iktisatlı yapın. Çünkü eğer Allâh katında benim bir mevkiim varsa, Rabbim elbette onu daha hayırlısı ile değiştirecektir. Kabrimi de iktisatlı kazın. Zira eğer ben katında hayırlı isem, Allâh (c.c.) kabrimi genişletecektir. Değilsem de, siz ne kadar geniş kazarsanız kazın, Rabbim onu sıkıştıracak, ta ki kaburga kemiklerim birbirine kavuşacaktır."[282]

İmâm Gazâlî de, bazı rivayetlerde haber verilen yılan-çıyan ve haşarâtın kabirde ölüyü ısırması ve sokması ile ilgili olarak şu açıklamalara yer vermektedir:

"Bu gibi konularda insan için üç derece vardır. Birincisi; en doğru, en açık ve en makul derecedir ki; yılanın mevcut olup ölüyü soktuğunu, fakat bizim gözümüze bu gibi melekût alemine ait şeyleri görme hassası verilmediği için bunu göremediğimizi kabul etmektir. Nitekim Âhiret'le alakalı bütün işler melekût âlemindendir. Sahâbeyi görmez misin ki, onlar Cebrail'i (a.s.) görmedikleri halde nasıl ona iman ediyorlardı. İkincisi; uyuyan kişinin rüyasında yılan sokması vb. şeyleri görüyor ve bunlardan acı duyup, bağırıyor olmasıdır. Bunlar, kendi içinde yaşadığı ve normal hayatındaki gibi acı duyduğu şeylerdir. O bu acıları çekerken, sen onu sakin olarak görüyor ve etrafında

[280] et-Tirmizî, *es-Sünen*, III, 383; es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr*, s. 145; Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat,* V, 44; el-Münzirî, *et-Terğib ve't-Terhîb,* IV, 198-199.
[281] Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, II, 634; Ebu Dâvud, *es-Sünen*, III, 190; İbn Hıbbân, *es-Sahîh*, XV, 515; Beyhâkî, *es-Sünen*, III, 384.
[282] Toprak, *Kabir Hayatı,* s. 349.

yılan filan görmüyorsun. Bu acı hissedildikten sonra, o yılanın görünen ya da görünmeyen olması arasında ne fark vardır."[283]

İmâm-ı Rabbânî ise bu konuda şu görüşü ortaya koymuştur:

"Kabir, dünya ile Âhiret arasında bir geçit olduğundan, onun azâbı da bir yönü ile dünya azâbına benzer. Bu da kesintiyi kabul etmesindendir. Bir başka yönü ile de, Âhiret azâbına benzer ki bu da onun cinsinden olmasıdır. Berzah hayatı dünya hayatının yarısı gibidir. Ruhun orada bedenle taalluku dünyadakinin yarısı gibidir." [284]

Sonuç olarak şunu kaydetmek istiyoruz ki, konuyla ilgili olarak İslâm âlimlerinin yukarıda kaydetmiş olduğumuz görüşleri, bize, her ne kadar bu alem hakkında bazı ipuçları veriyor ve fikir sahibi kılıyorsa da, kabir hayatı tamamen bundan ibarettir demek oldukça zor görünmektedir. Nitekim o âleme ait bizim bilemediğimiz bazı özel hal ve durumlar da olabilir ve bunların hepsinin bizim içinde bulunduğumuz dünya şartlarında görülüp anlaşılabilmesi mümkün olmayabilir.

[283] Gazzâlî**,** Ebû Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, ter. Mehmet A. Müftüoğlu, Pırlanta Yay. İstanbul 1981, IV, 1056-1057.
[284] Serhendî Ahmed el- Faruk, *Mektubat*, ter. Abdulkadir Akçiçek, Çile Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1980, II, 1310; Ayr. Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, Ter. Zeki Velidi Togan, M.E.B. Yay. , II, 666-667.

SONUÇ

Hayat ve ölüm, insan varlığının en önemli iki gerçeğidir. İnsan var oluşundan bu yana bu iki gerçeği anlamlandırmaya çalışmış ve bu, onun aklını en çok meşgul eden sorulardan biri olmuştur. Bununla birlikte insanın diğer varlıklardan farklı olarak irade kabiliyetine sahip olması, iyi-kötü, faydalı-zararlı, güzel-çirkin, davranışlarda bulunabilmesi ve bunlardan sorumlu tutulması, ölüm sonrası hayatın varlığını bilmesini daha da gerekli kılmıştır.

Tarih boyunca, ölüm ve sonrası, insanlığı en az hayat kadar, belki de daha fazla meşgul etmiştir. Hatta ölümün ve sonrasının bilinmezliği-görünmezliği insanın merakını ve endişesini artırmıştır.

Düşünce tarihi incelendiğinde, insanlığın belli başlı meselelerde ortak bir fikir oluşturduğu göze çarpar. Dini bir inancın varlığı, ruhun varlığı ve ölümsüzlüğü ve bu alemden başka hayatın ve Âhiretin varlığı ve orada insanların bu dünyadaki davranışlarına göre karşılık görecekleri hususu, bunların en başta gelenlerindendir. Bu inanç, günümüze kadar gelen gerek ilahi, gerekse diğer dinlerde açık bir şekilde varlığını devam ettirmektedir. Dinler içerisinde ise, ölüm ve sonrası ile ilgili en açık ve en ayrıntılı bilgilerin İslâm dininde verildiğini görmekteyiz. İslâm dini, ölüm sonrasına ilişkin açıklamalarında, Kıyâmet'le birlikte başlayacak olan Âhiret hayatından önce, ölümle birlikte başlayacak ve Kıyâmet'e kadar sürecek Kabir alemine ilişkin de önemli bilgilere yer verir.

İslâm'ın bu konuda getirdiği inanç, Kur'ân ve Hz. Peygamber'in hadislerine dayanmaktadır. Kaynaklarımızda, özellikle hadis kitaplarımızda, bu âlemin nasıl olduğuna ve orada nelerle karşılaşılacağına dair açıklamalara yer verilmektedir. Ancak bu konuda yaptığımız araştırmalarımız sonucunda da gördüğümüz gibi, kabir hayatıyla ilgili bilgilerin dayandığı sahîh hadisler yanında, çok zayıf ya da uydurma olarak nitelendirilen bir takım rivayetler de bu eserlerde delil olarak kaydedilmiştir. Halbuki imanla ilgili konularda, sıhhati kesin olan delillerin kullanılması zorunlu bir husustur. Kanaatimizce geçmiş âlimlerin bu tutumlarının sebebi, halkı bu konuda uyarıp korkutarak (terğîb ve terhîb), ahlâkî açıdan daha iyi bir boyutta yaşamalarını sağlamaya çalışmaktır. Zayıf hadislerle amel, Re'y Ekolü'nün uydurma saydığı bir kısım rivayetleri zayıf hadis kapsamında mütalaa etme, Hadis Ekolü'nün öteden beri bilinen bir tutumudur. İncelemiş olduğumuz bu konuya dair eserlerin çoğunu, Hadis Ekolü'ne

mensup âlimlerin yazdığı hususu da ayrı bir gerçektir. Bunun sonucu olarak, bu konuda bir çok zayıf ya da uydurma rivayet bu tür eserlere girmiş, bunları okuyan bir kısım vaizler, kıssacılar vs. yoluyla halkın arasında yayılmıştır. Kısacası geçmişte kabir hayatı konusunda yazılan eserler, sahîh hadislerin yanında, çok zayıf ya da uydurma rivayetlerle doludur. Üzücü olmakla birlikte, halkımızın bu konudaki bilgisi de sadece Kur'an ve Sahîh hadislerin öğretilerine değil, bu tür çok zayıf veya uydurma rivayetlere dayanmakta, bu tür nakillerle dolu kaynaklardan beslenmektedir.

Bu çalışmamız sonucunda gördük ki, diğerleri gibi es-Suyûtî'nin Şerhu Sudûr adlı eseri de, bünyesinde hem sahîh hadisleri, hem de çok zayıf ya da uydurma rivayetleri barındırmaktadır. İmâm es-Suyûtî bu eserinde, metot olarak tamemen Hadis Ekolü'nün özelliklerini yansıtan bir tutum sergilemiştir. O eserine, yukarda da işaret ettiğimiz gibi sahîh hadislerle birlikte konuyla alakalı zayıf ve asılsız rivayetleri de almıştır. Bunda, onun derlemeci tavrının etkili olduğu hatıra gelmektedir. Onun, eserine aldığı hadisler hakkında derin bir bilgiye sahip olduğunu anlaşılmaktadır. Kitabına aldığı rivayetlerin zayıflığını, bunların asılsızlığını bildiğini ifade etmesine rağmen, yine de onları nakletmekten geri kalmamıştır.

KAYNAKÇA

Atay, Hüseyin, *İslâm'ın İnanç Esasları*, A.Ü.İ.F.Y., Ankara 1992.

Ateş, Ali Osman, *Cahiliyye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.

.....*Kur'an ve Hadislere Göre Şeytan*, Beyan Yayınları, İstanbul 1995.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, (I-XII), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1995.

el-Bağdâdi, Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit, el-Hatîb, (v. 392/463), *Şerefu Ashâbi'l-Hadis*, Haz. Mehmet Said Hatiboğlu, D.İ.B.Yay., 2. Baskı, Ankara 2001.

Bağdâdî, Abdulkahir b. Tâhir b. Muhammed, (v. 429) *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 2. Baskı, Beyrut 1977.

el-Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b.Mûsâ Ebu Bekir, (v. 458/1066), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (I-XI), (tah. Muhammed Abdulkâdir Ata), Mektebetu Dâru'l-Bâz, Mekke 1994.

.....*İsbâtü Azâbi'l-Kabr*, Dâru'l-Furkan, (tah. Şeref Mahmûd el-Gudât), 2. Baskı, Umman 1405.

.....*Şuabu'l-Îmân,*(I-VIII), (tah. Muhammed Besyûnî Zağlûl), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1410.

Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebu Abdillah, (v. 256/869), *el-Câmiu's-Sahîh*, (I-VI), 3. Baskı, Dâru İbni Kesîr, Beyrut 1987.

Bursevî, İsmail Hakkı, (v. 1137/1728), *Tefsîru Rûhi'l-Beyân,* (I-X), Eser Yay., İstanbul 1983.

Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, (I-XVIII), Akçağ Yayınları, Ankara 1994.

Cürcâni, Ali b. Muhammed b. Ali, (v. 816), *Ta'rifat*, (tah. İbrahim el- Ebyâri), Dâru'l-Kütübi'l-Arabi, Beyrut 1405.

ed-Dârimî, Abdullah b. Abdirrahman Ebu Muhammed, (v. 255/868) es-*Sünen*, (I-II), Dâru'l-Kütibi'l-Arabi, Beyrut Trs.

Demirci, Kürşat, "Kabir", *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay., İstanbul 2001.

ed-Deylemî, Ebû Şuca' Şiruveyh b. Şehrdâr, (v. 509/1115), *el-Firdevs bi Me'sûri'l-Hitâb,* (I-V), (tah. Saîd b. Besyûnî Zağlul), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986.

De Vaux, Carra, "Berzah", *M.E.B. İslâm Ansiklopedisi*, c. II, İstanbul 1966.

Ebu Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistâni, (v. 275/888), *es-Sünen*, (I-IV), Dâru'l-Fikir, Beyrut Trs.

Erul, Bünyamin, "Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru", *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*, T.D.V. Yay. Ankara 2003.

Eş'ârî, Ali b. İsmail, (v. 324), *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Mûsâllîn*, (tah. Helmut Rıtter), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 3. Baskı, Beyrut Trs.

el-Fettenî, Muhammed b. Tahir b. Ali, (v. 986/1578), *Tezkiratu'l-Mevzûât*, Baskı yeri yok, Trs.

el-Kenânî, Ahmed b. Bekr b. İsmail, (v. 849), *Misbâhu'z-Zucâce*, (I-IV), (tah. Muhammed el-Munteka el-Keşnâvî), Dâru'l-Arabiyye, 2. Baskı, Beyrut 1403.

el-Gazzâlî, Ebû Muhammed b. Muhammed, (v. 505/1111), *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (I-IV), (ter. Mehmet A. Müftüoğlu), Pırlanta Yay. İstanbul 1981.

el-Hâkim, Muhammed b. Abdillah Ebu Abdullah en-Nisâbûri, (v. 405/1014) *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, (I-IV), (tah. Mustafa Abdulkadir Ata), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1990.

el-Hâkim Muhammed b. Ali b. Hasen Ebû Abdullah et-Tirmîzî, (v. 320/932), *Nevâdiru'l-Üsûl fi Ehâdîsi'r-Rasûl*, (I-II), (tah. Abdurrahman Umeyrâ), Dâru'l-Cîl, Beyrut 1992.

Harpûtî, Abdullatif, *Tenkîhu'l-Kelâm Fî Akâidi Ehli'l-İslâm*, (ter. İbrahim Özdemir-Fikret Karaman), T.D.V. Yay. Elazığ 2000.

el-Heysemî, Ali b. Ebî Bekir, (v. 807/1404), *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid* , (I-X), Dâru'r-Reyyan li't-Türas, Kahire 1994.

……*Mevâridu'z-Zam'ân,* (tah. Muhammed Abdurrezzak el-Hamza), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut Trs.

İbn Cevzî, Cemâlüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman el-Bağdâdî, (v. 597/1201), *Kitâbu'l-Mevzûât*, (I-II), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

……*Kitâbu'r-Ruh*, (ter. Şaban Haklı), İz yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2003.

Ebû Şeybe, Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed, (v. 235/849), *el-Musannaf,* (I-VII), (tah: Kemal Yusuf el-Hût), Mektebetu'r-Rüşd, 1. Baskı, Riyad 1409.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. el-Askalâni, (v. 852-1448) *Fethu'l-Bâri bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (I-XIII), Dârü'l-Fikir, Beyrut 1993.

……*Lisânu'l-Mîzân,* (I-VII), Müessesetu'l-A'lemi li'l-Matbûât, 2. Baskı, Beyrut 1986.

……*Tehzîbu't-Tehzîb,* (I-VI), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1991.

İbn Hazm, Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm et-Tâhirî, (v. 456/1064), *Kitâbu'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ahvâ ve'n-Nihâl*, (I-V), Mektebetu'l-Hancî, Kâhire Trs.

İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, (v. 806/1406), *Mukaddime*, (I-II), (ter. Zakir Velidi Togan), M.E.B. Yay., İstanbul 1986.

İbn Hanbel, Ebû Abdillah, Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, (v. 241/855) *el-Müsned*, (I-VI), Müessesetu Kurtuba, Mısır Trs.

İbn Hıbban, Muhammed b. Hıbban b. Ahmet Ebu Hatim, (v. 354/965) *es-Sahîh*, (I-XVIII), Müessesetü'r-Risale, 2.Baskı, Beyrut 1993.

İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak b. Huzeyme Ebu Bekir es-Sülemî en-Nisâbûrî, (v. 311/923), *es-Sahîh* (I-IV), (tah. Mustafa el-A'zâmî), el-Mektebetu'l-İslâmi, Beyrut 1970.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ, İsmail b. Amr b. Kesîr, (v. 774/1372), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (I-IV), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1401.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezid Ebu Abdullah el-Kazvini, (v. 275/888), *es-Sünen*, (I-II), (tah. M. Fuad Abdulbâkî), Dâru'l-Fikir, Beyrut Trs.

el-Îci, Adudiddîn Abdurrahman b. Ahmed, *Kitabu'l-Mevâkıf*, (tah. Abdurrahman Umeyra), Dâru'l-Cil, Beyrut 1997.

el-İsbehânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah, (v. 430) *Hilyetü'l-Evliyâ,* (I-X), Dâru'l-Kütübi'l-Arâbi, 4. Baskı, Beyrut 1405.

el-Kârî, Ali b. Muhammed, (v. 1014/1605), *Mevzuatu Aliyyü'l-Kâri*, Dersaadet İstanbul Trs.

…….*Şerhu Fıkhi'l-Ekber* (tah. Ali Muhammed Dendel), Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, 1. Baskı Beyrut 1995.

Karahan, Abdülkadir, "Suyûtî", *M.E.B. İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1966.

Kestelli, Müslihuddin Mustafa, *Haşiyetu Kestelli Alâ Şerhi'l-Akâid*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul Trs.

Kitab-ı Mukaddes, *Eski ve Yeni Ahit*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1949.

el-Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed b. Ebîbekr b. Ferah, (v. 671) *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, (I-XX), (tah. Ahmed Abdulalim el-Berdunî), 2. Baskı, Dâru'ş-Şa'b, Kahire 1372.

et-Tezkira Fî Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhira, (tah. Abdulmecîd Tâmmete el-Halebî), Dâru'l-Ma'rife, 6. Baskı, Beyrut 2003.

el-Makdîsî, Muhammed b. Abdulvâhid b. Ahmed, (v. 643), *el-Ehâdîsu'l-Muhtâra,* (I-X), (tah. Abdulmelik b. Abdullah b. Duheyş), Mektebetu'n-Nahda el-Hadîse, Mekke 1410.

el-Mizzî, Cemâluddin Ebu'l-Haccac Yusuf b. ez-Zeki Abdurrahmân, (v. 742/1341), *Tehzîbu'l-Kemâl,* (I-XXXV), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1980.

el-Mübarekfûrî, Ebu'l-Alâ, Abdurrahman b. Abdürrahim, (v. 1353/1935), *Tuhfetu'l-Ahvezî,* (I-X), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut Trs.

el-Münâvî, Muhammed Abdurraûf, (v. 1031/1622), *Feyzu'l-Kadîr bi Şerhi Câmiu's-Sağîr*, (I-VI), el-Mektebetu't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Mısır 1356.

el-Münzirî, Muhammed Zekiyyuddin Abdulazîm b. Abdilkâvî, (v. 656/1258), *et-Terğib ve't-Terhib Mine'l-Hadisi'ş-Şerif*, (I-IV), (tah. İbrahim Şemsuddin), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417.

Müslim, Müslim b. Haccâc Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî, (v. 261/874), *el-Câmiu's-Sahîh*, (I-V), (tah. M. Fuad Abdulbâkî), Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut Trs.

en-Nesâi, Ahmet b. Şuayb Ebu Abdirrahman, (v. 303/915) *es-Sünenü'l-Kübra*, (I-VI), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1991.

...…….*es-Sünenu'l-Müctebâ*, (I-VIII), (tah. Abdulfettah Ebu Ğudde) Mektebetu'l-Matbuâtu'l-İslâmiyye, 2. Baskı Halep Trs.

en-Nevevî, Muhyiddin, (v. 676/1277), *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc*, (I-XVII), Dâru'l-Ma'rife, 3. Baskı, Beyrut 1996.

Özdemir, Metin, "Kabir Azâbı Tartışmasına Farklı Bir Bakış", *İslâmiyat*, c.V, S: 3, Ankara 2002.

Paçacı, Mehmet, *Kutsal Kitaplarda Ölüm Ötesi*, Ankara Okulu Yay. Ankara 2001.

er-Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer el-Hüseyin, (v. 606/1209), *Tefsir-i Kebîr*, (I-XXIII), (ter. Komisyon), Akçağ Yay., Ankara 1995.

Serhendî, Ahmed el-Fâruk, *Mektubât*, (I-II), (ter. Abdulkadir Akçiçek), Çile Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1980

es-Sindî, Nureddin b. Abdülhâdî, (v. 1138/1725), *Haşiyetu's-Sindî*, (I-VIII), (tah. Abdulfettah Ebû Gudde), Mektebetu'l-Matbûâtu'l-İslâmiyye, 2. Baskı, Halep 1986.

es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, (v. 911/1505), *el-Leâli'l-Masnûa Fi'l-Ahadisi'l-Mevzûa*, (I-II), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1983.

…….*Şerhu's-Sudûr bi Şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr*, (tah. Yusuf Ali el-Bedyûvî), Mektebetu Dâru't-Turas-Dâru İbn Kesir, 2. Baskı, Beyrut 1992.

Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerim b. Ebi Bekr Ahmed, (v. 548/1153), *el-Milel ve'n-Nihâl*, (I-II), (tah. Muhammed Seyyid Keylânî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1404.

Şihâbeddin, Ahmed b. Muhammed b. Ömer, *Haşiyetü'ş-Şihâb alâ Tefsiri'l-Beydâvî*, (I-X), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

Taberâni, Ebu'l-Kasım, Süleyman b. Ahmet, (v. 360/971), *el-Mu'cemu'l-Evsat* (I-X), Dâru'l-Harameyn, Kahire 1415.

…….*el-Mu'cemu'l-Kebîr,* (I-XX), (tah. Hamdi Abdulmecîd es-Selefî), Mektebetu Dâru'l-Hikem, 2. Baskı, Musul 1983.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (v. 310/922), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, (I-XXX), 2. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1972.

Taftazâni, Sa'du'ddin, Mesud b. Ömer, (v. 793/1391), *Şerhu'l-Makâsid*, Dersaadet Yay., İstanbul 1277.

et-Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa, (v. 279/892) *es-Sünen* I-V, (tah. Ahmet Muhammet Şakir), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut, Trs.

Toprak, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat Kabir Hayatı*, Esra Yay., 7. Baskı, Ankara 1997.

……."Kabir", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, c. XXIV, T.D.V. Yay. İstanbul 2001.

Tümer, Günay- Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., 3. Baskı, Ankara 1997.

Yardım, Ali, *Hadis I-II*, D.E.Ü. Yay., 2. Baskı, İzmir 1992.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Ba's", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, c. V, T.D.V. Yay. İstanbul 1989.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kurân Dili*, (I-X), Eser Yay. İstanbul 1979.

ez-Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, (v. 748/1347), *Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl,* (I-IV), (tah. Ali Muhammed el-Becavî), Dârû İhyâi'l-Arâbî, 1. Baskı, Mısır 1963.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı : Ali BÖCÜ

Telefon : Ev: 3976141

Cep: 0536 4879721

Doğum Yeri ve Tarihi : Karaman, 20-06-1978

Medeni Durumu : Evli

EĞİTİM BİLGİLERİ

2001 – 2005 Yüksek Lisans, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

1995 – 2000 Lisans, Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Adana.

1989 - 1995 Karaman İmam Hatip Lisesi.

1984 - 1989 İbrahim Bey İlkokulu, Karaman.

İŞ DENEYİMİ

2004 -2005 Adana İli, Aladağ / Dölekli Köyü Vekil İmam-Hatipliği.

2005 – Adana İli, Yüreğir / Aflak Köyü İmam Hatipliği.

YABANCI DİL **:** İngilizce, Arapça

BİLGİSAYAR BİLGİSİ **:** Word